ORIGINEA FORMELOR VIEȚII CONTEMPORANE

LECȚII FĂCUTE
LA
ACADEMIA DE ÎNALTE STUDII
COMERCIALE ȘI INDUSTRIALE
(1933-4)

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI
1935

www.dacoromanica.ro

ORIGINEA FORMELOR VIEȚII CONTEMPORANE

LECȚII FĂCUTE
LA
ACADEMIA DE ÎNALTE STUDII
COMERCIALE ȘI INDUSTRIALE
(1933-4)

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI
1934

www.dacoromanica.ro

ÎNȘTIINȚARE

Ce urmează sânt lecțiile mele din 1933-4 la Academia de Comerț.

După o stenogramă adesea cu totul greșită, am alcătuit cu greu un text care să se poată ceti.

Îl dau în credință că aceste considerații pot folosi și altora decât elevilor miei.

Se vor ierta repetițiile, care n'au putut fi evitate, și forma, care nu e cea scrisă.

N. IORGA.

www.dacoromanica.ro

Observaţii preliminare

In cea d'intăiu lecţie a anului acestuia, vă voiu arăta sensul în care va fi tratată Istoria Contemporană anul acesta sens deosebit de cel din anul trecut, când am dat un resumat mult mai scurt, dar mai precis, asupra istoriei contemporane, editat de Academie, pe care d-voastră îl veţi avea la îndemână şi care vă poate servi împreună cu elementele noi din anul acesta. Cursul din anul acesta se poate numi şi el „o altă Istorie Contemporană". Studentul care vrea să ştie în adevăr, să-şi formeze o opiniune a lui, se pricepe să lege lucrurile noi cu lucrurile învăţate până atunci. E şi o chestie de demnitate personală. Sânt profesori, cari cer din an în an felul cum au tratat cursul în anii trecuţi şi ânt şi alţi profesori, cari deschid din an în an alte perspective. Acei cari vor să-şi facă o ideie adevărată de ce însemnează o Istorie Contemporană ar face bine să consulte şi cele două cursuri anterioare, dintre care unul se chiamă „Factorii materiali ai Istoriei Contemporane", iar altul acel care presintă pe scurt istoria contemporană.

Dacă deci cursul din anul acesta se poate chema şi el „O altă Istorie Contemporană", aceasta nu însemnează că sânt mai multe feluri de istorie contemporană. O materie poate fi privită din mai multe puncte de vedere; a le căuta pe cât mai multe e o datorie pentru profesor, mai ales pentru cursuri care aduc, ca acesta, un folos în viaţă. Dacă eu aş avea convingerea că aceste cursuri pe care eu le predau nu au niciun folos pentru viaţă, vă mărturisesc

www.dacoromanica.ro

că mi-aș căuta o altă meserie. Nu sânt dispus să vă fac un curs de pregătire tehnică, mnemotehnică.

Adaug și ceva asupra frecventării. Ea mi se pare indispensabilă, Căci, cetind cursul, nu știi partea asupra căreia trebuie să insiști mai mult. Nu se poate pune în tipar gradul de importanță pe care-l presintă o anumită chestiune ca în felul cum vorbește profesorul. Gesturile nu pot fi puse în scris și, apoi, fiecare vorbitor are momente de nesiguranță, când din ton simți că presintă un lucru pe care trebuie să-l primești ca o ipotesă.

Ascultarea profesorului este o necesitate. Altfel de ce am mai trimete bursieri în străinătate, când profesorii de acolo au tipărite mai multe cursuri?

Cursul acesta este un studiu folositor, căci fără cunoștinți de istorie contemporană nu vă veți putea orienta în societatea în mijlocul căreia trăiți. Și dintre dv. se vor ridica și bărbați cari vor hotărî soarta țerii în viitor, și chiar ceilalți vor fi chemați să voteze și trebuie să știe cum.

Mi se par necesare aceste cuvinte, mai ales după ce am cetit tesele dv. din Iunie trecut. Nu am găsit persoane cu o formă a lor proprie de gândire. Și apoi să se vadă că ați cetit și ceva care nu vi se cere pentru examene, ceva pentru plăcerea dv.; să fi avut curiositatea de a căuta o carte și de a simți cu acea carte.

Fiindcă nu reproduceți cursul, nu puteți spune lucrurile cu aceiași precisiune și eleganță cu care le spune profesorul, îmi vine greu să-mi văd caricatura mea în sute de exemplare, unele mai deșănțate decât altele. Dar nu vreau să mă regăsesc pe mine, ci vreau să vă găsesc pe dv., chiar dacă ar fi cu naivitate și stângăcie. De ce să bâlbâiți în scris lucruri pe care eu le-am spus fără a le bâlbâi, să-mi dați forme vulgare, când eu am căutat să vă spun tot ce era mai bun, cât mai frumos?

Adaug că e cu totul greșit să luați cunoștinți speciale, atunci când ele nu sânt proiectate pe un fond de cunoștințe generale.

www.dacoromanica.ro

Fiecare dintre noi trebuie să ştie puţină filosofie, puţin drept modern, puţină geografie şi fiecare dintre noi trebuie să aibă puţină literatură poetică, acele cunoştinţe literare care sânt neapărate, căci altfel un om învăţat vorbeşte şi scrie ca un vizitiu. A ceti literatură e o datorie, dar o literatură bună. Ar fi bine dacă s'ar face şi aici cursuri de cultură generală, pentru ca orişicine să fie informat, să fie la curent cu toate lucrurile noi, căci sânt şi profesori de Universitate cari nu au o lectură literară şi în ce vorbesc şi scriu se vede caracterul omului grosolan, care nu a luat nimic de la formele înalte ale expresiei.

Ar fi bine să aveţi o societate studenţească pentru lectură literară în deosebite limbi, şi ce s'ar ceti la adunările acestei societăţi ar ajunge ca să vă facă să cunoaşteţi măcar un număr de scriitori caracteristici. Şi forma frasei vi s'ar mai schimba.

In loc să dai, scrise fără nicio îngrijire literară, pagini întregi, mai bine pune pe hârtie câteva rânduri gândite şi bine scrise.

La un lucru vă mai îndemn. Nu neglijaţi multe din conferinţile bune care se ţin aici în Bucureşti şi, când vă duceţi la ele, să aveţi în totdeauna şi un caiet, unde să vă notaţi şi ce credeţi dv. că este mai interesant, mai caracteristic în conferinţă. In străinătate studenţii au un alt mod de a lua note: în faţa lor mai multe file de hârtie şi pe fiecare din ele notează câte o ideie şi apoi le întorc cum vor, după scopul pentru care le întrebuinţează.

www.dacoromanica.ro

I.

Ce e istoria contemporană?

Ajung la materia primei lecţii.

Când zic Istorie Contemporană, ce însemnează aceasta? Ea trebuie înţeleasă în legăturile ei cu celelalte părţi ale istoriei. Căci şi ea, şi istoria modernă şi cea medievală şi cea veche nu sânt decât numai niște împărţiri arbitrare. Intre toate faptele şi lucrurile omeneşti există o legătură. Orice fapt istoric de acum, din zilele noastre, este în legătură cu ce făceau Egiptenii, Asirienii sau Haldeienii, de acum 4.000 de ani. Fiecare avem în noi, în sufletul nostru omenirea întreagă. Noi nu sântem oamenii unei singure generaţii, ci fiecare generaţie primeşte moştenirea generaţiilor trecute, prin lucruri din care pe unele din ele le simţim şi pe altele nu.

Toate aceste lucruri stau îngrămădite în noi şi cutare din ele nu vor apărea niciodată, dar altele, ce stau în noi, de-abia aşteaptă clipa în care trebuie să iasă la iveală. Nu poţi să vorbeşti de comerţul actual fără ca el să nu fie influenţat de fapte care s'au petrecut cu mii de ani înaintea lui Hristos; nu poţi vorbi de lucrurile de astăzi fără să-ţi dai sama de lucrurile care au fost înainte. Se cere înţelegerea deplină a faptelor actuale prin ale trecutului. Este o unitate deplină, peste toate deosebirile naţionale; peste toate lucrurile ce se succedă este acea fiinţă unică a omului purtat prin atâtea mii de ani.

www.dacoromanica.ro

Nu se poate interzice profesorului de istorie contemporană să atingă lucrurile care au fost înainte de Revoluția francesă. Cunoașterea istoriei este necesară pentru viața practică, pentru a putea face deosebire între ce se poate primi și lucrul de care să ne ferim. Inainte se spunea că istoria este „Magistra vitae". Insă, în câteva casuri istorice, îndată ce o problemă se părea că este asănătătoare, se aplica formula.

Și au fost oameni foarte luminați cari judecau astfel.

La Paris era șef al guvernului frances în 1848 un om, ministrul Guizot, care știa din istoria Angliei că acolo a fost un rege Carol I-iu condamnat la moarte la 1649 și atunci și-a spus: 1649 e egal cu 1793; că apoi a fost restaurația și regele Iacob a fost răsturnat prin revoluția de la 1688 și a venit la tron fiica lui, Maria, măritată cu Guilielm de Orange. Dar, cum la 1830 fusese restaurat Carol al X-lea pentru Ludovic-Filip. Guizot a fixat echivalența 1688 egal cu 1830. Și, cum în Anglia n'a mai fost o revoluție, Guizot s'a gândit că nu mai poate fi o revoluție nici în Franța. Dar lucrurile se schimbaseră, așa încât Ludovic-Filip a căzut. Faptele nu se potriviau; istoria Angliei nu se putea aplica și pe Continent. In genere istoria nu dă lecții care să se poată aplica.

Un om nu este același cu un alt om, o situație nu este aceiași ca altă situație; nu se pot găsi două situații identice. Dacă anumite lucruri se vor găsi pe un pământ, pe un altul nu se pot găsi aceleași lucruri. Fiecare pământ are o anumită logică a lui. Pe locul pe care sântem noi și facem o anumită politică, ceia ce este logic, oricine va veni după noi va face tot aceiași politică. Oricine se va găsi pe coasta de Răsărit a Italiei va avea aceiași situație de rivalitate față de cei ce se vor găsi pe coasta Balcanică a Mării Adriatice. Acum sânt Italieni și Iugoslavi; înainte erau Romani și Iliri. Orice popor ar fi pe coasta răsăriteană a Italiei, va fi în necontenită rivalitate cu cei din față și vor putea să se producă aceleași conflicte. Tot așa, cine se va găsi în stepa rusească, va voi să ocupe și

www.dacoromanica.ro

grânarul nostru de aici. Cum au fost în vechime Sciții, apoi Geto-Dacii, au venit Polonii și apoi Statul Țarilor și Rusia Sovietică. Lucruri care se repetă pentru că sânt în legătură cu anume factori permanenți. Când, la 1711, a fost învins Petru-cel-Mare de Turci, la Stănilești, și Domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, și-a pierdut tronul. Stolnicul Constantin Cantacuzino avea dreptate să spuie că, oricum ai îmbrăca pe Ruși, ei tot Ruși rămân.

Cu toate acestea, istoria *este* o „învățătură a vieții". Nu prin aceia că se pot pune formule, care să se întrebuințeze cu profit, așa cum răposatul Spiru Haret, care era un bun matematician, a crezut că se pot pune și faptele sociale în formule și a publicat o sociologie în formule matematice. Dar istoria te pune în contact cu omul în toate situațiile, ea leagă faptele trecute cu faptele presente. Prin istorie ajungem în atingere cu tot felul de oameni, cu tot felul de împrejurări; prin ea cunoaștem mecanismul psihologic al oricărui om în sensul general al vieții omenești. Învățăm prin ea că viața oamenilor în societate constituie un tot organic. Și, în același timp, că faptele, care pot fi puse în raporturi de vicisitudine, nu se repetă. Așa la noi, de câtăva vreme se găsește lume care să se joace de-a revoluția. Dar este o lege care stabilește că niciodată o revoluție nu este dominată de cei cari au făcut-o: vin alții, și cei cari au început sânt primele victime ale revoluției. Așa cei cari au făcut revoluția în Rusia, nu se găsesc azi în Rusia la cinste, ci prin Berlin sau Paris, mâncând o pâne câștigată cu greu, ca hamali în gări, ca șoferi la automobile oameni cari, în Rusia, aveau situații foarte înalte; marile ducese vând în magasine sau servesc în restaurante.

Și punctul de vedere se schimbă. Multe lucruri înainte de războiu nu puteau fi lămurite și nici prevăzute de cei mai clar-văzători oameni, pe când acele lucruri astăzi le văd oameni cei mai simpli. Anume experiențe fac mult mai mult pentru înțelegere decât cetirea a nu știu câte

www.dacoromanica.ro

biblioteci de specialitate. Prin istorie ne mai deprindem a nu crede în abstract și absolut. In mai toate Statele contemporane sânt oameni cari au anumite teorii și sânt convinși că ale lor sânt cele mai bune, și, dacă ar fi aplicate, ar produce resultatele cele mai favorabile. Aceasta este pricina confuziei în întreaga noastră viață publică. Sistemele pot fi bune, dar, din pricină că nu mai corespund cu faptele reale, nu le mai pot domina. O materie de economie politică sau de finanțe, o teorie formulată după toate regulele nu dă, aplicată, roadele cele mai bune. De ce? Teoria nu era bună? Profesorul când a formulat acea teorie, știa ce ce știa, pentru momentul când exprima acea teorie. Dar natura omenirii nu rămâne totdeauna acceiași.

Tot așa în discuțiile în ce privește conducerea Statului, supt formă de monarhie constituțională sau de monarhie absolută, de dictatură, de republică. Cuvintele acestea: republică sau monarhie, sânt capabile de multe înțelesuri. In Elveția, președintele de republică nu represintă aproape nimic, pe când președintele Statelor-Unite ale Americii este un monarh puternic: nu există un mai puternic monarh decât președintele Statelor-Unite. Dar președintele Republicii Francese nu poate trimete o simplă felicitare unui Suveran fără să fie văzută de președintele Consiliului de Miniștri. Acei cari au cetit memoriile d-lui Poincaré au văzut cum el a vrut să dea o telegramă Papei, a trebuit să o supună aprobării Consiliului de miniștri, și a fost refusat, ori, în timpul războiului, a vrut să meargă pe front și s'a opus Consiliul de Miniștri, socotind că ar fi o arogare de puteri dictatoriale. Președintele republicii elvețiene nu poate influența cu nimic viața unui canton, în schimb președintele Mexicului este un despot în toată puterea cuvântului, de care nu te poți scăpa decât prin atentat.

Numele nu acopere lucrul. In Grecia au fost trei regi: Gheorghe, Constantin și apoi fiul său Alexandru. Alexandru, un tânăr sportiv, iscălia tot ce i se dădea; l-a între-

www.dacoromanica.ro

bat cineva de ce iscăleşte tot fără nicio reservă şi el a spus că aşa făcea bunicul său şi i-a mers bine, iar tatăl, care făcea altfel, a căzut. Wilhelm al II-lea vroia să facă totul de la sine; regele Italiei a cedat mai toate drepturile sale preşedintelui de Consiliu.

---

www.dacoromanica.ro

II.

Există monarhie absolută ?

V'am arătat în lecţia precedentă care este programul acestui curs, deosebit de acel al cursului de anul trecut şi care va avea cu totul o altă direcţie, pentru că nu pot ca în fiecare an să repet aceleaşi lucruri odată spuse: nu pot să spun decât lucruri care sânt noi şi pentru mine. Orice sacrificiu îl pot face, dar să mă repet, nu pot, aşa cum unii profesori, de altfel foarte comod, repetă lucrurile din an în an.

La faptele istorice cunoscute se adaugă continuu lucrurile noi, cu tot ceia ce se descopere.

In acest an, vom examina *formele* de astăzi în legătură cu cele din trecut. Aceasta vă poate fi dv. foarte folositor, căci v'ar orienta rosturile de astăzi.

Pe rând vom vorbi întâiu de aspectele supt care se înfăţişează puterea conducătoare a Statului în fruntea căruia poate să se găsească un monarh, pe care nu-l leagă nicio Constituţie. Cel mai neconstituţional rege este regele Angliei; vi s'ar părea curios, dar pe el nu-l leagă nicio Constituţie. El este urmaşul lui Gulielm Cuceritorul, care a bătut pe Anglo-Saxoni şi a împărţit ţara luptătorilor săi.

In ţara aceasta, presupusă a tuturor libertăţilor, este o tiranie în moravuri care înseamnă mult mai mult decât toate constituţiile din lume. Se poate ca un om să fie mult mai legat de conştiinţa sa decât de ce e scris pe hârtie.

www.dacoromanica.ro

Se poate întâmpla apoi ca monarhia, această formă unitară de conducere, să fie legată de restricţiuni constituţionale. De altfel Constituţie nu înseamnă decât ce votează un popor într'un moment, ce a putut să prevadă el într'un moment, dar numai într'un moment, căci societatea omenească se schimbă cu o răpeziciune extraordinară.

Inainte formele acestea se schimbau mai încet, dar acum mişcarea e mult mai răpede. Constituţia noastră de la 1866 a fost făcută după capul oamenilor de la 1866, cu concepţii care nu se potrivesc cu acele de astăzi.

Iar, în ce priveşte Constituţia care ne guvernează de mai puţin de zece ani, ea era perimată de la început, ceia ce însă nu îndrituieşte să se vorbească necontenit de schimbarea ei, ca şi cum schimbarea aceasta ar fi tot aşa de uşor ca a unui şef de cabinet sau a unui prefect.

O Constituţie nu se poate schimba decât cu anumite forme, printr'un Parlament special, după ce altul a declarat că anumite principii sânt de schimbat prin noile Camere, numite Constituantă.

Există în momentul de faţă şi State în care această conducere supremă este represintată printr'un preşedinte de republică.

Intre aceste forme se spune că monarhia absolută este foarte veche şi se crede că un lucru vechiu este şi un lucru rău. Dar este o foarte mare greşeală, căci un lucru vechiu însemnează un lucru ce a fost verificat de mai multe generaţii, care au găsit că acest lucru trebuie menţinut.

Monarhia aceasta absolută ar fi fost în necontenită luptă cu poporul care o privia cu nişte ochi crunţi, şi se credea că a fost îngenunchiată. Câtă admiraţie pentru Mirabeau care zicea: „Sântem aici prin voinţa poporului şi nu plecăm decât înaintea baionetelor"!

Şi marele revoluţionar nu era decât un om practic, care ştia când trebuie să profite, şi omul atât de practic a stat

www.dacoromanica.ro

de vorbă şi cu Ludovic al XVI-lea şi cu regina, care era totul, pentru disciplinarea revoluţiei.

Altă zi fericită ar fi fost ziua de 14 Iulie 1789, când s'a luat Bastilia şi mulţi oameni de azi se visează cuceritori de Bastilii.

Cuvântul *bastilie* impresionează foarte mult. Când rosteşti acest cuvânt, ţi se pare că vezi ziduri enorme, cu crenele, cu turnuri la fiecare colţ, prin care se întinde gura unui tun. „Bastilia" ar fi organul tiraniei, care nu caută decât să arunce ghiulele asupra poporului. Şi se bucură amatorii de libertate că s'au văzut în zilele acelea oameni cari umblau cu capetele tăiate în mână, lăudându-se că ei au tăiat capetele acestor duşmani ai naţiunii.

Dar „bastilie" nu înseamnă altceva decât „cetate", şi nu era decât cetatea Parisului, devenită o închisoare foarte comodă, unde se putea aduce mâncare de acasă, şi era bună pentru băieţii de familie cari se purtau prost (este dureros că nu există şi astăzi asemenea instituţii). Când un fiu de familie cheltuia banii părinţilor şi făcea scandaluri în fiecare zi, părinţii se adresau la Curte ca să-l ţie o bucată de vreme la Bastilia. Bine înţeles că acolo îi trimeteau cu anumite forme, „lettres de cachet", o scrisoare prin care se spunea către guvernatorul Bastiliei că tânărul cutare va fi primit în condiţiile cutare pentru a fi deţinut.

Guvernatorul Bastiliei la 1789 era un om bun şi politicos, care, când a văzut mulţimea îndreptată împotriva zidurilor încredinţate lui, a întrebat ce vor aceşti domni şi i-a poftit pe unii şi la masă. Ciocnirea a venit pe neprevăzute: acea psihologie a mulţimii, care de altfel a fost cercetată de un filosof italian, în studiul său asupra mişcărilor colective.

Fiecare din ucigaşii bieţilor invalizi de gardă, cari umblau din cârciumă în cârciumă ca să explice că el a adus serviciul acesta naţiunii, figurează între eroii liberării umanităţii. Căci din acea zi, revoluţia francesă a is-

www.dacoromanica.ro

prăvit cu tirania și a început epoca de libertate. Noi sântem astfel foarte fericiți, pe când oamenii de atunci erau foarte nenorociți. Și se spune că era nu numai o tiranie regală cumplită, ci era și o clasă care nu făcea nimic, compusă din oameni insolenți.

Intr'una din cele mai bune cărți ale lui Ségur, un nobil ce avea darul scrisului, se arată cum trăia un „aristocrat" în acea vreme. Erau iuți și zgomotoși. Pentru o pălărie străină pusă pe locul lor la teatru, se credeau ofensați și cereau ieșirea în curte pentru a încrucișa spadele. Dar clasa dușmană reformelor și legată de prvilegiile sale n'a existat

Din potrivă, în secolul al XVIII-lea, înainte cu puțin de Revoluția francesă, nicio clasă din poporul francez n'a fost mai mult împotriva „tiraniei" decât nobilimea, împreună cu unii membrii din cler și intelectualii: ei erau răsturnătorii societății, cei mai cumpliți răsturnători prin vorbe, și li-a căzut foarte greu atunci când oameni mai serioși au făcut lucruri cu mult mai dureros serioase.

Dar de fapt, nici n'a existat vre-odată monarhia absolută, nici chiar în monarhiile orientale, cu câteva mii de ani înaintea lui Hristos, ci numai aparențele sânt acolo că avem a face cu o monarhie de un absolutism feroce, în care orice manifestare de libertate ar fi fost strivită supt călcâiul stăpânitorului.

Un faraon egiptean ca și un monarh sau un rege babilonian sau asirian sau persan nu este un distrugător de oameni pentru gloria și folosul său. Toate manifestările lui nu sânt decât expresia voinței zeilor. Dar aceasta nu este absolutism.

Regele nu e decât exponentul zeilor, căci la basa vieții tuturor acelor popoare era concepția religioasă. Un om era socotit că prin faptele lui nu face altceva decât servește pe zei. Monumentele ni arată pe rege drept înaintea zeilor, biruința lui nefiind socotită ca o faptă a lui; din potrivă, el nu are niciun merit, pentru că zeul

www.dacoromanica.ro

a voit aşa. Toţi aceşti oameni n'au credinţa că trăiesc supt obladuirea unui Dumnezeu invisibil, cum este credinţa noastră, ci se simţiau supt impresia permanentă că zeii sânt pretutindeni şi oamenii nu fac altceva decât să îndeplinească voinţa aceluia. Această doctrină a trecut la Grecii din perioada cea mai veche, care e stăpânită de o monarhie tot aşa concepută: în războiul Troii, totul e poruncit de zei. In Iliada şi Odiseia zeii sânt aşezaţi ca într'un munte înalt, la etaj, şi ţin acolo consilii, aşa cum ar fi consiliile de miniştri din vremea noastră,—presidate de un zeu-preşedinte, care nu poate fi trimes în opoziţie; unii zei susţin un lucru, alţii alta; în cearta lor se amestecă zeiţele, cu toate patimile omeneşti, Cutare zeiţă sau cutare zeu spune: „Luptătorul A este al mieu"; altul se amestecă: „Luptătorul B este duşmanul mieu". Oamenii credeau că destinul lor a fost hotărît de mai înainte de zei şi că nu aveau altceva decât să se supună: nu puteau lupta contra voinţei zeilor.

Când oamenii văd în orişice act al lor voinţa zeilor, când hotărîrile zeilor încunjură şi apasă asupra vieţii omeneşti, unde se mai poate găsi ambiţia monarhului? Aceiaşi monarhie şi la Sciţi, şi la Dacii noştri; ea merge din neam în neam, pe aceiaşi basă, a lipsei complecte de libertate a fiinţii omeneşti şi pe basa stăpânirii divine care întrebuinţează pe oameni ca pe nişte jucării.

Această concepţie stăpâneşte şi toată istoria evreiască. In cartea lor naţională care este „Vechiul Testament", toată viaţa poporului evreu este o serie de acţiuni ale voinţii lui Iahvè sau Iehova. Cine „merge în căile lui Iehova" e ocrotit şi fericit; căci pe cel care merge pe alte căi Dumnezeu îl bate orişiunde s'ar duce; şi a trecut din „Vechiul Testament" această noţiune şi în folklorul românesc: „Te bate Dumnezeu" sau „Bătaia lui Dumnezeu", sau, când poporul spune: „Dumnezeu nu bate cu ciomagul", aceasta înseamnă că e departe de a fi un Dumnezeu bun. Şi această doctrină a trecut în credinţa creş-

www.dacoromanica.ro

tină. In secolul al XVII-lea marele orator catolic Bossuet rostește în „Discursul său asupra istoriei universale": „Se mișcă omul dar cel care conduce este Dumnezeu". *L'homme s'agite et Dieu le mène.*

Nu poate fi deci nicio confusie între monarhia absolută și între delegația dată din partea zeului când pentru niciun act omul nu este responsabil. Monarhia romană avea, e drept, cu totul alte origini. Peste vechea formă populară s'a importat forma monarhică de la Etrusci. Când s'a creat Roma, nu era decât o adunătură de păstori și agricultori, și a trebuit să treacă prin perioada de împrumut față de monarhia Etruscilor, — popor care înfățișează aceiași credință că toate manifestările vin de la zei.

Mai târziu, după secolele republicei romane, Sulla și Cesar, influențați de ideile Orientului asiatic, avură întreagă puterea la dispoziția lor, fiindcă pe adversari îi omorîseră sau îi proscriseră; opoziția care a ucis pe Cesar a fost un grup de oameni influențat de ideile politice grecești; această omorîre nu este o manifestare proprie mentalității romane, ci un simplu incident tragic, și Brutus, care a crezut că tot poporul roman îi va striga „să trăiască", s'a înșelat: el a trebuit să-și strângă o mică armată care a fost strivită de Antoniu și de Octavian, iar, când, s'a anunțat testamentul lui Cesar prin care își lăsa toată averea poporului roman, a fost o manifestare formidabilă, la arderea corpului lui.

Dar, când au încercat câteva persoane să-i puie lui Cesar o coroană pe cap, cum a făcut-o poporul roman lui Carol-cel-Mare la 800, Cesar a răspins-o, precum, înainte de dânsul, Sulla, desgustat, aruncase toate elementele puterii și se dusese acasă întovărășit de copiii cari-și băteau joc de el. Nu știm ce ar fi făcut Cesar, acest autocrat de o mentalitate la fel cu aceia a lui Sulla, când s'ar fi săturat, și dacă ar fi aruncat totul ca un lucru de desprețuit. Dar după dânsul, nepotul, Octavian Cesar și-a luat numele de *imperator* (de la *imperium*, indupe-

www.dacoromanica.ro

perium, izvorul principal al oricării puteri), ceia ce însemna cea mai înaltă magistratură în timp de războiu, şi a adaus concentrarea în persoana sa a tuturor celorlalte. Urmaşii lui au fost „principi" ai Romei, în teorie tot republicană. De fapt ei erau stăpânii, ceia ce li-a atras critica unui talent cum a fost al lui Tacit (şi nu ştim cum am fi judecat pe împăraţii romani, dacă nu ar fi fost scrisul lui Tacit) şi denunţurile unui adunător de anecdote urâte de calitatea lui Suetoniu. Dar cârtirea lui Suetoniu şi nobila critică a lui Tacit nu dau ideia adevărată despre aceşti oameni. Tacit este influenţat de filosofia grecească, de o filosofie grecească rău înţeleasă, fiindcă Grecii puneau o altă noţiune supt aceleaşi cuvinte pe care le întrebuinţau Romanii. Societatea grecească a avut, când ea era în deplină înflorire, când era curată şi întreagă, un caracter pe care Romanii nu-l puteau înţelege; era în stare capul lor de soldaţi să pătrundă cugetarea grecească? E ca în arta lor: unele marmore se prefac în cărămidă şi ciment, pe când la Greci rămâne ceva durabil şi frumos tot deodată, cu mult mai presus decât mijloacele Romanilor. Suetoniu spune astfel că urmaşii lui August au fost adesea nişte copii perverşi şi desmăţaţi, dar Caligula apare ca un băieţaş simpatic şi nu se ştie ce ar fi putut să dea el dacă ajungea la vrâsta de patruzeci ani. Ce ar fi însemnat după câţiva ani de experienţe talentul lui Neron? Fiindcă, dacă el avea daruri pentru artă şi pentru literatură, aceasta nu însemna că trebuia neapărat să fie un Impărat rău.

Imperiul roman a păstrat de fapt vechile forme, întocmai cum după Revoluţia Francesă, când Bonaparte a devenit Napoleon, el, care cetise istoria antică la şcoala de la Brienne, punea pe monede pe o parte *République Française*, iar pe cealaltă *Napoléon Empereur*.

Evul mediu n'a cunoscut decât la Bizanţ monarhia absolută, şi acolo numai în vechiul sens roman.

Cineva care cuceria o ţară, devenind stăpânul acelei ţeri pe care nu putea să o exploateze singur, o îm-

www.dacoromanica.ro

părţia între luptători, supt anumite condiţiuni, ca „alodii" ori păstrându-şi dreptul de a li retrage acest drept de stăpânire, dacă nu îndepliniau anume îndatoriri, şi aceste pământuri se numiau „feude".

Din moment ce regele înstrăina pământul, aceasta însemna că a înstrăinat şi autoritatea asupra acestui pământ, nu numai proprietatea; toate funcţiunile vor atârna acum de acela care a primit pământul. Judecata este a lui, dreptul de a chema supt arme tot lui îi aparţine; tot el avea adesea şi dreptul de a bate monedă, şi, dacă nu s'au păstrat multe din aceste monede, lucrul se datoreşte faptului că pentru schimbul internaţional erau preţuite cu totul alte monezi decât ale diverşilor seniori ce stăpâniau „alodiile" de proprietate deplină şi „feudele".

Astfel moneda bizantină, „le besant", care era în fruntea tuturor, sau *florinul*, care era moneda Florenţei şi care ajunsese la o mare faimă, pentru că lumea o considera ca fiind cea mai sigură, precum mai târziu se bătea în Austria o monedă tipică a Mariei-Teresei, pe care anumite popoare din Orient o preţuiau mai mult decât pe celelalte, până la salbele fetelor de la noi, care sânt făcute din anumite monede vechi austriece, căpătate cine ştie cum. Deci ce a represintat monarhia în evul mediu, când ea nu dispunea de forţe militare proprii, şi nici tesaur nu putea strânge?

Totuşi evul mediu este în realitate o epocă de autoritate, realităţile fiind supt autoritate, pe când în timpurile noastre autoritatea este supt realităţi.

Astăzi, dacă Statele n'ar avea la îndemână sergenţi de stradă, jandarmi, tribunale şi ostaşi, nu ştiu ce s'ar întâmpla, pe când în evul mediu se pot conduce Statele fără aceste elemente ale realităţii, prin singură puterea autorităţii supreme. Omul se întreba: nu ce poate face cutare, ci ce drept are cutare faţă de alţii. Şi, cum toţi ştiau că pământul lor îl au de la rege şi, deci, cel d'intâiu stăpânitor este regele, acela care în realitate nu era nimic (regele Franciei avea Parisul şi Laon şi cu veniturile

www.dacoromanica.ro

de pe aceste pământuri, iar la o distanţă de câteva leghe era seniorul din castelul Coucy, sau, la locul unde se îngropau regii, în mănăstirea Saint-Denis, o putere bisericească rivală, şi abatele Sugerius, de acolo, cu mult mai bogat decât regele), acest rege avea la îndemână pentru ceasurile de primejdie a coroanei puteri neaşteptate, care erau imposante, şi sânt anumite casuri când toate steagurile se strâng în jurul lui.

Astfel în secolul al XII-lea, când un rege german, Henric, a venit în Franţa, mergând asupra Parisului, şi atunci cine s'a dus să iea oriflama, steagul regal, de la Saint-Denis, a ridicat Franţa în picioare. In puterea dreptului său, regele a chemat pe toţi vasalii şi aceştia au venit, fiecare cu vasalii lor, toţi chemaţi întru apărarea coroanei francese, aşa că regele german a trebuit să se întoarcă înapoi.

Un alt sens al monarhiei romane, se impune în Italia, unde, în părţile bizantine, rămăsese de la Iustinian ordinea monarhică obişnuită, şi, pe de altă parte, o şcoală de drept, vestita şcoală de la Bologna, predica o doctrină ca a Imperiului roman.

Monarhia absolută se basase până atunci pe obiceiuri nescrise, pe tot ce cuprindea, dreptul *coutumier*, care nu e decât „obiceiul pământului". El era atât de respectat, încât, atuncea când Ludovic al IX-lea, regele Franciei, a vrut să facă o expediţie cruciată, a trebuit să strângă bani pentru a plăti pe soldaţi, pentru că pe vasali nu putea decât să-i roage să-l însoţească, să-i facă acest „serviciu" „serviciu" de a-l însoţi, ca unii ce după obiceiul pământului vasalii nu erau obligaţi să facă asemenea servicii şi dincolo de hotare.

Ideia romană, răspândită prin legişti, câştigă tot mai mult teren, dar aceasta nu dă dreptul să se creadă că încă din secolul al XIV-lea e cu adevărat un monarh absolut. De fapt, fără instituţii de sprijin, un Carol al VII-lea e încă medieval ca şi fiul şi urmaşul lui, Ludovic al XI-lea, şi cei doi succesori ai acestuia. Francisc I-iu în-

www.dacoromanica.ro

suşi e departe de tipul ce ni-l închipuim pentru absolutismul monarhic, şi Henric al II-lea, fiul lui, ca şi odraslele acestuia cu Ecaterina de Medicis, n'au decât în închipuirea celor ce înţeleg rău atribuţii „tiranice". Iar Henric al IV-lea era un bun provincial cu moravuri patriarhale.

Ludovic al XIV-lea va fi zis: „L'état c'est moi", dar el era de origine spaniolă prin mamă şi judeca altfel decât Francesii.

Până după 1500 regele acesta nu avea o armată, ci, pe lângă „arcaşii liberi" numiţi aşa pentru că nu plătiau imposite, o „jandarmerie" care e un fel de cavalerie pe care o putea chema când vroia, iar pentru propria lui pază supt Ludovic al XI-lea străini scoţieni, sau nişte Sviţerieni.

Ludovic al XIII-lea fusese o fantoşă, în locul căruia guverna Richelieu, încât Ludovic al XIII-lea a murit aproape neştiut la Saint Germain en Laye. Şi chiar în monarhia lui Ludovic al XIV-lea birourile sânt acelea care conduc de fapt, supt autoritatea unui Colbert, care făcea observaţii în scris regelui când Ludovic cheltuia prea mult.

Aşa-numita monarhie absolută, în legătură cu anumite concepţii religioase, care fac din rege cu totul altceva decât un om care porunceşte, ci servitorul lui Dumnezeu, care îndeplineşte ceia ce crede că Dumnezeu îi suggerează, a stricat însă din vechile obiceiuri, — şi a făcut rău că a stricat aceste obiceiuri, sau le-a lăsat să dispară, fiindcă, dacă s'ar fi păstrat rostul monarhiei din secolul al XV-lea, rostul medieval şi viaţa locală, nu s'ar fi produs Revoluţia francesă de la 1789.

Dacă însă regii moderni au sfărâmat vechile obiceiuri medievale şi şi-au bătut joc de viaţa locală, n'au făcut-o din spirit de trufie, ci din spirit birocratic. De aceia au lăsat să piară oraşele, provinciile, regiunile, toate asociaţiile omeneşti actuale, trăgând totul în spre birourile

www.dacoromanica.ro

lor. In loc de monarhi absoluţi, putem să spunem altfel: „tiranul" este un birocratic, „tirania" este a biroului; regele ajunge să fie sclavul acestui birou, sclavul omului pe care îl numeşte ca să îndeplinească funcţia de birou. Ludovic al XIV-lea nu cunoştea finanţele, fiindcă acel ce stăpânia acel birou lua asupră-şi grija şi răspunderea, şi am văzut cum îşi atribuia dreptul să mustre pe suveran pentru cheltuieli exorbitante. In realitate monarhia absolută este unde nu se aşteaptă cineva: unde chiar unde este o Constituţie; pe când vechea monarhie, fiindcă avea răspundere, nu era absolută, ştiind că trebuie să se înfăţişeze în faţa conştiinţei publice, noua monarchie, cu miniştri responsabili, manevraţi şi ei însă de alţii, îşi poate îngădui supt perdeaua constituţionalismului mult mai mult.

www.dacoromanica.ro

III.

Ce e monarhia constituţională?

Venim acum la această monarhie constituţională, considerată cea mai simpatică. De unde vine această monarhie? Este ea un produs istoric sau nu? Ceia ce resistă la orice lovitură, ce trece peste orice primejdie, este aşezământul care s'a format încetul cu încetul, din voinţa oamenilor, sau din instinctul omenesc în legătură cu aceste nevoi; cel mai nedesăvârşit lucru ieşit din istorie este mult superior lucrului făcut într'un birou fără s' ai simţul unei societăţi şi fără să întrebi pe nimeni. Când ar trebui să aleg între cel mai perfect picior mecanic şi între un picior omenesc, un picior bătrân n'are de sigur perfecţia aparentă a unui picior mecanic, dar nu este un om care se serveşte de piciorul său organic şi care să consimtă la înlocuirea lui cu un picior mecanic.

Se pune întrebarea: această monarhie constituţională nu este şi ea un picior mecanic? Pentru a răspunde trebuie să vedem de când există concepţia acestei monarhii constituţionale. Dacă foarte mulţi oameni s'au luptat şi au suferit pentru această monarhie constituţională, de sigur că ea este un element foarte resistent şi deci folositor pentru viaţa de astăzi, iar, dacă monarhia constituţională a ieşit numai din anumite cărţi şi dacă ea corespunde la anumite epoci, cum nu mai este epoca noastră, fără îndoială că nu ne putem aştepta nici la acea trăinicie, nici

www.dacoromanica.ro

la acel folos, fiindcă tot ce iese dintr'o carte şi dintr'o teorie are valoare numai cât timp această carte şi această teorie este cetită sau crezută. Iar, când societatea are altfel de nevoi şi un regim păstrează totuşi funcţiunile care nu funcţionează, şi se menţine prin tiranie, societatea poate să cadă în mâna unui îndrăzneţ. Fireşte, se poate întâmpla ca îndrăzneţul să fie un geniu, şi atunci e bine, dar se poate să nu fie geniu, şi atunci nu este bine, şi se poate întâmpla chiar ca un om onest pus în această situaţie să-şi dea sama că ar fi fost bine să nu fie silit a face acest gest.

Ca să-mi dau samă de vechimea cuvântului de „Constituţie" am întrebuinţat un mijloc foarte simplu şi practic. Cum toţi aceşti constituţionalişti se gândesc la Anglia, să luăm „Enciclopedia Britanică". Am găsit deci în a 11-a ediţie din acest fel de Biblie enciclopedică un articol în care e vorba de ce zice Aristotele despre constituţia ateniană. Dar, dacă un Engles atribuie un loc mai mare pentru constituţia ateniană decât pentru constituţie în genere, această însemnează că în judecata lui aceasta nu înseamnă prea mult. Romanii înţelegeau „constituţia" ca un aşezământ pur juridic, o formă oarecare a dreptului căruia-i este supusă societatea. După aceasta autorul articolului spune: noi, Englesii, sântem cu totul altfel; noi avem în ce priveşte aşezămintele noastre, dreptul nescris. Iată răspunsul engles la această credinţă că monarhia constituţională, aşa de necesară şi aşa de aplicabilă oricării ţeri şi oricărui popor, are o îndepărtată origine şi că această origine este în Anglia, dar vom vedea, când va fi vorba de parlamentul engles, în ce chip a îngustat el drepturile regelui.

Ce stătea însă acolo în calea unei tiranii, unei usurpări de drepturi din partea regalităţii? Statul engles este *creat*, — şi în margenea Statului s'a creat şi limba englesă, formată din vechea limbă anglo-saxonă şi din atâtea elemente de origine francesă. Când, la 1066, Gulielm Cuceritorul cu baronii săi a cucerit ţara, acest duce anglo-

www.dacoromanica.ro

normand a înțeles să nu se păstreze nimic din vechile adunări anglo-saxone, zise „wittenagemont"; astăzi sânt foarte puțini cari acordă o însemnătate prea mare acestei forme anterioare. S'a făcut deci „tabula rasa" din tot ce era trecut. Ca orice om din evul mediu, Gulielm Cuceritorul nu avea nicio ideie politică și prin urmare el a venit cu ce era acasă, ca membru al feudalității francese, care este o parte din feudalitatea vest-europeană. Dar regimul acesta feudal ce impunea regelui? li impunea respectarea unor condițiuni pe care vasalii puteau să le reclame contra lui, și era un fel de contract, după care el putea să reclame de la vasali îndeplinirea altor condițiuni, cu care în calitate de cuceritor dăduse pământul acela pe care ei îl au, fiindcă îl țin de la dânsul. Se știa că suzeranul putea să ceară, întâiu, de la vasali concurs în timp de războiu; când regele ridica steagul, toți trebuiau să vină cu mijloacele lor de luptă,— dar și aici era o restricție.

Aceste lucruri au fost puse în scris mai târziu, când cruciații s'au dus în Siria, și obiceiurile au trebuit să fie redactate în așa-numitele „asise ale Ierusalimului"; dar în secolul al XII-lea vasalul nu era obligat să meargă oriunde, ci numai în margenile regatului.

Regele ungar Andrei al II-lea a trebuit să dea nobililor unguri o cartă numită „bula de aur" și în ea se prevede că nobilii, dacă vreau să meargă, pot, dar nu sânt obligați.

Și, când Ludovic cel Sfânt a făcut cruciata în Egipt și a doua la Tunis, el a mers cu câțiva prieteni, cu câțiva fanatici și cu câțiva soldați pe cari i-a plătit, aceasta fiindcă lumea nu era obligată să meargă pentru ideia liberării mormântului lui Hristos.

In Anglia erau o mulțime de păduri: ele au devenit „foresta regis", adecă întraseră în domeniul regelui. In afară de aceasta, de la vasali, regele nu putea să ieie decât anumite sume: atunci când fiul cel mai mare se face cavaler și când se mărită fata cea mai mare; dincolo de

www.dacoromanica.ro

aceasta, dacă are nevoie de bani, el trebuie să cheme pe vasalii săi şi să li ceară voie.

Parlamentul îşi are această origine: adunarea unde vasalii pot să se plângă împotriva funcţionarilor regali cari au săvârşit abusuri; dar regele nu este obligat să pedepsească pe funcţionarul abusiv, ci e numai un prilej ca s'a arăte fiecare ce-l doare.

Nu este deci acesta începutul monarhiei constituţionale, fiindcă avem a face, nu cu un text scris care priveşte pe toată lumea, fiindcă aceasta însemnează constituţia: un text scris care priveşte pe oricine şi de care nimeni nu scapă.

Dar aici nu este vorba de toată lumea, ci numai de acei cari ţin pământ de la rege; este vorba de cei din rândul întâiu, cari primesc direct de la dânsul, „tenentes in capite"; este vorba şi de ceilalţi, cari au primit pământul de la „tenentes in capite", prin altă legătură; este vorba apoi de burguri, de oraşe care îşi au contractul lor cu seniorii de la cari s'au desfăcut şi pot să aibă contract şi cu regele, pot să între în anumite legături bine chibzuite cu coroana. Toată mulţimea cealaltă, de negustori, de ţerani, nu întră în convenţia aceasta, pe care regele o respectă, şi când cei interesaţi se pot ridica împotriva regelui.

Veţi fi auzit de „hrisovul" sau „charta" dată de Ioan-fără-de-ţară, „magna charta libertatum". Ea a fost ridicată în văzul tuturor, chemând la luptă împotriva „absolutismului"; s'a spus că tot ce este liber în timpul nostru vine de la „magna charta libertatum", dată de Ioan-fără-de-ţară. Sânt acum unii cari stau la îndoială dacă să mai lase puţin. Dar este şi mândria englesă care-i reţine; s'a rămâie atât cât să nu se strice această veche credinţă!

In primul rând, această „magna charta libertatum" a fost dată la un moment de strâmtoare din secolul al XIII-lea şi regele a călcat-o a doua zi. După aceia fiul lui, Henric al III-lea, a făcut tot ce a putut ca să scape de baronii cari voiau să li se dea concesiuni şi mai mari.

www.dacoromanica.ro

Aceasta „magna charta libertatum" este însă numai *una* din mai multe puneri în scris a prescripţiilor în ce priveşte legăturile dintre rege şi vasalii săi. Gulielm Cuceritorul n'a dat o astfel de cartă; el avea să iea în stăpânire prada de războiu, Anglia. Urmaşul, Gulielm cel Rosa (Rufus), a murit în pădure fără a fi făcut ceva. Al treilea rege normand, Henric I-iu, a fost silit să pună în scris aceste legături.

De ce s'au gândit baronii să facă această punere în scris? Când cruciaţii au venit în Siria şi au creat regatul de Ierusalim, Principatul de Antiochia, etc., oamenii aceştia veniau cu un drept nescris, — dar erau în Siria legi venind de la Iustinian, erau şi „Basilicalele", şi au trebuit cuceritorii să accepte ceia ce cereau obiceiurile supuşilor lor şi deci să puie în scris ceia ce era aşezat numai în conştiinţa oamenilor.

Dar carta aceasta a regelui Henric este cam pe vremea când au întrat în legături Apusenii cu regiunile acestea siriene, pe care ai lor, ca stipendiaţi ai Bizanţului, le cunoşteau de mult. Dar pe urmă, după Henric I-iu, de câte ori nu s'au călcat aceste prescripţii! Şi, când l-au găsit pe Ioan-fără-de-ţară la strâmtoare, l-au silit a redacta şi pecetlui din nou privilegiile. Dar aceasta nu înseamnă pentru un suflet neonest cât a însemnat pentru cei cari au câştigat-o. Un act de asigurare pentru vre-o mie de oameni de de-asupra—şi deci să nu se creazâ că „magna charta libertatum" e un lucru nou. Fiindcă libertatea în sensul evului mediu şi dreptul de azi sânt nu numai două lucruri deosebite, ci sânt două lucruri diametral opuse.

„Libertas" înseamnă privilegiu, pe când noi, zicând „libertate", aceasta înseamnă că toţi beneficiazâ de această libertate. Un exemplu: la noi, la începutul secolului al XIX-lea, boierii erau scutiţi de imposite, de şi văcăritul, care se lua de la tot felul de animale, atingea pe toţi şi era un mijloc ca Domnul să atingă o avere care se putea recunoaşte mai uşor; Ioan Sandu Sturza a dat

www.dacoromanica.ro

un decret specificând că boierii nu mai plătesc imposite: aceasta înseamnă „libertatea" boierilor.

Sașii din Ardeal au avut pentru legăturile cu regii Ungariei un anume contract, care li asigura unele drepturi, dar aceste drepturi erau deosebite de drepturile Secuilor, cari erau țerani liberi și grăniceri, și erau desebite de drepturile nobilimii ungurești din „bula de aur", iar dedesupt erau Românii, cari nu aveau niciun fel de „libertate". Libertățile de privilegiu dau altfel de „libertate" decât aceia înțeleasă în timpurile noastre.

Țiganii aveau în Ardeal privilegii, fiindcă li s'a dat, cum am zice, și lor o „magna charta libertatum"; ei puteau să invoace față de rege aceste drepturi, pe când Românii nu aveau ce invoca.

Deci așezămintele feudale, cu „libertățile" lor, n'au nimic a face cu o constituție, fiindcă ele își au originea lor în altceva decât în o învoială a tuturora și fiindcă nu se aplică decât unei anumite categorii de locuitori.

De unde vine ideia Constituției în sensul că monarhia nu poate fi ascultată decât atunci când se ține de litera strictă a Constituției, căci, dacă nu se ține de dânsa — ziceau revoluționarii francesi pe la 1792—, regele călcător de Constituție pierde toate drepturile sale și poate fi dat în judecată și osândit, cum a fost Ludovic al XVI-lea? Nu confundați executarea lui Ludovic cu a lui Carol I-iu al Angliei. Carol I-iu al fost în conflict cu supușii lui, s'a bătut cu ei, a fost prins, judecat și condamnat — și credeți că acei cari au iscălit acest act, vădesc o tremurătură care să arăte mustrarea de conștiință? De loc; au caligrafiat aceste iscălituri cu o mână sigură. Carol I-iu a refusat să se desvinovățească, dar în fondul conștiinții lui era o îndoială că poate ceilalți au dreptate: mândria lui l-a împiedecat să accepte judecata și sentința, dar sufletul lui nu era sigur. La 1649, când s'a petrecut această mare tragedie englesă, trăia un spirit biblic; ei nu numai că cetiau Biblia, dar trăiau în spiritul ei.

In Biblie se zice însă că regele Saul, care fusese făcut rege

www.dacoromanica.ro

de profetul Samuil, n'a umblat „în căile Domnului"; ei bine, dacă n'a umblat „în căile Domnului", el a fost pedepsit. s'a ridicat împotriva lui monarhia lui David. Este în Biblie și povestea „viei lui Nabot", pe' care a luat-o regele Ahab, și soția lui Isabela. I-a pedepsit Dumnezeu pe rege și regină, cari călcaseră acest drept; se spune că au lins câinii pe stradă sângele lor. Potrivit cu această concepție regele Carol I-iu a fost pedepsit fiindcă nu mersese „în căile Domnului". Pe când Ludovic al XVI-lea n'a fost dat în judecată pentru că n'ar fi mers „în căile Domnului", ci fiindcă s'ar fi înțeles cu străinii, de-Constituția, venind trădător de țară, și fiindcă el călcase pe care cu câteva luni înainte jurase.

Cum s'a ajuns la această credință a unei monarhii care este obligată să observe litera Constituției?

Oamenii de la 1789 credeau că toate lucrurile merg rău în Franța — și de fapt mergeau rău numai finanțele Statului, chemat să acopere anumite nevoi, fiindcă se cheltuiește banul contribuabilului pentru întreținerea Curții. Dar această Curte era destul de simplă; erau mulți oameni cari veniau să-și îndeplinească datoria față de rege, dar aceștia nu erau un fel de cerșitori, ci represintanții unei clase stăpâne pe pământul Franciei.

In această conștiință falsă că Franța este o țară nenorocită, ei emiteau și părerea, pe care au proclamat-o într'o formulă impresionantă, că Franța sufere fiindcă n'are Constituție. Ei nu înțelegeau că o Constituție poate să fie înlocuită cu folos—și o țară este, deci, scutită de nevoia de a fabrica o Constituție— atunci când există așezăminte acceptate de mai multe generații, venind din direcțiuni deosebite, care, de la o bucată de vreme, se consolidează în așa fel încât alcătuiesc o unitate constituțională, de și la început nu veniseră dintr'o singură concepție. Și își ziceau: dacă s'ar aduna poporul frances prin represintanții lui legali și dacă s'ar uni asupra unor anumite principii, toate lucrurile ar lua o altă față. La 1789 regele nu voia să facă însă așa ceva.

www.dacoromanica.ro

El se găsia înaintea unei simple greutăţi financiare, şi atunci obiceiul era în Franţa să se cheme deosebitele trepte, care se chemau „les États" sau în latineşte „ordines", în care nu întrau ţeranii şi burghesii. Ludovic a făcut deci la fel cum făcuse regenta Ana de Beaujeu la 1481, când a chemat aceste stări întrebându-le ce să facă pentru a strânge banii necesari, dar aceştia au început să vorbească despre drepturile poporului şi atunci Ana li-a tăiat subsidiile şi i-a trimis acasă.

Ludovic al XVI-lea s'a adresat către State în calitate de sfătuitori în legătură cu problema financiară, dar a întâlnit conştiinţa aceasta: nu este vorba de chestiuni financiare, ci de aşezarea nouă a tuturor lucrurilor. Nu s'au înţeles în vorbă, şi este teribil lucru într'o societate, când cei cari conduc şi cei cari sânt conduşi de dânşii vorbesc două limbi deosebite, şi este bine să înveţi pe cei pe cari-i cârmuieşti să vorbească ca d-ta.

Intâiu fuseseră tot aşa adunate stările acestea într'o formă micşorată, care i se părea regelui şi miniştrilor săi ca mai puţin periculoasă: adunarea de notabili, dar adversarii notabililor obiectau că stările trebuie să fie cele alese, iar nu notabilii, ale căror categorii le fixa regele.

La 1789 deci, în Maiu, stările acestea au început să vorbească limba lor, limbă care se sprijinia pe ideia că Franţa nu este constituţională, că foarte rău e că a trăit neconstituţională şi că de acum înainte nu poate să meargă decât cu punerea în practică a unei Constituţii.

Revoluţia resultă deci din faptul că oameni chemaţi ca stări generale cu privire la problema financiară s'au proclamat Adunare Constituantă. Ludovic a asistat la această facere a Constituţiei, după ce a încercat să scape de tirania acestor politicieni şi, vrând să fugă, a fost prins la Varènnes şi purtat pe străzile Parisului cu o pompă care-l degrada, pentru că un prisonier adus mai pe ascuns este mai puţin umilit decât acela purtat cu pompă. După aceia s'a împăcat cu naţiunea, a depus jurământul şi a devenit primul rege constituţional.

www.dacoromanica.ro

Inainte de a vedea ce se alege cu acest rege constituțional, să vedem de unde venia starea de spirit a oamenilor de la 1789, cari credeau că trebuie acea Constituție făcătoare de minuni.

Societățile omenești pot să fie conduse în trei feluri. Pot să fie conduse în conștiința trecutului lor, simțindu-se necesar să se întrebe cum a fost altă dată, cum au trăit oamenii în alte forme. Multă vreme multe popoare așa au trăit. Ceia ce era revoluționar era, nu cererea de a se crea așezăminte noi, ci de a se întoarce la așezăminte vechi. De exemplu în Anglia, când Englesii nu erau mulțămiți, ziceau: „dați-ni legile bunului rege Eduard I-iu". In Ungaria se striga că dreptatea a murit odată cu regele Matiaș. Era vorba de repunerea în valoare a unor forme părăsite; lumea se credea nenorocită, fiindcă aceste forme au fost părăsite.

Oamenii se pot desvolta pe conștiința trecutului, dar o societate poate să trăiască și într'un fel de îngustă și obscură conștiință de oportunitate, care nu se rîdică la înălțimea trecutului. Uiți trecutul și nu vezi viitorul; atunci se merge de la un plastur la alt plastur. Un bătrân om politic a spus la noi că politica e a merge de la o zi la alta.

Sau, în sfârșit, se poate să fie în conducerea unei societăți un anumit principiu: se stabilesc anumite base ideologice; trecutul zice altfel, treaba lui! Franța era însă într'o fasă de ideologie fanatică.

O societate profund religioasă nu mai era religioasă de loc. „Din grația lui Dumnezeu" trebuia să fie măturat cât mai răpede. Simțul istoric nu-l aveau, nici cât îl avem. Noi avem lectura noastră istorică, din care rămâne ceva, dar pe acea vreme clasa de jos nu avea niciun fel de conștiință politică; clasele mai bogate cetiau și învățau numai lucruri în legătură cu o anumită filosofie, cu foarte puține științi naturale, și în afară de aceasta cunoșteau matematicile și istoria grecească, istoria romană, plus ceva istoric sacră. Din istoria greacă și romană culegeau cre-

www.dacoromanica.ro

dinţa că acele popoare au fost libere, că un regim de absolută libertate a condus antichitatea întreagă, şi, dacă a fost un „tiran", ce i s'a întâmplat tiranului? Armodiu şi Aristogiton au omorît pe Hiparh, fiul lui Pisistrat.

Dacă prin urmare omorul politic se proslăveşte, dacă înlăturarea regalităţii se crede un lucru folositor, nu este un îndemn să facem tot aşa? Doar Atena, aprobând aceste acte, şi-a căpătat cea mai perfectă libertate! De fapt în Atena era o clasă privilegiată care nu făcea nimic decât asculta discursurile oratorilor; îşi petrecea timpul votând pe unul sau pe altul: alături erau străini, cari nu căpătau drepturi publice, şi dedesupt robii, cari munciau din greu. In Atena era o anume obişnuinţă atât de trainică şi aşa de îndărătnic înrădăcinată, încât Socrate, o minte largă, fiindcă predica o anumită filosofie, care nu se potrivia cu legea ateniană, aşa de veche, condamnat la moarte, a consimţit să bea otravă: veniseră ucenicii să-l scape, dar el n'a vrut să iasă fiindcă ştia că a călcat legea. Această libertate nu cuprindea în opinia secolului al XVIII-lea numai Atena, ci şi Sparta, unde copiii cari nu puteau ajunge să fie soldaţi voinici se aruncau într'o prăpastie, şi multe fete tot aşa, iar datoria era de a mânca fiecare o zeamă neagră, care se servia ca în cea mai perfectă organisaţie sovietică din vremea noastră; iar afară de aceasta o lume întreagă de iloţi călcaţi în picioare.

Cei de la 1789 vedeau însă acolo o aparenţă de libertate, pe care o culegeau din scrierile unor declamatori retorici, cari nu ajungeau până la fundamentul lucrurilor. Pe de altă parte, societatea Romei o vedeau începând cu răsturnarea regelui Tarquiniu, şi consulii ar fi început o epocă de libertate, apoi, ca nişte apostoli ai libertăţii, tribunii plebei, cari de fapt apărau o anumită categorie din societatea romană, oameni interesaţi social şi politic. Nu li se părea nimic mai nobil decât Tiberiu şi Caiu Gracchii. Dacă apoi Cesar a încercat tirania, au venit senatorii cu cuţitele şi el, acoperit cu toga, a căzut scăldat în

www.dacoromanica.ro

sânge pentru că încercase să calce drepturile poporului.

Insă n'ar fi ajuns oamenii de la 1789 să-şi creeze această ilusie, căreia erau gata să-i jertfească totul, dacă din Geneva nu s'ar fi ridicat Jean Jacques Rousseau, care era, în ce priveşte viaţa lui intimă, un om pe ultima treaptă a demnităţii umane, trăind de pe urma femeilor, necuviincios, om de vitrină, de un nesfârşit capriciu, mulţămit de orice îi dădeai şi terminând printr'un concubinagiu desgustător cu o persoană cu care a avut copiii daţi în sama caritătii publice, pentru a muri probabil de pe urma unei scene conjugale; dar un mare talent de stil, cu o extraordinară îndemânare în ce priveşte sofismele de justificare; totuşi, în literatură incapabil de a crea fiinţe vii — „Noua Heloisă" a lui pentru timpul nostru nu presintă niciun fel de interes—; necunoscător al trecutului; în ce priveşte ideile politice, nu găsim niciun fel de adevărată originalitate.

De câte ori vrea cineva să înţeleagă pe Jean Jacques Rousseau, trebuie să ştie ce însemnează Geneva. Geneva a fost un oraş de mare tiranie în ce priveşte cugetarea umană: un vechiu oraş medieval odată supt obláduirea episcopului; Calvin s'a aşezat acolo şi cu disciplina lui sălbatecă a ţinut şi după moarte Geneva legată de anumite forme pe care nimeni nu poate să le schimbe: Consiliul Mic, Consiliul Mare, toate plecau de la el. Cetăţenii conduceau oraşul şi pentru Jean Jacques Rousseau era foarte uşor să predice că o ţară trebuie să fie condusă de cetăţenii săi, dar nu e acelaşi lucru cu un regat. Geneva avea câteva mii de oameni, pe când Franţa milioane. In Contractul Social, care este la basa tuturor monarhiilor constituţionale, spune Rousseau, necunoscând istoria de loc, că oamenii s'au aduna în societate fiindcă au părăsit de bună voie o parte din drepturile lor naturale, iar condiţiile le-au pus într'o convenţie care a ajuns o biblie. Oamenii cari-l cetiau pe Rousseau îşi ziceau că trebuie să încheie un contract cu participarea poporului întreg sau cu represin-

www.dacoromanica.ro

tanţii acestui popor, cari sânt prin aceasta chiar mai presus de rege şi miniştrii lui. Tot ceia ce este trebuie să dispară înaintea represintanţilor poporului; aceşti represintanţi pot să desfiinţeze instituţiile şi să le înfiinţeze din nou, de vreme ce cetăţenii li-au dat voie.

Monarhia constituţională a făcut încunjurul Europei, afară de Rusia şi de Anglia; tineretul mai ales s'a sbătut multă vreme pentru Constituţie. Spania, Italia, Statele germane şi restul Statelor europene mai târziu au căutat să facă din suveranii lor un fel de imitaţie a lui Ludovic al XVI-lea, şi, atunci când nu s'ar purta bine, — cuţitul ghilotinei din 1793! Resultatul a fost că, în Franţa, după dispariţia suveranului constituţional, după proclamarea unei republici de anarhie, când s'au aşezat Directorii, ei au găsit un scaun şi o masă, şi restul l-au cerut de la portar. Deci Directoriul, compus din oameni compromişi, vechi regalişti cari se amestecaseră în revoluţie, a dat faliment, şi atunci Franţa a fost silită să se dea pe mâna lui Napoleon I-iu, acel om de geniu care, pentru o ideie greşită, a înfundat în zăpezile Rusiei atâtea mii de oameni şi care, la fiecare moment, vorbind de pace, era în stare să provoace din nou ciocnirile milioanelor de soldaţi.

Revoluţia francesă a întemeiat însă Facultatea de drept şi o generaţie de oratori, de oameni de tribună au ajuns să stea împotriva lui Napoleon. Când el a fost a doua oară înfrânt, acest tineret cu care se împăcase după prima cădere în Cele o sută de zile, când a făcut pe suveranul constituţional, — şi, dacă ar fi biruit la Waterloo, ar fi terminat cu această mascaradă—, a trecut la duşmani. După aceia Englesii, foarte bucuroşi de Constituţie pentru ceilalţi, de şi n'ar fi primit-o pentru dânşii, au trebuit să se felicite că Francesii trebuie să-şi aibă un rege constituţional: deputaţii şi senatorii nu puteau să înlocuiască autoritatea represintată de un om de geniu ca Napoleon.

www.dacoromanica.ro

Franța s'a târît în făgașul acesta al unei Constituții până la 1830, iar, la 1830, tot supt influența ideilor englese, s'a așezat pe tron Ludovic-Filip, regele Francesilor, cu cel mai profund respect pentru „națiunea" francesă, pe care a izbutit s'o înșele, îmbrobodind-o.

---

www.dacoromanica.ro

IV.

Republica

Am văzut cum se înfățișează puterea supremă de Stat într'o persoană de un caracter permanent și cu continuare dinastică (ceia ce este casul pentru monarhie) sau în președintele republicii, pentru un număr de ani sau pentru viață.

Și această formă, republica merită să fie cercetată în ce privește originea și sensul ei, și, iarăși, pentru a învedera cât sânt de multe ideile greșite mai vechi și ideile greșite mai noi, căci în mintea multora umblă ideia că forma aceasta, republica, ar fi un lucru superior și un lucru de dorit.

Zice cetățeanul: dacă am avea republică, ar fi mai bine decât cu monarhia absolută (care nu mai există) sau cu monarhia împiedecată, care este monarhia constituțională (și cailor li se pun piedeci, dar nu când călărești; monarhia are o misiune de îndeplinit, care nu admite piedecă. Regele nu poate lucra legal nimic, dar are toată răspunderea istorică).

Sânt și azi o mulțime de prejudecăți cu privire la republică, de și au trecut, la noi, prin critica lui Caragiale, care a presintat anume tipuri de republicani; republica mai alintă visul unora și altora. Acum mulți ani, se făcea haz pe socoteala ziarului „Adevărul", unde Alexandru Beldiman era și pentru copiii lui Cuza-Vodă și pentru republică, de unde se zicea că este pentru „republica dinastiei pământene".

www.dacoromanica.ro

Şi aiurea au domnit asemenea prejudecăţi. Intr'un moment, pe la 1830, în Germania era o agitaţie republicană, şi chestiunea s'a presintat aşa în două locuri: unul din Sudul Germaniei şi altul la Marea Baltică.

Intr'unul s'a făcut o manifestaţie (mulţimea când face o manifestaţie uneşte eleganţa cu inteligenţa) şi, în cursul manifestaţiei, au fost întrebaţi: „Ce voiţi d-v.?" (în Baden, unde era un Mare Duce) şi, cum Marele Duce era popular, mulţimea a răspuns: „Facem republică, dar îl păstrăm şi pe dânsul".

Intr'unul din oraşele hanseatice, manifestaţia era făcută de oameni... foarte inteligenţi (în general, când se găseşte cineva în grup, este mult mai inteligent decât când este individual) şi atunci a ieşit una din părţi, supremul magistrat, şi li-a zis: „cetăţeni, ceia ce cereţi avem; sântem în republică; ce doriţi?".

„Incă una".

Pentru astfel de oameni se înfăţişează, oricare ar fi situaţiile, în republică salvatoarea popoarelor şi asigurătoarea tuturor fericirilor.

In secolul al XIX-lea, când s'au ridicat deosebite idei în ceia ce priveşte forma viitoare a societăţilor europene, să vedem ce a fost cu aspiraţia către republică, ce înţeles a putut avea, ce puţin a putut să facă experienţa timpului şi cum s'au introdus modificările de pe urma încercărilor care s'au făcut.

V'am spus că oamenii din secolul al XVIII-lea ştiau numai o anumită istorie şi această parte din istorie o interpretau greşit.

Cunoştinţile erau insuficiente şi metodul întrebuinţat pentru a înţelege ce se cuprinde în ele era un metod greşit. Se cunoştea din istoria veche şi din istoria medie numai succesiunea suveranilor. Toată istoria se mărgenia la biografiile diferiţilor suverani cari se succedau. Inţelesul istoriei moderne nu-l aveau încaltea de loc. Se constata că monarhia modernă are şi defecte, defecte visibile. Ea nu mai era monarhia lui Henric al IV-lea, un om de

www.dacoromanica.ro

toată bunătatea, găsind o vorbă de spirit din acelea care pot să oprească în loc o revoluţie.

Era, în schimb, ceva din trufia lui Ludovic al XIV-lea, cu călcâiele înalte, cuhorbotele în care se înfăşura, şi oamenii văd instituţiile prin cei cari le represintă. Asupra monarhiei trecea şi ceva din stricăciunea lui Ludovic al XV-lea, al cărui ideal era să guverneze cât mai puţin şi să se păstreze cât mai mult pentru viaţa particulară, care era în tovărăşia favoritelor. In tinereţe un sentimental, care spunea că Maria Leszczynska, soţia sa, este cea mai frumoasă femeie din lume, el ajunsese la o viaţă de degradare, şi opinia publică francesă, care guvernează mai mult decât monarhul, era dispusă să-l vadă foarte urît. Pe urmă a venit băiatul acela stângaciu, puţintel ridicul în felul lui de a vorbi, incapabil să joace rolul lui regal, Ludovic al XVI-lea; când mulţimea urla la ferestrele lui după 1789 şi pamfletele îl târau în noroiu, regina, Maria-Antoineta, a spus cu părere de rău: „Dacă s'ar putea urca regele călare ca să iasă înaintea mulţimii, aceasta ar fi altceva". Mai târziu Ţarul Nicolae I-iu a domnit numai fiindcă a avut curajul să înfrunte mulţimea, pe care din câteva cuvinte a potolit-o.

Ludovic al XVI-lea n'a făcut acest lucru şi monarhia era discreditată de aceşti regi: primul apărea băţos, al doilea stricat, al treilea naiv.

Oamenii nu cunoşteau deci din istorie decât seria aceasta de suverani.

Multe greşeli au venit în omenire fiindcă nu s'a cunoscut adevărata istorie a evului mediu, marea ei originalitate Se credea că evul mediu a fost în mâna preoţilor, cari ar fi înăbuşit orice avânt al cugetării umane (şi ce se poate ţese pe această temă!), că ar fi fost o epocă de întunerec, de tiranie, îndobitocirea de spirit şi încătuşarea umană timp de o mie de ani. Pe când niciodată nu s'a creat mai mult şi mai liber. In ce priveşte antichitatea, era refugiul istoricilor înainte de Revoluţia franceză. Dar antichitatea nu era redată de istoriografi cum a fost, ci ca o

www.dacoromanica.ro

colecţie de oameni foarte remarcabili, de mari artişti în ce priveşte forma: informaţia se culegea, nu din Herodot sau Tucidide, ci din Plutarh: cu „Vieţile lui paralele"[1].

Plutarh era un profesor şi un retor (pe atunci retorii, avocaţii şi profesorii erau situaţii care se confundau) şi el voia să facă literatură şi morală. In ce priveşte cugetarea istorică, Plutarh era absolut incapabil de a o judeca. Nu se poate spune că opera lui nu este folositoare. El întrebuinţează o mulţime de izvoare şi de sigur că a întrebuinţat şi textul lui Sulla. Paginile acelea sânt foarte solide în ceia ce priveşte partea politică, partea militară, cu toate acestea în genere opera lui este o istorie a Greciei şi a Romei apoasă, diluată şi tendenţioasă, potrivit cu anumite tendinţe filosofico-morale, ale lui Plutarh însuşi. Grecii aceia nu erau cei adevăraţi, ci false creaţiuni de eroi.

In ce priveşte Roma, Plutarh era un credincios al republicei Ce-l interesa pe dânsul în istoria romană, era manifestarea ideii republicane, însufleţită de un vânt de libertate.

„Elefteria" grecească însă şi „Libertas" romană aveau cu totul alt sens decât acel din timpul nostru, faţă de concepţiile noastre metafisice ale libertăţii.

Se cetia pe atunci şi Suetoniu, „istoricul Cesarilor" şi al Impăraţilor cari au venit după August, cu scandalurile, adevărate sau nu, fiindcă Suetoniu era un om de un spirit foarte josnic, care culegea toate poveştile ce se târau prin locurile unde se adunau Romanii de atunci Suetoniu nu represintă un adevăr în totdeauna, şi, mai ales, adevărul lui Suetoniu nu este adevărul pentru societatea romană, fiindcă pentru un Roman din Egipt era absolut indiferent dacă Nerone făcea versuri proaste sau dacă era cel mai mare actor al timpului său; el vroia atât: să fie cât mai liniştit prin „pacea romană".

---

[1] Este şi o bună traducere în româneşte după anul 1840, care ar putea să fie reeditată.

www.dacoromanica.ro

Se cetia Tacit şi se credea că scrisul lui este purul adevăr. Dar Tacit este criticul Impăraţilor romani, ca gânditor, ca gânditor critic, care judeca pe toţi potrivit cu idealele pe care le avea el.

Astfel se socotia că Plutarh, Suetoniu, Tacit represintă într'adevăr antichitatea.

Atena era sprijinită însă pe sclavi şi mâncată de partide; conducătorii ei puteau să fie ca Alcibiade, care ţinea să atragă atenţia publică asupra lui şi tăind coada câinelui său. In stare să se închine şi unui Alcibiade, Atena a căzut în mâna celor treizeci de tirani, a ridicat statui de argint tuturor usurpatorilor cari au ajuns să i se impuie, şi, dacă, găsindu-se în faţa lui Alexandru-cel-Mare, a ascultat un moment de Demostene şi s'a ridicat pentru expediţia contra Macedonenilor, această copilărie s'a isprăvit cu înfrângerea de la Cheroneia.

Această Atenă nu este deci de imitat, şi, chiar dacă ar fi de imitat, *nu se poate* imita, fiindcă această imitaţie presupune anumite condiţii de desvoltare, care nu mai revin, şi presupune *un anume* grup de oameni. *Orice formă politică are valoarea oamenilor cari o represintă.* Acelaşi lucru nu mai are valoare cu alţi oameni.

Când s'a pornit revoluţia rusească, au crezut bolşevicii că vor învia revoluţia francesă. Cutare era Robespierre, cutare Danton şi apoi trebuia să vie Bonaparte. Dar Bonaparte-Cherenschi n'a fost decât un biet farsor care merită azi să mănânce în restaurantele parisiene de al treilea ordin.

Anumite idei au nevoie de oameni de un anume fel.

Ca să se facă republică ateniană nu ajung instituţiile ateniene, ci trebuie omul atenian, şi omul atenian nu se putea fabrica din Francesii de la 1789. Alte curente, alte sentimente, pe lângă alte împrejurări.

Oamenii de la 1789 comiteau apoi o altă mare greşeală de care trebuie să vă vorbesc ca să se înţeleagă acel avânt într'o republică imposibilă pentru care s'a cheltuit atâta cerneală şi s'a pierdut atâta sânge. *Ei n'aveau simţul is-*

www.dacoromanica.ro

toric, care este și simțul vieții organice a unui Stat. O societate nu e compusă din mai multe resorturi pe care le-a fabricat și legat cineva. Ea a plecat de la un principiu generator, care s'a alcătuit din anumite elemente, pentru ca să se ajungă la tot ce este în activitatea și simțirea ei.

Principiul acesta generator produce organele, care se desvoltă, se hrănesc și apoi degenerează până ce intervine sfârșitul individului.

Simțul istoric înseamnă deci și un *simț de realitate.* Nu iei lucrurile sigur și grosolan, ci cu oarecare delicateță, cu oarecare îndoială, cu oarecare eleganță a cugetării.

Numai cine are simțul istoric își poate da seama că anumite lucruri nu samănă cu niciun fel de alte lucruri, că ideia este ceva de *adaptat* și de *interpretat* potrivit cu nevoile altui timp, și adaptarea este alta într'un moment și interpretarea alta în alt moment; nu poate să fie vorba totdeauna de *aceiași* adaptare și *aceiași* interpretare.

Oamenii secolului al XVIII-lea, neavând simțul istoric, vedeau „Omul", pe care îl scriau cu literă mare. Și își închipuiau că Omul dintr'o țară și dintr'un timp este tocmai ca Omul din altă țară și alt timp.

Dar, pentru aceleași cuvinte pe care le pronunță unul și altul, vine o anumită lume de idei.

Și de la un moment la altul oamenii nu se pot înțelege, fiindcă lumea unuia și lumea altuia se deosebesc.

Își închipuiau însă contemporanii lui Rousseau că, omul fiind totdeauna același, se poate întrebuința față de omul acesta *permanent și unic aceiași metodă* și, prin urmare, dacă vrei să ai o republică, poți s'o faci oricând și cu orice fel de oameni.

Deci, neînțelegând viața modernă decât cu capriciile și cu tot felul de elemente personale ale represintanților dinastiilor, evul mediu fiind pentru ei total neinteligibil și acoperit de ură, iar antichitatea fiind luată din discursuri de avocați și profesori, din Plutarh și Tacit, plecând de la asemenea idei, considerându-se sin-

www.dacoromanica.ro

guri salvatori, ei ziceau: Să ne scăpăm de Ludovic al XVI-lea (care n'avea nici cea mai mică dispoziţie de tiranie) şi să punem altceva, care nu poate fi decât republica mântuitoare.

Erau, între oamenii de la 1789, şi unii cari ţineau cu regele, dar aceştia au dispărut foarte răpede; n'a rămas mai nimeni pe lângă Ludovic în îndoielile şi rătăcirile lui.

Dacă Ludovic ar fi fost încunjurat de clasa nobiliară, evident că revoluţia francesă ar fi însemnat altceva, dar un om isolat se răstoarnă la cea d'intâiu suflare.

Erau şi alţii, cari vedeau ce este Anglia, dar numai la suprafaţă, şi, astfel, un om ca Voltaire s'a dus în Anglia, a învăţat englezeşte, a scris şi o carte despre Anglia, dar, considerând-o ca patria libertăţii; aceasta arată cât erau de neînţelegători oamenii din Franţa de atunci pentru Anglia.

Căci Anglia, cu ideile tradiţionale de care se ţine cu îndârjire, nu este un loc pentru ideile generoase. Anglia aceasta nu era ce credea Voltaire şi un număr de „represintanţi" de la 1789, cari-şi ziceau că este de ajuns să fie sistemul bicameral şi Franţa va deveni fericită.

Pentru a se transporta sistemul englezesc, *trebuie obişnuinţa de mai multe secole.*

Alături de simpatia pentru instituţia parlamentară era la 1789 *idealul republican*. Şi republica aceasta se înţelegea în două feluri, care amândouă sânt greşite cu totul şi fără folos pentru o societate ca aceia.

Francesii de Sud s'ar zice că sânt de altă rasă decât Francesii din Nord. Ei au o basă romano-gasconă, cu totul deosebită de a Francesului din Nord, în care sânt elemente bretone, adecă vechi celtice, germanice, norvegiene şi atâtea alte elemente germanice.

Natura în Sud este alta decât cea din Nord: nu poate să crească omul la fel în Flandra şi în Sud, unde foşnesc măslinii şi unde cântă greierii.

www.dacoromanica.ro

Francesul din Nord este un om reservat, rece, mohorît şi aplecat către abstracţii. El vorbeşte frumos, fiindcă l-a învăţat şcoala, nu ca omul din Sud, de care celalt râde, până ce şi Sudul a râs de sine însuşi, ca Alphonse Daudet în „Tartarin de Tarascon".

Oameni de discursuri, de avânturi lirice, care nu sânt învăţate, ci naturale, ideologi, optimişti, cari nu văd realitatea şi rămân uimiţi atunci când descopăr că, în loc să ajungă la Capitoliu, sânt în fundul prăpăstiei tarpeene.

In acest fel au fost aşa-numiţii Girondini, după departamentul unde au fost aleşi. Un Roland, un Vergniaud, un Pétion. Girondinii aceştia erau cei mai convinşi republicani; pentru dânşii republica era cerută de toată fiinţa lor morală. Ei credeau că pot să facă în Franţa o republică ideală, cu oameni de o astfel de educaţie. Dar nu se poate să faci o republică ideală cu un milion de Francesi cari aduc cu dânşii simpatiile şi instinctele cele mai deosebite.

Trebuia să se biruie tiranul, să-l răstoarne pentru a face republica. Şi-au bătut joc de Ludovic al XVI-lea, făcându-l să bea vin pentru naţiune, şi regina Antoineta sprijinită de o uşă a primit pe toate precupeţele care o tratau ca pe o minunăţie. Şi a venit ziua din August când Ludovic a retras garda elveţiană în luptă cu „poporul" care a umblat pe urmă după aceşti soldaţi prin oraş, măcelărindu-i.

Girondinii erau convinşi că idealul lor meridional se va desfăşura frumos, ca o paradă. Ei nu-şi dădeau sama de teribilul popor care *exista,* de bestia care zăcea în fundul oricărui om, şi la urmă şi-au pus mânile în capul pe care erau să-l piardă.

Republicile nu sânt de aceiaşi speţă, ci, cum în Franţa erau două speţe atât de opuse, „Romanii" din categoria întâia, reci, au trebuit să distrugă până la cel din urmă pe republicanii din categoria zâmbitoare, hrănită cu ilusii, pe care am descris-o mai sus.

Pentru unii şi pentru alţii, însă, învăţătura era în *Con-*

www.dacoromanica.ro

tractul Social al lui Jean Jacques Rousseau de care v'am vorbit, om care stătea la o răscruce între Geneva şi Franţa care l-a adoptat şi pe care a sedus-o.

Până nu cunoşti Geneva, fisionomia oraşului Geneva, nu se pot înţelege atâtea din rosturile Revoluţiei francese.

Până la moarte Rousseau a rămas un Geneves. A stat în Paris, dar personalitatea lui cea veche a rămas neatinsă. Pentru el republica era a unui oraş care nu samănă cu alte oraşe, a unei societăţi medievale care nu-şi pierduse autonomia, stăpânirea episcopului fiind înlocuită cu o strictă şi crudă disciplină a lui Calvin, disciplină pe care nu o avea poporul frances.

Geneva a rămas oraşul de tiranie al unei anumite cugetări, Calvin, — care voise să cucerească pentru teoria lui Franţa întreagă după modelul din biblia sa, *Instituţia creştină*—, neizbutind acolo, s'a dus în Geneva, unde a impus tirania sa.

Calvin invisibil guvernează încă Geneva, cu forma inmutabilă, fixată de dânsul în secolul al XVI-lea, cu garda vechilor familii, pe lângă care străinii n'au avut mult timp niciun fel de amestec, tot aşa precum republica ateniană era pentru un grup de oameni cari făceau politica, iar muncă o făceau sclavii, străinii.

In locul republicei ideale ateniene, a fost deci republica ghilotinei, a logicei ei de oţel, cârmuită de sensul ideilor lui Rousseau. Constituţiile trebuiau să fie un ciment, ele n'au fost decât factorul pierzării.

Oamenii nu se pot lega numai prin convingeri, ci prin anumite amintiri, prin interese permanente ale căror rădăcini se cufundă în adâncul întunecat al fiecăruia. Cu un număr oarecare de frase aşternute peste câteva idei, nu se poate alcătui un mănunchiu omenesc. N'a fost un granit republican, ci au fost fire de nisip. Aceşti oameni s'au mâncat unii pe alţii.

Robespierre a mers la eşafod, după ce fusese împiedecat

www.dacoromanica.ro

în adunarea, pe care o stăpânise atâta timp, de a vorbi; în zădar strigase, înăbuşit de furie: „Preşedinte de asasini, cer cuvântul". Şi cu el au suit scările sângerate ceilalţi doi membri ai comitetului de Mântuire Publică, Saint Just şi Couthon.

Era cu totul altceva decât Atena; nu era nici măcar Geneva lui Calvin, fiindcă aceasta se ţinea printr'un principiu de autoritate extraordinară. Căci o republică fără tradiţie trebuie să aibă autoritate. Monarhia poate să fie tolerantă, fiindcă ea se sprijină pe basa ei de tradiţie, dar, când s'a desfiinţat tradiţia, nu rămâne altceva decât autoritatea, şi aceasta nu poate să se clintească un moment. In momentul când s'a clătinat Robespierre, s'au dus Iacobinii peste cap.

Dar Robespierre era un om rigid, simplu la gesturi, respectuos de banul public, pe când învingătorii lui erau toţi foşti aristocraţi, cari se alipiseră la Revoluţie. După regimul lui Robespierre a venit deci regimul lui Barras, care a însemnat stăpânirea femeilor de moravuri mai libere, introducerea modei în care ele primiau întinse pe canapea în costum roman şi a balurilor „à la victime", în care nu puteau să între decât cei cari avuseră un membru ghilotinat — şi, cu cât fusese durerea mai straşnică, cu atât bucuria celor cari trăiau era mai mare.

Era în Franţa şi o armată. Dar, când într'o societate sânt „putrezi" şi când afară de „putrezi" există oameni muncitori, gata de sacrificiu, cari, în timp când ceilalţi danţează pe mormântul ghilotinaţilor, se găsesc în ploaie, nemâncaţi şi cu gloanţele îndreptate contra lor, aceştia se întreabă firesc: în puterea cărui principiu şi filosofii domnii pot să petreacă, iar ei să se găsească înaintea Europei coalisate? Şi, atunci, republica aceasta a „putrezilor" n'a resistat la cea d'intâiu ciocnire. A venit Bonaparte, i-a măturat şi s'a instalat, strivind supt picioarele sale cea din urmă rămăşiţă de falsă libertate.

După aceia a venit o generaţie nouă — fiindcă altfel ar fi murit pentru totdeauna republica —, a venit genera-

www.dacoromanica.ro

ţia de advocaţi cari învăţaseră în noile şcoli tot ce se învăţa în Colegiul iesuit.

Tinerii formaţi supt Napoleon I-iu vor reproduce tipul cel vechiu fără influenţa directă a lui Rousseau; a fost astfel la 1830 o încercare republicană, repetarea încercării de la 1792.

Dar să întrerupem un moment înfăţişarea acestor tendinţe republicane în Europa ca să ne uităm la altă formă, diametral opusă, mai veche decât Revoluţia francesă, formă asupra căreia este bine să se uite cineva cât mai bine, fiindcă o astfel de cercetare este plină de învăţăminte.

Intr'un moment, America a avut o republică. Foştii coloni englesi, după ce au discutat cu Anglia, s'au convins că aceasta vrea numai să-i întrebuinţeze ca nişte anexe, ca loc unde ea să cumpere materia primă şi să poată desface mărfurile, iar ei să fie opriţi de a întemeia manufacturi, şi, după ce şi-au dat samă că o conlocuire cu vechea putere a Statului este imposibilă, au creat o republică pe alte principii decât cea francesă: republica „Statelor Unite".

Cum au ajuns la această deosebire?

Americanii cetiseră şi ei „filosofie", se crease şi la ei un curent în acest sens. Dar erau şi alte elemente care au îndemnat pe Americani să facă republica lor.

Oamenii aceştia sânt foarte religioşi: în forme religioase dintre care unele foarte curioase, care se păstrează şi până acum. Gazeta americană de Duminecă poate să însemne azi o carte de o sută de pagini; fiecare îşi ia gazeta, se duce cu familia la câmp, fiindcă este respectul pentru „ziua Domnului". Odată, puteai să stai la închisoare fiindcă ai cântat Dumineca din flaut; ceia ce ai cules la biserică trebuia să meditezi acasă. Cu pietate religioasă şi în chinuri de conştiinţă s'a făcut această republică. S'a făcut pe vechile base locale.

La ideia de a uni Statele împreună niciun Stat n'a înţeles să părăsească individualitatea sa. La Washington este

www.dacoromanica.ro

capitala şi acolo se află „Casa Albă", reşedinţa preşedintelui. Dar Washingtonul nu este o capitală în sensul în care este Parisul capitala Franciei, Roma a Italiei. Statele acestea ţiind să rămână deosebite. Nu există o lege generală. In America fiecare Stat are codul său propriu, şi în cutare Stat poţi să faci anumite lucruri şi nu eşti pedepsit, dar în cel de alături poţi s'o păţeşti. *In fiecare loc însă forma politică este însufleţită de viaţa morală a tuturor celor cari participă la organisarea Statului.* Republicile europene sânt republicile unei teorii, unui interes de clasă. Pe când Americanul cel din urmă, îmbrăcat în petice, acel care cară zgura de la fabrici, este viu şi real în viaţa Statului său. Republica este înainte de toate *a sufletelor, nu a formelor;* şi nu este nimic mai caracteristic decât ce au făcut milioanele de Germani organisaţi, având atâtea gazete, cari au luptat în marele războiu contra Germanilor de acasă cu aceiaşi hotărîre cu care au luptat Americanii coborînd din Englesi.

Prima republică francesă a fost *republica unor arivişti,* capabili de toate crimele, iar, când la 1848 a reapărut republica în Franţa, ea a fost *republica burghesilor, de clasă.*

Clasa burghesă, îmbogăţită, şi-a zis: „de ce să suportăm un guvern, în loc să guvernăm noi singuri?".

Astfel l-a înlăturat pe Ludovic-Filip. Dar burghesia uitase că sânt şi oameni fără avere şi fără drepturi, şi, deci, când s'au ridicat muncitorii şi au aprins Parisul, căzând şi arhiepiscopul Parisului, ea a chemat pe urmaşul lui Napoleon, pentru ca apoi, când a găsit un moment potrivit pentru înţelegerea cu muncitorii, să-l debarce şi să-şi instaleze supt forma Republicei a treia stăpânirea de clasă.

In ce priveşte formele actuale de Republică, ele sânt de multe feluri. In Statele-Unite preşedintele de republică face ce vrea; de fapt el este un dictator. Roosevelt „al II-lea", care conduce Statele-Unite, a început o operă, în ce pri-

www.dacoromanica.ro

veşte moneda, care este plină de cele mai grele responsabilităţi, şi el are mânile libere, cu toate că aţi putut să vedeţi că mulţi sânt în contra politicei d-lui Roosevelt şi o spun cu toată hotărîrea; şi în Congres şi în Senat sânt destui cari îşi dau sama de cât este de periculos jocul de devalorisare şi de fabricaţie cu aur frances a inflaţiei americane pe care o face d. Roosevelt; dar lui puţin îi pasă, fiindcă se sprijină pe situaţia sa constituţională şi pe practica tuturor preşedinţilor Statelor-Unite. Preşedinţii Statelor-Unite au luat totdeauna iniţiative pe care nu ar cuteza să le ia niciun monarh. Astfel Abraham Lincoln, care s'a ridicat împotriva sclăviei pe basa ideilor şi sentimentelor creştine şi a provocat războiul dintre „Statele de Nord" şi „Statele de Sud", războiu care a durat o mulţime de vreme şi se întrebau foarte mulţi dacă nu însemnează ruina Statelor-Unite. Abraham Lincoln nu avea nicio pregătire tehnică: era un ideolog, nu avusese timp să se iniţieze în afacerile de Stat. In războiul pe care l-a purtat el, nu avea nici armată, ci a trebuit s'o strângă cu tot felul de oameni, şi nici conducători militari, până s'a format generalul care i-a succedat la presidenţia Statelor-Unite, după ce a dat lovitura hotărîtoare Statelor de Sud, Grant. Pe când Impăratul german Wilhelm al II-lea a început un războiu, când lumea toată era la picioarele Germaniei. De îndată însă ce au mers lucrurile rău, s'au ridicat împotriva lui generalii înşii şi l-au silit să plece la Doorn. De îndată ce, din greşeli care nu erau ale lui (căci el n'a comandat, ştiind care sânt posibilităţile lui), îndată ce din vina altora războiul n'a mers bine, ai lui l-au făcut să părăsească teritoriul Germaniei. Aceasta se poate întâmpla deci cu monarhia cea mai bine stabilită.

Dar prin câte au trecut cei din Nord în lupta cu cecelelalte State şi totuşi Abraham Lincoln a rămas neclintit şi, dacă a fost asasinat, aceasta nu are nicio legătură cu acest războiu: un nebun, pentru motive care nu se pot lămuri, a crezut că face o mare ispravă omorându-l.

www.dacoromanica.ro

Iată ce înseamnă un preşedinte al Statelor-Unite. Şi am văzut că republica francesă este republica unei *clase* din societatea francesă, este forma de stăpânire a burghesiei francese. Republica aceasta se bucură de o foarte relativă popularitate în ce priveşte masele ţerăneşti şi mai ales masele muncitoare şi este privită cu indiferenţă, şi de multe ori cu ură, de unii intelectuali, cari nu se simt bine în această republică a capitaliştilor.

Fiindcă în America este o republică a tuturor, dată pe mâna unui monarh care nu poartă uniformă şi nu se încoronează, iar, încolo, este o „monarhie" ca toate celelalte. Am văzut pe predecesorul lui Roosevelt, şi fără îndoială că lumea la apariţia lui se dădea în lături ca înaintea unui monarh, şi doamna Hoover îşi dădea înfăţişare de regină.

In ce priveşte republica elveţiană, preşedintele este unul din oamenii cei mai modeşti; mulţi politiciani în Europa nu ştiu cum îl chiamă pe preşedintele „Confederaţiei elveţiene".

Nu ştiu dacă preşedintele Confederaţiei acesteia de cantoane elveţiene apare fotografiat în vre-o foaie ilustrată; el nu dă nicio recepţie; nu ştie lumea dacă este însurat, dacă are copii; se alege un om cu totul indiferent. Cantoanele acestea sânt foarte deosebite între dânsele, şi din punct de vedere tradiţional, şi din punct de vedere religios. Ce asămănare este între cantonul Geneva, cu o tradiţie cu totul deosebită şi orientată în altă parte, şi între cantonul Berna, unde este Capitala, dar care n'are nicio înfăţişare de capitală? Un oraş de ev mediu, cu prăvălii mici, cu lume de provincie, foarte muncitoare şi foarte simplă, fără niciun fel de petreceri, şi diplomaţii mor de urît, pe când Geneva este un oraş intelectual, un oraş istoric-intelectual. Geneva s'a adaus în timpurile noastre, la începutul secolului al XIX-lea, la Confederaţia elveţiană, a cării istorie pleacă de la cantonul care poartă acest nume, „Schwyz", avându-şi ca erou pe Wilhelm Tell. Dar cel cu arcul, cu care a tras în mărul de pe ca-

www.dacoromanica.ro

pul fiului său, nu privește pe Genevesi; trecutul lor e calviu. Genevesul n'are nimic eroic, el nu crede că valoarea unui grup uman este în eroism; pe când cei din Unterwalden, Schwyz, Uri sânt procentul de eroism, ceilalți sânt elemente anexate.

In America, republica muncii și a cuceririi prin muncă a libertății și avutului, în Franța republica unei clase avute, în mica republică din miezul Europei, elemente adunate, fiecare păstrându-și caracterul de odinioară, și, pentru fiecare din aceste elemente, interesanți sânt oamenii de acasă, iar nu Consiliul Federal și nu președintele din fruntea Consiliului federal.

După războiu au răsărit ici și colo noi forme republicane, dar ele nu au nimic comun cu republicele cele vechi.

Republica Sovietică este a unei clase. Un număr de parveniți, de îndrăzneți au putut pune stăpânire pe un popor de o sută și atâtea zeci de milioane, creând una din cele mai cumplite tiranii care au existat vreodată. E încercarea de a reduce un Stat la un număr de îndreptățiți, iar dedesupt o nație întreagă se îndobitocește. Aceasta în ce privește pe cei cari au avut cândva o altă concepție despre viață, iar, în ce privește generațiile mai noi, ele nu au cunoștința decât a împrejurărilor prin care au trăit: vechii intelectuali, aceștia sânt striviți; cu totul altceva decât republica francesă, în care burghesia este legată de foarte multă intelectualitate. Parisul, „creierul Europei", e cu totul altceva. Republica unei clase, de o parte; pe de altă parte, republica altor clase.

Când vedem după războiu creându-se așa numita republică germană, ea a fost a unui moment de ideologie de stânga; funcționarii nu mai sânt datori azi să presteze jurământ pe Constituția de la Weimar. Poporul german avea un singur gând; nu să inoveze ideologic, ci să se salveze național. Și azi Hindenburg, mâne Hitler, s'a ajuns tot la ce era: în loc să ai pe un Hohenzollern, ai pe Hitler. Cu totul altfel de republică: putem să zicem că este „republica împotriva republicei".

www.dacoromanica.ro

Nu poate exista o tiranie monarhică mai cumplită decât cea din Germania. Nu au voie a-şi face case cu terasă pentru că Hitler a dat ordin să se facă numai clădiri în stil gotic. Şi a dat ordin ca toată lumea să se însoare, indiferent cum să se însoare şi cu cine să se însoare.

Republica grecească este o fabricaţie personală a d-lui Venizelos, care este un om de foarte mare talent, atâta încât să aibă înfăţişarea unui om de geniu. Fără d. Venizelos n'ar fi fost republica grecească: Grecii erau deprinşi să strige: „trăiască regele Constantin". Puţin lipseşte acolo ca să se treacă din nou la monarhie fără să se zguduie nimeni; este pe de o parte amintirea vieţii monarhice şi, pe de altă parte, cum republica este omagiul pe care naţiunea a înţeles să-l aducă d-lui Venizelos, îndată ce d. Venizelos a căzut, e o scădere în „republicanism".

---

www.dacoromanica.ro

V.

Guvernarea prin miniştri

Iată ce trebuie ştiut pentru ca să nu devenim: nici idolatri fără reserve şi nici critici fără niciun fel de măsură ai unor aşezăminte pe care le putem cântări cum trebuie numai când avem „greutăţile", care trebuiesc pentru această cântărire, şi aceste „greutăţi" se pot găsi *numai în cercetarea istorică*. In materie de drept lucrurile se iau pe o anumită linie teoretică, care permite să se arăte şi un punct de vedere şi alt punct de vedere. Istoricul judecă altfel, şi este bine ca şi punctul lui de vedere să fie ţinut în samă.

Dar, după locul acesta suprem, al celor cari resumă viaţa Statului şi viaţa constituită, vin *aceia pe cari-i întrebuinţează şefii pentru a guverna* (pentru că şefii de Stat, afară de casuri foarte rare, nu pot guverna personal).

Un şef de Stat *nu poate guverna în toate domeniile*, şi mai ales într'o societate aşa de complicată cum este societatea noastră, unde pentru a guverna în cutare domeniu se cere o competinţă şi în alt domeniu o competinţă cu totul deosebită, aşa încât un şef de Stat care ar voi să se amestece în toate lucrurile, ar încurca pe oameni. In general, nu numai şefii de Stat, ci nici cei cari sânt întrebuinţaţi în rândul întâiu, nu merg până la o anumită adâncime, fiindcă sânt lucruri care cad în sarcina birourilor de deosebite grade.

Altfel ajunge cineva ca Dimitrie Sturza, care se ducea la Academia Română să verifice conturile d-lui Bianu, şi cel mai fericit era atunci când găsia o greşeală de 50 de bani.

www.dacoromanica.ro

Şeful de Stat nu se poate amesteca în resorturile foarte complicate ale vieţii actuale. Une ori i se lasă anumite caractere representative. Poate chiar să ţină discursuri făcute de alţii: cutare din cele mai frumoase manifestaţii ale lui Carol I-iu e de mâna lui Kogălniceanu, doar cu vre-o două-trei îndreptări făcute de rege, care a şters cuvintele pe care nu le înţelegea.

Aţi văzut că preşedintele Poincaré n'a fost lăsat să trimeată Papei o telegramă, şi se plânge în „Memoriile" sale.

Cum se face exerciţiul acesta secundar de autoritate? In timpul nostru prin Consiliul de Miniştri.

Suveranul sau preşedintele de republică, faţă de anumite situaţii, dă guvernului său „concediu". In situaţia care se creiază prin această dispariţie a unui guvern se însărcinează o anumită persoană să formeze Ministeriul cel nou. Se întâmplă ca, atunci când viitorul preşedinte de Consiliu vine cu o listă de miniştri, Suveranul spune: pe acesta îl vreau şi pe acesta nu. Şi între situaţia de a rămânea pe prag şi de a întra la putere, sufletul omenesc se hotărăşte pentru cea de-a doua alternativă.

In Germania, până la căderea lui Bismarck, după constituţia pe care o dăduse el însuşi Germaniei, Bismarck era cel care vorbia singur cu Suveranul şi miniştrii ceilalţi atârnau de dânsul. Aşa a mers pe vremea lui Wilhelm I-iu, dar, când a venit Wilhelm al II-lea, omul căruia îi plăcea să se amestece în toate a voit să guverneze cu fiecare din miniştri deosebit, şi, cum Impăratul n'a cedat, Bismarck s'a dus. Şi de atunci înainte cancelarul a fost ca toţi ceilalţi preşedinţi de Consiliu, începând cu un biet general, care avea capul lui Bismarck, dar redus: Caprivi. Miniştrii aceştia sânt oameni de partid (şi aceasta influenţează şi pe suveran).

Şi li se pune o grea problemă: între conştiinţa lor, cu necesitatea care li zice să guverneze bine cu oameni buni, şi porunca de la club, care pretinde a guverna cu oamenii pe care îi are, şi partidul cere de obiceiu mai bine a părăsi interesul ţerii decât a nu-l satisface pe el, partidul.

www.dacoromanica.ro

Lumea îşi închipuie că aşa a fost totdeauna. Îşi închipuie pe suveranii din antichitate guvernând cu miniştrii lor, îşi închipuie pe purtătorii de coroană din evul mediu culegând mai mult decât alegând pe cine represinta grupări politice; îşi închipuie pe Ludovic al XIV-lea lucrând cu miniştrii săi. Aceste păreri sânt cu desăvârşire greşite.

Instituţia ministerială este un lucru recent, fabricat în Anglia într'un anumit moment. Dar partidul engles este un lucru aşa de legat de interesul naţional, încât nici nu există om politic engles, care, între interesul partidului şi interesul Angliei, să nu fie gata a jertfi interesul partidului său. Fără să fim Englesi, să nu uităm niciodată Anglia, de şi ceia ce este, cu mentalitatea englesă, un lucru bun, strămutat în altă ţară, poate să fie lucrul cel mai rău din lume: sânt democraţii onorabile, care, duse într'o ţară nepregătită, se transformă în cele mai periculoase demagogii.

Cum guvernau, mai înainte, suveranii? Guvernau cu cine voiau, cu oamenii aleşi din grămadă, pe cari îi menţineau cât voiau. Noi avem societăţi omeneşti cu administraţie, pe când, în trecutul cel mai depărtat al antichităţii, societăţile omeneşti erau fără nicio administraţie. Noi nu ni închipuim o societate decât cu arhive pline şi birouri organisate.

Dar „ministeriu" nu însemna în latineşte un loc important şi deosebit de onorabil. „Ministeriales" erau în Germania o anumită clasă, nu prea numeroasă, care stătea la îndemâna suveranului, şi aceştia nu erau nici oameni de rând rămaşi cu ceilalţi oameni de rând, şi nu făceau parte nici din nobilime; mulţi erau oameni neliberi, şerbi, *servi*, cum erau pe urmă, în vremea Ţarilor, în Rusia, unde o mulţime de şerbi de aceştia ajungeau funcţionari, avocaţi, medici, şi puţini din jurul lor ştiau că ei nu sânt liberi. Şi în vechea Moldovă au putut să ajungă astfel de oameni la situaţii foarte înalte, acoperindu-şi originea lor In cronica lui Neculce este o anecdotă a lui Duca-Vodă.

www.dacoromanica.ro

Domn al Moldovei, pe la 1660-1680. Era la judecată şi de-odată apare un Turc bătrân, care nu se sfieşte de toată lumea şi merge către tronul lui Vodă de-i face semn din deget: „efendi, efendi, blem la Rumele", adecă, „domnule, domnule, hai înapoi la Rumelia". Toată asistenţa a rămas uimită. Vodă s'a uitat însă la Turc, i-a strâns mâna şi a explicat celor de faţă că acel Turc este stăpânul lui şi că a venit aflând că fostul lui şerb a ajuns Domn. Apoi Vodă s'a răscumpărat de la Turc.

Situaţii de acestea se întâlniau în Germania pe vremea lui Henric al IV-lea, cu aşa-numiţii „ministeriales", Când Impăratul începe să conducă de fapt ţara, nu poate face aceasta cu clasa nobiliară, care avea aspiraţii deosebite de aspiraţiile suveranului, ci îşi alegea oameni cari depindeau cu totul de dânsul. Şi, când astăzi ministrul care face un raport suveranului semnează: „al Maiestăţii Voastre prea supus şi plecat servitor", el nu face decât să amintească originea situaţii ministeriale.

„Miniştrii" aceştia erau fireşte împărţiţi pe rosturi de lucru, pentru că pe vremea aceia nu se fixase împărţirea definitivă din vremurile noastre. Noi avem mania să deosebim lucruri care se înfăţişează cu mult mai bine atunci când nu sânt deosebite; noi facem neconenite tăieturi în realitatea organică, şi ele nu folosesc la nimic, dar distrug acea realitate organică. De unde vine că, atunci când într'o ţară este un regim, cum este al d-lui Mussolini în Italia, se ieau de dictator mai multe ministere, restabilind astfel un organism pe care alţii l-au împărţit în bucăţi. Nu e nimic mai absurd decât să poarte cineva răspunderea unui număr de oameni dintre cari cei mai mulţi nu se cred obligaţi să spună ce se petrece în ministeriul lor. De fapt, pe cât societăţile actuale sânt de complexe, pe atât de mult complexitatea aceasta nu se poate domina decât printr'o singură voinţă. Departamentele ministeriale nu existau odinioară cu „specialitatea" lor. Astfel al Instrucţiei Publice, când nu exista instrucţia publică. Un astfel de ministeriu din vremea noastră nu putea exista

www.dacoromanica.ro

atunci, nimeni neputându-şi aroga dreptul de a impune unui părinte cum să-şi crească odraslele. Nu putea fi un Ministeriu de Comerţ şi Industrie, pentru că, precum se va vedea, în evul mediu comerţul era absolut liber, „Decrete de stat" în ceia ce priveşte comerţul se dădeau la Bizanţ dar nu ştiu ce a folosit Statul de pe urma acestei reglementări. Marile asociaţii economice s'au format liber în evul mediu. Departamentul Agriculturii? Un fel de departament al Agriculturii s'a putut concepe mai târziu în sensul că se face un plan, că se consideră cei ce se ocupă de agricultură ca o asociaţie pentru fructificarea pământului şi oricine e dator a întra în acest plan. Pe vremea Fanarioţilor se făcea aşa. Revoluţia grecească din 1821 în Moldova şi Muntenia dusese la părăsirea momentană a ocupaţiilor agricole; Statul a intervenit şi a făcut un plan de lucru al pământului: la cutare dată, din cutare lună, toată lumea trebuia să iasă la câmp, pentru a îndeplini cutare rost agricol. Aşa ceva s'a făcut şi în vremea Marelui Războiu, supt conducerea d-lui Garoflid, atunci ministru de Agricultură.

De fapt epoca modernă a avut un singur adevărat ministeriu, ministeriul cheltuielilor, Finanţelor regale.

Evul mediu lăsase foarte multe rămăşiţe ale unei administraţii financiare foarte stricte. In Anglia, archivele se chemau „roluri", ceia ce vine de la „rotuli" (suluri lungi) şi şeful arhivei era „Master of rolls", „stăpânul rolurilor".

Suluri de acestea erau şi în monarhia Savoii, a conţilor de Savoia.

Se însemna cu cea mai mare îngrijire tot ce a ieşit de la Curte, pentru care era responsabil „tesaurierul".

In epoca modernă suveranii ţineau la bani ceva mai mult decât cei din evul mediu, fiindcă epoca modernă este o epocă de realităţi, faţă de evul mediu, epocă de autoritate, când fără niciun ban în buzunar cel d'intâiu care ocupase un pământ rămânea cel mai respectat, pe când în epoca modernă, acel care are forţa, acela hotă-

www.dacoromanica.ro

răște. Banul unei ţeri a avut mult mai multă trecere şi a fost căutat cu mai multă scumpătate decât odinioară.

A fost un timp, în secolul al XV-lea, când finanţele acestea de Stat nu erau încă bine organisate şi se putea întâmpla ca Statul să facă politică cu banii unui particular, să fie silit să se adreseze la acest particular pentru ca să-şi acopere nevoile sale, precum, cu desvoltarea extraordinară a capitalului în timpul nostru, s'a ajuns cam la acelaşi lucru, căci noi sântem cu totul la disposiţia unor asociaţii de bancheri, cari se joacă ei cu soarta tuturor ţerilor, creiază valori, le tăgăduiesc. In legătură cu dânşii, te ridici sau te cobori. Carol al VII-lea, regele Franciei, era legat astfel băneşte de „argintarul" său, Jacques Coeur.

A venit apoi un timp când regii au fost stăpâni pe finanţele ţerilor lor, şi atunci tesaurierul a ajuns să fie un lucru mare.

Unii regi moderni, Carol al VII-lea, Ludovic al XI-lea, Francisc I-iu, erau, în adevăr, încunjuraţi de un număr de funcţionari, — ziceţi „miniştri", dacă voiţi, — cari aveau însă un rost de figuraţie. Când voia suveranul, îi chema şi-i ţinea lângă dânsul; când nu voia, se retrăgea şi trăia cum voia. Ludovic al XI-lea, care era un om anormal şi mai mult maniac, s'a retras astfel în turnul lui de la Plessis-les-Tours, trăind în societatea unui bărbier al lui şi unor oameni de aceiaşi treaptă. Când nu era Curte strălucitoare, etichetă, mari recepţii, când putea să steie cineva într'un „cuib de cucuvaie" ca acela, nu era nevoie de tesaurisare; dar, când regalitatea a ajuns representativă, când s'a încunjurat de o pompă foarte mare, ceia ce văzuse splendoarea Bizanţului s'a adaptat la monarhia nouă. Şi, când suveranul a făcut războaie pe socoteala lui, s'a ajuns la a tot-puternicia ministrului, care în Franţa se chema „surintendent des finances".

Odinioară, regele Franciei, Carol al VIII-lea, un spirit aventuros, pornind războaiele sale dincolo de Alpi, cum a ajuns în Italia, a văzut că n'are mijloacele necesare

www.dacoromanica.ro

şi a recurs la un mijloc pe care morala îl condamnă şi care nu este elegant de loc; s'a adresat la cea d'intăiu doamnă ca să-i vadă giuvaericalele; le-a luat şi a făcut din ele bani ca să facă expediţia.

Dar îndată s'a ajuns la teoria *„tot ce cuprinde Statul este la dispoziţia suveranului"* şi prin urmare se poate cere de la d-ta şi de la oricine orice, potrivit cu nevoile lui. In raportul unui Veneţian se spune: puterea Franciei este în faptul ca regele poate să ceară de la supuşii săi ce vrea.

Atunci s'au creat aceste finanţe care nu erau supuse niciunei legi. şi care stăteau supt oblăduirea „supraintendentului finanţelor".

Ludovic al XIV-lea a fost cel d'intăiu începător al altor apucături. Cel care avuse în tinereţe să sufere de pe urma Frondei, pe care o făcuseră nişte coconiţe de la Curte şi nişte aventurieri, nişte magistraţi doritori de a juca un rol politic a ajuns a concepe Statul supt o altă formă. Mama lui era Spaniolă; partea spaniolă din el a creat ceia ce cunoaştem noi ca „monarhie absolută". Fouquet era supra-intendentul finanţelor, un om foarte ambiţios, al cărui castel de la Vaux îi arată bogăţia şi puterea. Ludovic al XIV-lea s'a gândit să-şi facă şi el castelul numai după ce Fouquet îşi făcuse Versailles-ul lui. Fouquet a fost destituit, întemniţat; era să-şi piardă capul.

Ludovic al XIV-lea a lucrat deci cu birourile, în care Colbert face socotelile şi Louvois represintă armata.

Miniştrii noştri nu sânt decât succesorii şefilor din birourile lui Ludovic al XIV-lea.

Dar, de la o vreme, s'a întâmplat că regalitatea a fost represintată prin oameni cari fugiau de muncă şi se retrăgeau în apartamentele lor particulare. Astfel Ludovic al XV-lea, care, trăind lângă o Madame de Châteauroux, o Madame de Pompadour, nu se mai ocupa decât de afacerile Statului. Atunci birourile au putut să guverneze, fiindcă regalitatea nu mai era efectivă.

S'a mai întâmplat un alt lucru. Au venit teoreticienii, cu

www.dacoromanica.ro

credinţa lor că mântuirea vine din aplicarea sistemului lor şi s'a ajuns la o altă monarhie ministerială, cum a fost a lui Turgot.

Ce era Ludovic al XVI-lea, copilul întârziat, pe lângă puterea lui Turgot, capabil însă de a fi răsturnat după voia Curţii! Dar, când Statul n'a putut să mai plătească, a trebuit să se recurgă la un om ca bancherul Necker, care avea un salon de litere, cu o femeie pricepută şi o fetiţă care avea minte cât zece bărbaţi împreună, d-na de Staël. Luându-şi-l pentru finanţe, Ludovic al XVI-lea am putea să zicem că a abdicat. Necker a ajuns să aibă o mare ambiţie ministerială şi în domeniul politic, şi, însuşindu-şi teoriile din saloane, el a avut şi ideia „Adunării Statelor Generale" cu un număr de represintanţi îndoiţi pentru starea a treia. El,— pe care revoluţia provocată de dânsul, fără a-şi da sama l-a mâncat —, a fost cel d'intâiu prim ministru, ministru de finanţe.

Contra *regimului ministerial* Napoleon I-iu a înţeles să creeze şi să conducă toate prin el însuşi. Spiritul lui militar vedea societatea ca o armată cu ranguri. El a introdus în domeniul civil ceia ce represinta experienţa sa în domeniul militar. Administraţia aceasta militară a rămas după căderea lui, de şi urmaşul lui, impus de Europa biruitoare la 1814, Bourbonul Ludovic al XVIII-lea, a trebuit să înghită o Constituţie după sistemul engles.

Dar, în sistemul engles, în afară de conducătorul justiţiei şi de conducătorul finanţelor, miniştri nu există, ori nu joacă niciun rol.

Peste puţin Suveranii au trebuit să întrebuinţeze ca miniştri oameni cari nu puteau să fie aleşi de dânşii, ci ieşiau din luptele partidelor; un Suveran guvernează adesea cu oameni pe care nu i-a voit.

Competinţa există în acest regim tot aşa de puţin ca şi consideraţia pentru rang. Un învăţător se poate să ajungă în fruntea Ministeriului de Instrucţie publică. Oricât de inteligent ar fi el, îi va fi greu să guverneze un în-

www.dacoromanica.ro

văţământ în rangul de bază al căruia a rămas. Un avocat oarecare poate să dea norme Curţii de Casaţie. Un om care n'a cultivat o grădină e liber să ajungă ministru de Agricultură. Sau un particular care nu a văzut armata decât la paradă să ajungă ministru de Războiu, şi ministru al Aviaţiei cineva care nu s'a suit niciodată într'un avion.

Când această societate a noastră se va reface, iată unul din domeniile de unde trebuie să plece refacerea.

Dar o primejdie şi mai mare e în a da o societate întreagă pe mâna unor oameni cari astăzi sânt şi mâne nu; am apucat şi noi preşedinţi de Consiliu pe patru zile.

www.dacoromanica.ro

VI.

Administrația

Vin acum la administrația care se găsește supt aceia cari, formează Consiliul de miniștri. Dacă ea este ce trebuie să fie, o administrație competentă, o administrație voită și iubită, o administrație care să rămână, ea poate foarte bine să înlocuiască un ministru care este de suprafață și trecător. Eu am apucat la noi vremuri când anumite organe de birou făceau Ministeriu în Ministeriu și anumiți oameni puteau să înceapă acțiuni fără să se preocupe prea mult de ministru. Pe vremea mea, la Ministeriul de Instrucție Publică toată lumea știa că nu hotărăște atâta ministrul și secretarul, cât un funcționar care cunoștea pe toată lumea. și avea tot Ministeriul pe mâna sa: Mihăilescu sau Lascăr.

Dacă, prin urmare, în puterea principiului democratic, nu s'ar putea face din instituția ministerială altceva decât ceia ce este azi, determinat de ignoranța sufragiului universal, administrația ar putea suplini prin permanența și competența ei ceia ce este schimbător și necompetent, mai sus de dânsa.

Dar administrația aceasta are două efecte. Unul din ele este că noi nu o considerăm și noi nu o iubim. Noi considerăm funcționarul numai când avem a face cu dânsul; până atunci nu știm nimic despre dânsul. Dacă v'ar întreba cineva cari sânt în momentul de față prefectul județului, subprefectul acestei plăși, numele judecătorilor din București nu ați fi în stare să răspundeți. Noi nu-i

www.dacoromanica.ro

ştim: sântem supt conducerea unei administraţii pe care nu o cunoaştem. Şi, al doilea, această administraţie *nu* o iubim. Pentru ce? Iubeşti omul pe care l-ai cunoscut, ale cărui fapte au ajuns la ştiinţa d-tale. De unde să iubeşti însă pe cutare om, tânăr sau bătrân, care s'a înscris într'un grup politic, care s'a amestecat în alegeri şi s'a ridicat peste funcţionari înaintând încet, cari şi-au luat rangurile pe rând. Nu ştim nici ce poate, nici de ce este capabil, nici cum a ajuns aici.

Intrebarea se poate pune însă: *oare totdeauna a fost aşa?* Cum a putut trăi atunci omenirea, societăţile omeneşti, civilisaţia cuprinsă într'însa, cu un astfel de regim, guvernate de oameni necunoscuţi, cari nu oferă niciun element capabil să impună stimă sau iubire?

Mai este însă şi un al doilea element care contribuie la slăbiciunea acestei administraţii. Acest al treilea element este că administraţia ea însăşi nu este nici liberă şi nici responsabilă. Adecă d-ta eşti prefect, eşti subprefect ori ocupi o altă funcţiune administrativă sau de justiţie, dar nu faci ce vrei în margenile legii, căci administraţia este bună atunci când *face* ceva şi este legată de textul unei legi şi orice cetăţean are drept să se judece potrivit cu aceste legi. In Anglia legea are o astfel de putere încât am văzut că regele Angliei a trebuit să plătească o amendă; uitând să se înscrie undeva, a plătit amenda la termenul prevăzut de lege. Dacă funcţionarul, organul administrativ este la ordinul altuia, tot aşa, din ordin în ordin, ajungi la unul unde nu mai poţi să pătrunzi, şi te pierzi. Vrei să-l prinzi astăzi, mâne însă nu mai este la locul lui, şi toată urmărirea aceasta s'a evaporat. Ce ar fi însă dacă toţi funcţionarii ar avea dreptul *de a face ceva şi de la dânşii,* chiar dacă lucrul făcut de la dânşii nu ar fi conform ordinului cutare al organului superior, ci făcut de fiecare din pornirea lui, dintr'o pornire nobilă? Şi un altul, prins de exemplu, şi-ar zice: ce ar fi oare dacă aş încerca să fac şi eu un lucru asămănător cu ce a făcut el? Totul ar fi altfel, pe când aşa hârtie din hârtie, ordin

www.dacoromanica.ro

din ordin, iar societatea nu are alte organe afară de funcționari.

Societățile omenești însă au avut cândva administrații care se bucurau de acele condițiuni care sânt neapărate și pentru mândria funcționarilor și pentru binele societății. Adecă au existat autorități de acestea permanente, autorități de acestea competente și, tot odată, autorități de acestea iubite, voite — întâiu iubite—, autorități responsabile, potrivit cu legea și având libertatea de a crea. Societățile omenești au fost cârmuite odinioară *la fața locului*, în orice centru cât de mic unde s'a putut face o *aglomerare organică*. Oriunde a existat un grup organic, el a avut dreptul, până în oarecare măsură, de a se guverna prin sine.

Pe vremea când lumea se credea cârmuită de zei și zeii aceștia erau întrupați în rege, iar regele nu făcea decât ceia ce zeul său îi comanda, autoritatea regală trebuia să lase ca *grupul* să se cârmuiască de sine. In Haldeia, în Asiria și Egipt era un despot, care represinta pe zei, dar, din moment ce acest rege e fără funcționari, aceasta înseamnă că popoarele trebuie să se conducă prin ele înseși. Trebuie să admitem că grupurile acestea se guvernau prin sine și din celula mică se ajungea la celula mai mare, iar organul superior al monarhiei primia toată viața care se elabora în celulele acestea mici și trecea, natural, de la un grad de concentrare la altul. Creațiune de viață, circulație de viață, și la urmă toată viața aceasta se strânge puternic într'un om care are în el vitalitatea acestei societăți omenești întregi. Precum corpul și mintea omenească vin din creațiunea celulelor care se grupează în organism și care prin jocul lor armonios dau și cele mai strălucite puteri ale minții umane.

In evul mediu este astfel o necontenită activitate, necontenit interesantă. In felul acesta s'au făcut și catedralele medievale. Ori cutare oraș a avut mândria să creeze o biserică mai frumoasă decât ce a creat un alt oraș. Toată

www.dacoromanica.ro

lumea a lucrat împreună, și chiar mai multe generații una după alta. Domul din Milano a fost făcut de generații întregi de pe la 1380 până pe la 1810, fără să se fi văzut pe dânsul inscripția că ar fi fost făcut de arhitectul și antreprenorul cutare, căci aceasta nu interesează. In evul mediu viața era pretutindeni. Și de aceia nimic nu era zădarnic atunci, nimic nu era lipsit de interes.

Ceva din puterea creatoare a acestei vieți locale a ținut și până în secolul al XVIII-lea. Ludovic al XIV-lea nu stătea la Paris, la masa lui de lucru și nu trimetea același ordin și către un funcționar din Normandia și către un funcționar din Pirinei și către unul din Lorena și către unul de la Golful de Biscaia; o singură formă nu se copia și nu se trimetea la fiecare din acei cari trebuiau să execute același ordin și în aceiași formă. Ludovic al XIV-lea ar fi fost, de sigur, omul cel mai fericit, că ar fi putut consacra mult mai mult timp amantelor sale, dacă și-ar fi redus sarcina la atâta.

De fapt în Franța secolului al XVII-lea era altfel. Fiecare provincie avea existența ei deosebită și în fiecare provincie era un simț special, un devotament față de provincie, moștenit din generație în generație, care era mult mai puternic decât simțul pe care îl avem pentru Stat. Noi avem un puternic simț pentru națiune; simțul către Stat este mult mai slab, fiindcă națiunea o vedem în toată adâncimea și sfințenia ei, iar Statul îl vedem adesea printr'un unghiu. Oamenii de la 1700 aveau față de provincia lor un sentiment atât de adânc cum nu ni putem închipui. Astăzi toată lumea din Franța vorbește și scrie franțuzește. Dar, dacă ați lua volumul privitor la secolul al XVIII-lea din „Istoria limbii francese" a d-lui Brunot, ați vedea că în secolul al XVIII-lea era o proporție de Francesi cari nu știau franțuzește, cari nu știau decât dialectul din provincia lor și unele din dialecte sânt asămănătoare cu cel din Insula Franciei, care e basa limbii francese de azi, dar cel din Gasconia nu samănă de loc cu limba francesă care se vorbește acum. Limba francesă

www.dacoromanica.ro

generalisată este resultatul Revoluţiei francese ca şi unificarea Statului, cu strivirea formelor vechi. De fapt administraţia de la 1700 cuprindea aceleaşi organe, cu aceleaşi atribuţiuni, ca şi la 1400. E oare cu putinţă?, întrebăm noi, cari trăim în timpuri când formele administrative se schimbă de la o zi la alta. Toate aceste provincii însemnau un Stat de odinioară, cum însemnau un jargon deobit, o rasă deosebită. Nu i-a trecut în minte niciunui rege frances modern să dea un decret prin care să creeze de la început şi printr'o simplă decisie o nouă ordine administrativă.

N'au făcut-o din două motive: Intâiu fiindcă aceşti oameni nu judecau abstract şi nu considerau societatea ca o colecţie de oameni abstracţi. Ei erau şi oameni practici, cari ştiau că, dacă se impune omului un lucru de la care ştie că nu va avea niciun folos, une ori se împotriveşte — acestea sânt casuri rare —, dar de cele mai multe ori primeşte de formă, fără a accepta. Acceptarea se presintă ca o adesiune convinsă, sentimentală. In Franţa contemporană, când se afla în provincie că nu mai este rege Carol al X-lea, ci Ludovic-Filip, se dădea ordin să se pună drapelul tricolor la primărie în locul celui alb; când, la 1848, se anunţa că a căzut Ludovic-Filip, se schimba titulatura în anumite acte, şi, când se ştia că nu mai este republică, pe steagul tricolor în loc de cocoş se punea un vultur, pentru ca la 1870, cu căderea Imperiului, să se vândă şi vulturii. Odinioară nu era aşa: regii de la 1400-1600 nu s'au gândit să schimbe vechile alcătuiri. Ce uşor este să înveţi organisarea unei ţeri după un manual de drept administrativ! E foarte uşor de a învăţa aşa ceva, însă acest lucru nu are o mare valoare. A învăţa alcătuirea unei societăţi omeneşti din evul mediu sau din epoca modernă până dincolo de 1700 este un lucru foarte greu, dar foarte interesant. Lucrurile dintr'un loc sânt într'un fel şi lucrurile din alt loc altfel.

Numai după 1700 lucrurile s'au schimbat fiindcă de la Descartes, cu formula lui: „Cogito ergo sum", „sânt fiindcă

www.dacoromanica.ro

cuget", s'a ajuns a se crede că este admisibil numai ceia ce vine din cugetare, ceia ce este absolut rațional: s'a ajuns la eresia de a crede că ființa omenească este condusă de rațiune și nu este nimic admisibil decât ce se găsește în rațiune.

Un așezământ corespunde el cu rațiunea sau nu? Și unii și-au zis, oricum să fie o societate omenească, s'o supunem la o operație pentru a ajunge la acel tip abstract care se pare cel mai recomandabil. Astfel în casul Rusiei Ecaterinei a II-a. Imensul imperiu era împărțit într'o mulțime de provincii. Erau Voguli, Ostiaci, Tatari, Moldoveni; Rușii răsăriteni nu sămănau cu Rușii apuseni, cari nu sânt la fel cu cei din Nord, oameni deosebiți unii de alții și locuind provincii care nu sămănau unele cu altele. Țarii căpătau, la cutare dată, cutare provincie, fiecare lume rămânând stăpânită de obiceiurile ei. Ecaterina a II-a era o principesă germană inteligentă, care cetise ceva, petrecându-și cum își petrecea, și, cu lecturile pe care le avea și cu experiența pe care o avea, ea care nu fusese nici în Franța, ci o luaseră de acasă și, botezând-o ortodoxă, o făcuseră principesă moștenitoare, cu ce știa și gândia, a dorit să facă o singură Rusie, și o Rusie cu totul nouă.

Dacă Petru-cel-Mare, care era supt influența așa-numitei Slobode de la Moscova, unde se adunau fel de fel de Europeni, și a celor văzute și în Olanda, a schimbat prin decret îmbrăcămintea Rușilor, cari să se apropie de Occidentali, și i-a bărbierit, la Curte, așternându-li și o perucă, dăruindu-li apoi un Senat rusesc luat din Suedia și funcționari ca în Germania, Ecaterina a dus mai departe sistemul și, dacă, astăzi, Rusia a căzut în mâna câtorva aventurieri, câtorva îndrăzneți, câtorva cetitori necritici de cărți revoluționare, cum au fost Lenin, Troțchi, ieșit din ghettoul basarabean, aceasta se datorește faptului că vitalitatea Rusiei a fost măcinată de Petru-cel-cel-Mare. Rusia, de mult înfășată, cu mânile și picioarele strânse, când și-a dat drumul, a căzut grămadă și a luat-o

www.dacoromanica.ro

orice cutezător, care a putut uşor pune mâna pe dânsa.

Ecaterina a avut concursul „filosofilor" din Franţa. Dar ce se putea şti la Paris despre Rusia! Doar după *Charles XII* al lui Voltaire... Şi, astfel, în loc de un Stat civilisat în sens occidental s'a creat Rusia caricaturală din vestita comedie a lui Gogol, *Revisorul*, Rusia copilăreşte imorală din nuvelele lui Cehov.

Vechea Austrie era o colecţie de provincii. Cum am arătat în *Originea şi desvoltarea Statului austriac*, Casa de Habsburg ajunsese să aibă un număr de provincii cu totul deosebite, fiecare de altă origine, cu altă direcţie, şeful Casei arhiducale neavând aceiaşi autoritate în fiecare din aceste provincii, ci în cutare loc, cele două Austrii, era arhiduce, în Tirol conte, în Bucovina un fel de Voevod, precum în Boemia era urmaşul regal al Sf. Venceslav, în Ungaria al lui Matiaş Corvinul, de unde vine şi titlul interminabil al lui Francisc-Iosif: Impărat al Ungariei, rege al Boemiei, arhiduce de Austria, conte de Tirol, etc. plus rege de Cipru şi Ierusalim.

La început acestea nu erau titluri zădarnice; în Tirol, cu adevărat era conte, în Austria arhiduce, în Ungaria rege, în Bucovina succesorul Domnilor moldoveni.

Dar ce funcţionari puteau fi acolo? In fiecare din aceste provincii funcţionarii pe cari-i vroiau „Statele" provinciei, şi nobilimea locală dicta în „Statele" acestea. Guverna, nu Suveranul de la Viena—şi, de fapt, în Austria, nici nu a existat o capitală statornică; pe vremea lui Mihai Viteazul, Impăratul nu stătea la Viena, ci la Praga, iar la Viena stătea un arhiduce; Viena este, relativ, un oraş nou, fabricat de arhitecţi italieni, de sculptori şi pictori italieni, cu teatru, cu operă italiană în secolul al XVII-lea; Viena este un lucru fabricat,—ci provinciile înseşi.

Ce forma elementul de legătură în aceste provincii, care fiecare se guvernau de la sine? Anumite *Consilii*, cum era „Consiliul de războiu", cu care a avut atâta de lucru Mihai Viteazul, sau, pentru fiecare grup de pro-

www.dacoromanica.ro

vincii, un alt Consiliu, Consiliul ungaric, Consiliul austriac. Un episcop român din Ardeal, Ioan Inochentie Clain, care a îndrăznit să spună că poporul său are drept la viață, trebuind să lupte cu dieta de privilegiați a Ardealului, când s'a adresat către Impărăteasa Maria-Teresa, i s'a recomandat să meargă la Consiliul ungaric, iar, după ce a așteptat atâta timp, a trebuit să se ducă și să moară la Roma în exil ca un simplu călugăr. Consiliile erau acelea care țineau unitatea Statului.

Numai prin actul care a făcut din Maria Teresa moștenitoarea tatălui ei, Carol al VI-lea, s'a decretat că provinciile acestea formează o unitate care nu se poate desface. Nefiind moștenitor bărbătesc, era prilej să se reclame cutare provincie de unul și cutare provincie de altul; deci prin „pragmatica sancțiune" s'a hotărît că aceste provincii formează unitatea, teritoriul. Unitatea de hotar, dacă nu exista o unitate de administrație. Noua administrație s'a creat pe vremea lui Iosif al II-lea, un om admirabil de sigur, care a murit spunând: „am făcut tot ce era datoria mea", dar, pătruns de ideia că trebuie să „organiseze" și neputând să conducă Impărăția direct, a dat-o pe mâna unei tagme de funcționari cu hârtia înainte, pe care trebuiau să scrie anumite lucruri, cu anumite forme. S'a creat un stil austriac, care trăiește și acum, cu formule sacrosancte. Am găsit în arhivele militare ale Banatului un întreg dosar pentru o vacă dispărută de la un regiment, și care nu s'a găsit până astăzi. Câte peceți, câte caligrafie pentru pierduta vacă!

S'a alcătuit această administrație, cu care Iosif a înțeles să guverneze pe toată lumea: pe Ungurii din Ardeal, pe Germanii din Viena, pe Cehii din Praga și pe Belgienii din Țerile-de-Jos. Numai cât aceștia nu erau Ruși de-ai Ecaterinei a II-a; există deosebiri de epidermă. Și resultatul a fost răscoala și în Ungaria, și în Țerile-de-Jos. Se spunea: legile noi sânt bune, dar noi ținem la legile noastre, care sânt mai proaste, dar sânt ale noastre. Belgienii aveau tradițiile lor din evul mediu,

www.dacoromanica.ro

potrivite cu viaţa lor şi se mulţămiau cu clerul şi cu nobilii lor.

Fără acolo s'a mers în tendinţa de a face totul prin decrete, încât Leopold al II-lea, urmaşul lui Iosif, s'a gândit la un lucru care a ieşit la iveală numai acum în urma.

Un Milanes foarte bine primit la Curte, Contele Greppi, arată că Leopold nu suferia pe Unguri. S'a gândit deci să facă o revoluţie contra lor, pe cale administrativă. A dat ordin să se facă revoluţia, ridicându-se clasa de jos. Impăratul avea şi o tipografie secretă, de unde a plecat proclamaţia revoluţionară. Dacă nu se întâmpla să moară curând Leopold al II-lea, se petrecea din nou în Ardeal ce s'a petrecut în vremea lui Horea, care, şi el spunea că face revoluţie cu voia Impăratului şi arăta un ban de la Impăratul, ca un fel de autorisaţie. Şi, atunci, Francisc al II-lea, care a venit în locul lui Leopold, a destituit pe funcţionarul care dăduse ideia înaintaşului său şi a retras proclamaţia.

Mai târziu, în secolul al XIX-lea, cum nu încăpeau cei de la Viena de nobilimea polonă, care voia revoluţia naţională, în Galiţia s'a organisat revoluţia ţeranilor, cari erau Ruteni, pentru a distruge putinţa revoluţiei naţionale.

Aşa a procedat, într'o nouă şi răsunătoare experienţă, Revoluţia francesă.

Dar aici nu s'a cerut un plan complect unui „filosof", cum a făcut-o faţă de Diderot, pe care apoi l-a trimes acasă fără a se fi făcut nimic pentru executarea planului, Ecaterina a II-a.

Revoluţia francesă a schimbat totul de la sine. Nimeni n'a fost întrebat. Nu există niciun dosar cu privire la reformele acestea, care priviau societatea întreagă. Niciodată nu s'a legiferat cu privire la o materie umană ca în vremea Revoluţiei francese.

Dar ce făcuse Revoluţia nu avea o *pecete de autoritate;* această pecete o dă Napoleon I-iu. Genialitatea lui Napoleon era în stare să aducă viaţă şi într'o formă

www.dacoromanica.ro

moartă: în ţevile acestea goale, de odată, inima omului genial a împroşcat atâta viaţă, încât s'a crezut că această maşină este un organism viu.

Numai cât Napoleon a dispărut şi, în locul unui formidabil aparat administrativ, eficace numai când e animat de un om de geniu, a rămas numai monarhia constituţională, la dispoziţia şi jocul partidelor cu mişcări epileptice.

Şi atunci conclusia e că nu ajunge să ne întoarcem la trecut ca forme, ci trebuie să se creeze din nou viaţa care a dispărut din aceste forme, pentru ca ea să însufleţească formele în care n'a fost niciodată viaţă.

www.dacoromanica.ro

VII.

Parlamentul

Dar, pe alăturea de o autoritate monarhică ştirbită, de o putere ministerială aservită clubului, de o administraţie formalistă, se crede în realitatea unui concurs al naţiunii prin operaţia unor alegeri care represintă propria ei voinţă.

Se crede că manifestaţia aceasta a cetăţeanului trebuie să existe, fiindcă, iarăşi, în codul „filosofilor" se spune că, pentru ca să fie autoritate, ea trebuie să fie raţională, raţiunea trebuie să poată explica oricând de unde este puterea. După acest cod cetăţeanul are dreptul să se manifeste şi el; toată puterea politică pleacă de la naţiune, oricare ar fi gradul: alegeri de Consilii Comunale, de Consilii Judeţene, alegeri parlamentare, şi câte un vechiu romantic liberal îşi aduce aminte de formula: „glasul poporului, glasul lui Dumnezeu".

De „voinţa naţională" depinde instituţia parlamentară, care este exprimarea acestui drept al naţiunii prin alegeri democratice.

Toate acestea au avut odinioară alt sens şi au ajuns să aibă sensul de astăzi; au fost cândva *realităţi*, care nu samănă cu formele pe care le avem astăzi. Numele a rămas, numai cât înainte era *altceva*.

Scoica e foarte frumoasă; puţin ni pasă nouă că a murit animalul din ea.

In vechile societăţi, în care prin celule, de la celulă la celulă, se ajungea, sus cu toate puterile care se formaseră prin nesfârşitele lucruri de jos, nu era nevoie de alegerile,

www.dacoromanica.ro

de la om la om, cum se fac astăzi, alegeri care înseamnă că fiecare se duce acolo în singura sa calitate umană. Sânt și eu, își zice fiecare, un individ și am aceleași drepturi pe care le are alt individ. Apoi se face adițiunea si totul se reduce la o operațiune de aritmetică.

In cea mai veche societate, dacă s'ar fi spus că un Egiptean sau Asirian din cutare localitate are dreptul fiindcă este Egiptean sau Asirian să se ducă și să-și manifeste voința, alegând pe cutare, care să îndeplinească anume funcțiuni, el, Egipteanul sau Asirianul, ar fi dat din umeri. *Fiindcă acolo fiecare om era legat de ceilalți prin societatea organică din care făcea parte* Cum noi ne considerăm ca niște numere abstracte dintr'o societate, ca la închisoare, e, firește, altfel.

Gândiți-vă numai ce ar fi fost dacă Faraonul sau regele haldeian ar fi fost determinat la încheierea unei păci de resultatul unui șir întreg de alegeri, și votul unui singur Asirian sau Egiptean sau Haldeian, care ar fi dat majoritatea, ar fi hotărît situația Egiptului, a Asiriei sau Haldeii. In ce s'ar fi prefăcut toată lumea aceasta de odinioară!

Dar, a venit — și acesta este un argument care se aduce la originea gândirii filosofico-politice — rostul cetății grecești. Ni se spune: înainte erau societăți barbare, înapoiate, tiranice, despotice, dar nu ne inspirăm de la oamenii aceștia cu capul greu și strîmt, ci de la Elada, care era o țară de cetăți, și, fiindcă era o țară de cetăți, aceste cetăți, firește, libere, sânt învățătoarele noastre.

Este foarte sigur că Grecii din Atena — și trebuie să ne gândim la Grecii din Atena, și nu la cei din Sparta, unde era o viață de vechi așezăminte patriarhale și interesul Statului prima orice, voința cetățenească însemnând cu mult mai puțin, —obișnuiau o continuă operațiune de alegeri și de manifestare a voinții cetățenești. In fruntea societății ateniene erau archonții, cari înlocuiau pe basilei, pe regi și archonții aceștia erau aleși. Magistrații atârnau de votul cetățenilor, și cetățenii aceș-

www.dacoromanica.ro

tiau nu făceau altceva decât politică. La originea politicianismului de astăzi putem să punem societatea aceasta ateniană. Omul din Atena făcea și comerț; industrie nu, fiindcă aceasta o făceau sclavii în ergasterii: ea nu privia pe oamenii liberi; comerț făceau, dar atâta; la vâsle și la pânze umblau sclavii, iar conducătorul afacerii era patronul corăbiei. Agricultură nimeni nu făcea: niciun cetățean atenian n'a umblat cu plugul sau cu sapa, aceasta fiind în sama sclavilor. Medici, avocați, ingineri, ca în timpurile noastre, nu existau. Medicina era primitivă, în legătură cu voința zeilor; dacă erai bolnav, te duceai în sanctuariul lui Esculap, te întindeai la soare și venia Esculap sau stăpânul tuturor luminilor, Apollo, cu razele lui de aur, și te îndrepta.

Grecii făceau numai politică; se sculau dimineața, se duceau la Agora, în piața cea mare a Atenei; acolo, la tribună, se suia când un orator, când altul. Un fel de parlament în aier liber; orice cetățean avea dreptul să meargă la tribună. La teatru, care era element de educație cetățenească, mergea orișicine, fără să plătească întrarea. Acolo se făcea supt forma tragediei religie, istorie.

Cu totul altă societate decât a noastră. Și pe urmă cetățeanul era necontenit în funcțiune; ori dacă era vorba de alegerea unui magistrat ori de o condamnare, trebuia să se presinte și să-și exercite dreptul, și o făcea cu toată convingerea și căldura; pe o scoică, „ostrakon", se făcea „ostracisarea" cuiva. Iată, de sigur, o societate sprijinită pe dreptul electoral.

Dar „alegătorii" erau un număr foarte mic de „profesioniști", și supt dânșii, alături de dânșii roiau sclavii și străinii, „xenoi", cu ai lor „proxenoi". Prin sclavi, prin străini se îndeplinesc toate celelalte funcțiuni ale societății, așa încât acei câțiva oameni pot să se ocupe numai de politică.

Dar așa este în timpul nostru? Incă mai mergea la noi (ca să luăm exemplul țerii noastre), când politica o făceau un număr oarecare de boieri, cari nu-și căutau

www.dacoromanica.ro

de avere şi din causa aceasta s'a sărăcit clasa aceasta. Când se deschidea Parlamentul, se duceau la Bucureşti, când se închidea, treceau la Paris şi Nisa. Dar a venit alt timp, după epoca mai veche, a unui Kogălniceanu, a unui Lascăr Catargiu: epoca lui Take Ionescu, în care toată lumea a făcut politică. Şi atunci s'a resimţit industria şi comerţul, s'a resimţit catedra, fiindcă şi toţi profesorii secundari au făcut politică, aşteptând pe învăţători.

După războiu, o a treia epocă: acum şi ţeranul face politică şi nu poţi să mergi cu automobilul Dumineca înaintea unei cârciumi fără să vezi cum iese tot poporul să-ţi asculte discursul electoral. O societate întreagă care se ţine de aceste lucruri, care se împarte pe motivul acesta, vă puteţi închipui ce grozavă catastrofă iese de aici. Altceva este când eşti guvernat de un număr de oameni cari se sprijină pe munca altora, şi alt ceva când se ia omul de la rostul său pentru a se consacra unei activităţi în care nu era nevoie de dânsul, căci, cu cât se amestecă mai mulţi, cu atât încurcă mai mult.

Pe când la Atena aceşti cetăţeni îndepliniau din generaţie în generaţie acelaşi rost, făceau aceiaşi politică; erau oameni cari cunoşteau perfect acest mecanism politic, fiindcă toate neamurile lor făcuseră acest lucru, şi, când votau, votau deci în perfectă cunoştinţă de causă.

Politica nu mai era un lucru de judecată la dânşii, era un lucru de instinct. Şi ei aveau şi o deplină responsabilitate.

Ce înseamnă azi responsabilitatea lui X din cutare sat, la cutare moment? Cine o să spună că este responsabilitatea lui? Dar în Atena erau câteva familii care puteau fi arătate cu degetul, spunându-se: s'a făcut cutare lucru din vina cutăruia. Oamenii aceştia se ciocniau zilnic cu coatele în piaţa publică, pe când cetăţeanul din timpul nostru nu ştie nici a mia parte din viaţa omului pe care-l votează şi aşa se creiază în jurul oamenilor nişte legende pe care le crede toată lumea.

www.dacoromanica.ro

Dar a venit societatea romană. Ea a fost guvernată, după căderea regilor, și înainte de stabilirea imperiului, care, este inutil să v'o mai spun, nu e o creațiune nouă, ci se sprijină pe magistraturile cele vechi, iar Impăratul este omul care magistraturile acestea vechi le strânge în mâna lui, fiind și consul și mare preot și îndeplinind o sumă de alte funcțiuni în republică, prin oameni aleși. Dar să vedem ce poate să însemne în această Romă republicană guvernarea prin oameni aleși și dreptul cetățeanului de a influența prin votul lui asupra celor cari sânt aleși.

In Atena, de sigur că erau archonți, însă, dacă aș întreba pe un om care s'a consacrat toată viața cunoașterii vieții ateniene, cine erau archonți pe vremea lui Pericle, cine îndeplinia alte magistraturi pe această vreme, acel adânc cunoscător n'ar putea răspunde. Se poate întâmpla să existe o inscripție care să spună cine erau unii din aceștia. Dar n'a stat Tucidide să spună cine erau. El ni vorbește de războiul Peloponesului, dar pune numai discursul lui Pericle. Dar ce era Pericle? Era omul în care se încorpora spiritul atenian, spiritul moral al cetății. De o foarte veche familie, inteligent și onest, bun orator, om chipos și frumos, de și Aristofane spune că era cu „capul de ceapă", Pericle era o mare autoritate *peste* forma constituțională, Dar ce mare avantagiu are o societate, ce fericită trebuie să socotim o societate dacă, peste toate formele constituționale, posedă autoritatea morală a unui om care, dacă n'ar fi nimic în formă, este totuși totul în fond.

Oricare ar fi lipsa altora și vina lor, este totuși un om care se ridică mai sus și al cărui cuvânt este cuvântul hotărîtor. Este ca o monarhie, forma cea mai înaltă, și mai nobilă. In adevăr, de ordine divină, fiindcă nimic nu e mai divin decât nobila și pura inteligență umană. La Atena, într'un moment, s'a făcut o foarte mare, dar frumoasă greșală; fără armată și fără simț militar, fără posibilitate de biruință, în secolul al IV-lea a. Chr., cetatea a ieșit înaintea monarhiei macedonene a lui Filip, care

www.dacoromanica.ro

represinta o forță militară în fața căreia nu putea să reziste nimeni. In războiul acesta Atena a fost învinsă la Cheroneia, pe câmpul unde se vede și azi leul amintitor. De ce a mers Atena aproape desarmată și fără niciun fel de posibilitate de biruință? Pentru un fel de datorie ideologică? Avea ea vre-o obligație, vre-o datorie împotriva lui Filip? Nu! Ci fiindcă Demostene a ținut discursurile sale împotriva Macedoneanului, Filipicele. Demostene era însă numai un om cu multă iubire pentru cetatea lui, un om care simția mai mult decât alții care este datoria morală a momentului, o datorie care trebuia îndeplinită, oricare ar fi consecințile, oricâtă suferință ar veni în urmă. Dar ce putea Demostene? Acest mare cetățean, mare orator, era „din grația lui Dumnezeu" stăpân peste suflete. Dar putea, astfel, să aibă cetatea instituțiile cele mai greșite, dacă autoritatea morală a unui om desinteresat se ridică peste toate interesele, această societate nu este în primejdie de a se dărâma.

Roma este, înainte de toate, nu o cetate de instituții, ci o *cetate de obișnuinți* și de *instincte libere*. Roma se guvernează prin lucrurile care nu se văd și nu prin cele care stau la suprafață. In orice instituție romană e ceva religios, tradițional; de-asupra e pusă pecetea Etruscilor asiatici, care n'a dispărut niciodată. Este de sigur, în Roma, ceva mai târziu, și o interpretare grecească, raționalistă a instituțiilor. Dar aceasta vine din faptul că aristocrația romană a studiat grecește, că a cunoscut istoria Atenei și de aceia a încercat să dea alt caracter relațiilor sociale prin Gracchi, Tiberiu și Caiu, luptători pentru drepturile plebei, pentru împărțirea ogorului roman, „ager publicus", care „ogor" era un lucru sacru și plebeii nu se puteau împărtăși la stăpânirea acelui „ogor". Căci aceasta este causa pentru care plebeii au ajuns în luptă cu patricienii: nu se puteau atinge de acel lucru sfânt al Romanilor care era pământul. De și crescuți de Cornelia, care aparținea vechii nobilimi tradiționale, amândoi Grachii erau educați grecește și dis-

www.dacoromanica.ro

cursurile lor erau asămănătoare cu discursurile greceşti. Putem să-i asămănăm cu boierii noştri tineri, „duelgiii" „pantalonarii", cari au stricat vechile aşezăminte şi au dat traducerea obiceiurilor francese. Poate dacă n'ar fi fost ideologia grecească, dacă nu s'ar fi avut oameni de sama celor doi Gracchi, vechea Romă republicană n'ar fi fost silită să abdice în mânile Imperiului: falsificarea vechilor aşezăminte a dus la absolutismul Cesarilor. Spiritul grecesc, de altfel, nu s'a înţeles bine, cum nici noi, pe la 1840, n'am înţeles bine spiritul frances, Franţa fiind o ţară profund tradiţionalistă.

Societatea romană a ajuns să nu mai poată funcţiona, din moment ce tot ce era element patriarhal, religios, superstiţie, instinct, a fost dat la pământ de casmalele răsturnătorilor. Nu mai era de ales decât între două soluţii: sau societatea se pierde, sau se dă pe mânile oricui. Şi s'a dat, din fericire, pe mânile lui August.

A venit apoi evul mediu, care se împarte de la sine în două despărţituri. De o parte autoritatea, de altă parte formule de libertate patriarhală; ca să definim mai bine: de o parte a fost forma de autoritate moştenită, tradiţională, romană, de altă parte, forma de libertate populară. In evul mediu sânt totdeauna două forme care stau faţă în faţă. *Biserica* este vechea Romă, indiferent de faptul că, în loc să fie un legionar, este un preot şi, în loc de Impărat, Papa. Biserica catolică nu este altceva decât continuarea Romei; în spirit şi în formă este Roma care se transmite până în timpurile noastre; e singura organisaţie dispunând de o autoritate care nu ţine de oameni.

Un biet preot din Veneţia ca Piu al X-lea a guvernat ca August, ca Traian, în alt domeniu. De la Roma, Papalitatea are vechile principii de autoritate. Neputând funcţiona în domeniul războaielor, ca şi în domeniul civil, ea transmite, prin ungerea cu Sfântul Mir, prin coborârea coroanei pe capul unui şef de Stat, puterea aceasta unui şef barbar, cum era Carol-cel-Mare sau Otto, „sacrii Impăraţi". Aici nu se alege: nimeni nu s'ar fi gândit să a-

www.dacoromanica.ro

leagă, un Impărat. Papa *este* ales, dar nu de toţi creştinii, ci de un număr oarecare de preoţi, de episcopi, cari poartă numele de cardinali. Dar aceasta nu pentru că Papa e şeful lumii occidentale, ci pentru că e episcopul Romei şi acest episcop al Romei trebuie să fie ales de anumiţi preoţi locali, cari, mai târziu, când Papa a ajuns şeful întregii lumi occidentale, s'au ridicat şi ei şi au devenit cardinali. Impăratul nu se alege: este un rege germanic, — un rege franc. Papa a ţinut samă şi de armatele cu care venise regele germanic pentru care a îndeplinit actul sacru al şefului Bisericii care binecuvintează capul barbarului ajuns rege. Aici nu încape autoritatea din causa represintării celorlalţi; un absolutism desăvârşit a ţinut împreună societatea apuseană a evului mediu.

La Bizanţ, care Bizanţ este Roma, Roma care s'a păstrat, la Bizanţ poate oricine să ajungă Impărat. Grec, German — ar fi putut să fie Arab, Maur—, dacă s'a impus prin meritele sale; poate să fie un general pe care se sprijină Impărăţia, poate să fie însă un ucigaş care a omorît pe Impăratul şi s'a aşezat în locul lui; poate să fie şi acela pe care o princesă, în care se întrupează dinastia, îl alege ca bărbat,—căsătorii, acestea, de simplă formă, ca a Impăratului Marian cu Pulcheria. Unii din Impăraţii aceştia au fost simpli soldaţi sau ofiţeri, ba chiar un rândaş de la grajd, Vasile I-iu Macedoneanul. Dacă se găseşte un patriarh care să-l ungă în biserica Sfintei Sofii, dreptul trece asupra lui. Aici nu poate să fie vorba de niciun fel de „voinţă naţională". Aici este misterul care trece de la om la om, şi pentru care omul este indiferent. Şi este foarte bine în conducerea societăţilor omeneşti când stau alături două lucruri, aceste două mari lucruri: recunoaşterea superioritătii umane şi misterul, singurul chiag care leagă puternic societăţile omeneşti: când a dispărut misterul, toate se duc.

Papa guvernează într'adevăr printr'o întreagă ierarhie, care merge până la ultimul preot din sat.

www.dacoromanica.ro

Intre democraţia medievală, despre care vă vorbesc, şi între democraţia de astăzi nu este nici cea mai mică asămănare. Democraţia de astăzi nu numai că nu continuă pe cea medievală, dar este contrară aceleia. In conferinţile mele americane, apărute în limba englesă, în „*My American lectures*", am spus că sânt două feluri de democraţii, una care vine de la Jean Jacques Rousseau şi democraţia ţerănească care se găseşte în evul mediu şi se continuă în anume forme evoluate până azi, şi eu prefer pe aceia care este istorică şi populară în înţelesul adânc al cuvântului.

Imperiul niciodată nu s'a gândit să aibă funcţionari. Imperiul este Impăratul şi nimic afară de Impărat; ce este supt Impărat nu există de fapt, fiindcă Impăratul este singurul conducător. Un rege barbar, Carol-cel-Mare, are pentru administrarea provinciilor *sale* un număr de duci, de conţi, de episcopi cari primesc *delegaţii* de la şef pentru anumite servicii publice.

Dar un lucru nou se petrece în societatea aceasta. *Se stabileşte o legătură între oameni care este determinată din închinarea pământului mai mic, şi pe care proprietarul nu-l poate apăra, faţă de bucata de pământ mai mare, care beneficiază de această apărare. Aceasta este legătura feudală.* Cine e mai slab devine *vasalul* unui *suzeran*, care are pământul mai mare; pământul lui se închină pământului celuilalt şi slăbiciunea lui puterii aceluia. Se face astfel o legătură care are şi pecetea necesităţii şi pecetea acceptării libere. Nu e supus cineva puterii altuia, fiindcă i-a impus-o cineva, ci, fiindcă el, de bună voie, cu pământul şi mijloacele lui, alege pe cutare. Odată ce s'a stabilit această legătură, vasalul este om liber şi mai departe, dar aşteaptă ceva de la suzeran şi datoreşte ceva suzeranului Datoreşte ajutor în războiu, *auxilium*, şi datoreşte în acelaşi timp şi altceva: datoreşte şi sfatul lui, *consilium*. Prin urmare, de câte ori suzeranul este să iea o măsură care atinge şi pe vasal, — fiindcă, dacă a pierdu suzeranul războiul, se pierde şi interesul va-

www.dacoromanica.ro

salului,- suzeranul are și datoria și interesul să cheme pe vasali în jurul lui, să caute a avea pe oamenii de cari este legat prin voia și acceptarea lor. Cei mai slabi se strâng în jurul celui mai tare, și cel mai tare are interesul să-i cheme, fiindcă, arătându-li care este nevoia sa, el li cere să dea ceia ce trebuie. De unde să știe un vasal ce trebuie să dea suzeranului, dacă nu cunoaște situația?

Pe de altă parte, când Imperiul s'a duș și un rege barbar n'a venit, când un stăpânitor de pământ, un viteaz, un puternic nu este, atunci ce fac oamenii aceia? Ca niște mineri cari, acoperiți de dărâmături, așteaptă să-i salveze. Așa la Elvețieni, la noi, în vechea organisație românească, s'au format alcătuiri libere pe care eu le numesc „Românii", de altfel, și fiindcă erau locuite de o populație mai ales romanică.

Pot fi oameni dintr'un oraș și orășenii acești, cari nu sânt stăpâniți de Imperiu, se organisează, cu bătrânii lor, cu oamenii buni și bătrâni cari au devenit Senatul, și cu alte magistraturi.

Astfel la Veneția, unde s'a închis la un moment Marele Consiliu și atunci numai familiile cele vechi au rămas să conducă, *serrata del Maggior Consiglio*. Oamenii aceștia, cari sânt vechii locuitori, cari sânt în stare de toate sacrificiile, represintă aristocrația orășenească. Existau și la Veneția o mulțime de străini, dar cine conducea cetatea? Cei cari întemeiaseră cetatea și transmiseseră „taina" din generație în generație. Simțul vechii cetăți se păstrează în această alcătuire.

Există însă și tovărășii care nu evoluiază, sau mai târziu numai vor evolua.

Există locuri unde s'a făcut închinarea și s'au creat relațiile de vasalitate. Acolo e Consiliul suzeranului, care se încunjură de vasalii săi. Acest Consiliu al vasalilor este Parlamentul. Dar între Parlamentul acesta vechiu și Parlamentul din zilele noastre nu este niciun fel de legătură. Acolo este o gospodărie comună și prin urmare vasalul care face parte din această gospodărie comună și-a ales

www.dacoromanica.ro

un şef care este şeful acestei gospodării. La început Parlamentul nici nu era un fel de maşină de legi care să se amestece în orice domeniu şi să încurce autoritatea administrativă de guvern. Parlamentul engles s'a ţinut până foarte târziu în două singure domenii ca şi „Statele Generale" din Franţa, de care se deosebeşte numai printr'aceia că Parlamentul din Anglia a ajuns să se adune în fiecare an, iar Statele Generale s'au adunat de trei ori numai până la 1789.

De la început, în Anglia, dacă era nevoie, regele convoca pe nobili, pe tovarăşii săi de cucerire, pe clerici şi unii represintanţi ai oraşelor. Ei votau budgetul regelui, îi dădeau acele sume de care regele avea nevoie în acel moment. Ei puteau presinta şi doleanţe, plângeri, jalbe. Dacă au ajuns mai târziu să voteze legi, e pentru că legile sânt mijloace de a înlătura abusul.

De aceia niciodată un Parlament nu s'a gândit să voteze o Constituţie, care e o lege organică. S'au votat numai măsuri care să împiedece o disarmonie în societate. Când a venit vremea „filosofică", străină de istorie şi de realitate, lucrând cu ideile sale abstracte, Anglia nu i-a sacrificat nimic.

Parlamentul engles a fost altfel; el nu represintă „naţiunea". Dacă nu era cineva protestant şi membru al Bisericii anglicane, care n'are nimic comun cu celelalte Biserici, nu avea drepturi politice.

Pe la 1780, dacă se dădea resumatul unei şedinţe a Parlamentului, se căpăta închisoare, fiindcă tot ce se lucra acolo era secret. Şi, a treia observaţie, vota cineva nu pentru ce era el *ca om*, şi oraşul lui în acel moment, ci vota după ce fusese *cândva, foarte de multă vreme*, locul unde se găsia. Să zicem că Vârciorova ar fi fost odată oraş şi Câmpina ar ajunge să represinte un lucru ca Ploeştii; ei bine, în Anglia, Câmpina n'ar trimete nicium deputat, iar Vârciorova ar trimete deputaţi. Erau aşa-numitele *burguri putrede*, cu câteva familii, şi acestea trimeteau represintanţi în Parlament. Oraşele oţelului, un

www.dacoromanica.ro

Birmingham, un Sheffield, orașele comerțului, un Liverpool, nu trimeteau deputați. Și aceasta s'a menținut până în secolul al XIX-lea. A trebuit o adevărată revoluție pentru ca Parlamentul să țină sama de realitatea lucrurilor, în loc să se țină de amintiri istorice, mucede și putrede.

Și acolo erau partide. Dar partidele englese n'au existat până la a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Când s'a întâmplat răsturnarea lui Iacob al II-lea, s'a făcut împărțirea între proprietarii privilegiați și ceva mai săraci, dar mai generoși, cu tendințe mai liberale. Tory și whig nu înseamnă alta. Aceste partide niciodată n'au avut un program. Nu s'a gândit un candidat să spună că represintă cutare program.

www.dacoromanica.ro

VIII.

Partidele

Parlamentul cuprinde, azi, un număr de oameni cari aparţin unor anumite partide. Partidele acestea nu odată au spus că suveranul trebuie să ţină samă de existenţa lor; el nu poate să treacă puterea oricui, ci numai cuiva care represintă un partid, şi ea trebuie să fie dată în proporţia în care este represintat în Parlament un partid: trebuie să se dea deci puterea partidului care are mai mulţi represintanţi în Parlament, într'un Parlament pe care Suveranul o să-l disolve îndată, căci, la noi, nu este schimbare de guvern fără o disolvare de Parlament, suveranul crezând că Parlamentul nu trebuie să continue, ci e nevoie să se facă „apel la ţară".

Dar majoritatea aceasta parlamentară ce represintă ea? Represintă situaţia în care, cu câteva luni, sau cu unul, doi, trei ani, chiar mai mult de cât trei ani, ţara voià pe cutare. Dar de ce voià pe cutare? Fiindcă acela avea faţă de anumite probleme o anumită atitudine.

Dar, după ce s'a resolvit această chestiune, de ex. la noi, conversiunea, între ţară şi partidul care a avut majoritatea nu mai este nicio legătură. Din mai mulţi medici, ai ales pe cutare, fiindcă era mai potrivit pentru boala *de atunci*.

Se susţine această absurditate că regimul parlamentar presupune guvernarea prin partide, prin partide care nu sânt înscrise în nicio Constituţie, că ea impune Suveranului să se îndrepte după tăria partidelor, aşa cum această tărie este manifestată în Parlament.

Cu atât mai mult în locurile unde partidul e o coaliţiune de interese sau de oameni cărora li se făgăduieşte

www.dacoromanica.ro

că vor fi ajutaţi, dacă au merite sau nu, peste orice drept al unuia şi al altuia. Atunci avem a face numai cu bande de interese personale.

Ca să se înţeleagă cum s'a ajuns la actualul sistem, să vedem care este originea partidelor, care este rolul pe care l-au îndeplinit pe vremea Revoluţiei francese, cum au evoluat după aceia în faţa problemelor pe care nu le-au cunoscut nici în timpul d'inaintea Revoluţiei şi nici pe urmă. Este într'adevăr necesar, fiindcă altfel nu se înţelege o importantă problemă contemporană.

Monarhiile orientale nu au cunoscut astfel de grupări, nici adunări care să sfătuiască pe monarh; în monarhia absolută, de drept divin, Suveranul, faraonul, regele haldeian, asirian sau pers alegea pe oamenii cari i se păreau potriviţi pentru cutare lucru. Originea oricării grupări în sensul că un număr de cetăţeni se învoiesc să ia puterea pentru a îndeplini anumite schimbări în viaţa Statului, pentru a face să execute programul lor, e mult mai nouă.

In Atena existau fără îndoială anumite grupări, dar grupările acestea n'au avut niciodată un program, o direcţie politică; ceia ce se explică de altfel. Unui partid îi ajunge *o anumită orientare,* şi, oricând se presintă o problemă, trebuie s'o resolve potrivit cu aceasta *îndreptare permanentă.* In Atena existau astfel de direcţiuni. Era o cetate de intelectuali; de acolo a plecat filosofia care trăieşte şi până astăzi. Deci viaţa politică la Atena este în legătură cu *ideile curente.* Toată filosofia lui Socrate şi a lui Platon sau Aristotele este în fond o *filosofie politică,* care s'a creat odată cu chestiunile politice. Dar ea *mai mult observă şi pune în formule,* decât să dea o direcţie. Toată filosofia aceasta n'a avut răsunet, dar, în viaţa politică. Nu după ideile lui Platon s'au împărţit cetăţenii Atenei, în cutare moment, ci după situaţii si simpatii personale, In jurul lui Pericle s'a adunat o întreagă

www.dacoromanica.ro

lume, pentru că el a fost omul momentului, care s'a impus prin chiar importanţa acelui moment. De obiceiu însă Atenienii se împărţiau după motive de ordin material, bogaţi şi săraci, sau, cum se zicea: „graşi" şi „slabi". Când a apărut puterea macedoneană, lumea era pentru Filip sau contra lui. Unii vedeau în Filip pe cel ce are în mâna lui ordinea şi împarte moneda minelor de argint; alţii ţineau la vechea Atenă apărată de Demostene. Acestea erau „partidele". Dar partide sprijinite pe idei, partide care să se impuie şi azi stimei noastre nu se găsesc în Atena.

De ce au existat, acum, partide la Roma?

Acolo, la început existau numai două partide. Un partid pentru regalitate şi un partid pentru republică. Regalitatea romană nu vine de la Romanii înşii: nu Romanii au creat regalitatea pe care o vedem mergând de la Romul până la Tarquiniu Superbul. Este o moştenire de la Etrusci, de origine asiatică. Romanii au învăţat multe de la Etrusci; au învăţat şi în ce priveşte instituţiile politice. Şi numele lui Tarquiniu este etrusc. Care este, acum, originea republicei romane? Republica aceasta romană, cu Brutus cel vechiu, răsturnătorul lui Tarquiniu, este ea împrumutată de la Greci? Republica nu este împrumutată de la Greci, ci mai târziu instituţia republicei romane îşi capătă o interpretare şi oarecare schimbare în formă după ideile greceşti, întocmai cum viaţa noastră, de exemplu, de la un anumit moment, cu aşezăminte cu tot, a primit o interpretare francesă prin studenţii noştri de la Universitatea din Paris. Dar atunci de unde a venit republica romană, aceia care s'a ridicat după înlăturarea lui Tarquiniu? A pornit de la lupta dintre anume categorii din cetatea romană; cei vechi din cetate, patricienii — şi societatea aceasta a patricienilor nici ea nu era unitară, de oare ce sânt doi consuli şi aceasta presupune oarecare dualitate în poporul roman patrician, fiindcă de plebei nu este vorba încă, ceva analog cu cele două seminţii care

www.dacoromanica.ro

dau doi regi la Sparta sau cu cei doi „bătrâni" din satele noastre —, și cei noi, acești plebei.

Și, în Roma consulilor care a înlocuit Roma regilor, de fapt Roma etruscă, au fost strașnice lupte de partide în piața publică; cei doi Gracchi, cari erau pentru împărțirea lui „ager publicus", au perit de moarte silnică în mijlocul acestor scandaloase lupte în for. Nu erau însă lupte între două părți ale aceluiași popor, ci între două popoare. De aceia seriositatea, de aceia asprimea și cruzimea acestor lupte. Era în față străinul: *hostis*. Pe de o parte deci erau apărătorii trecutului, patricienii, iar, pe de altă parte, plebeii, oameni din toate părțile; nu știu care este originea cuvântului „plebe", dar realitatea represintă un trup făcut din bucăți, unii dintr'o cetate străină, alții din alta; toată gloata stătea în fața Romei „moșnenilor".

A venit o vreme când luptele acestea au încetat, dar din ele a rămas un lucru ce explică și înobilează un conflict care a însângerat cetatea și provincia prin opera delatorilor cari pârau și a sicarilor cari ucideau; și oamenii cei mai distinși au perit, ca în Anglia secolului al XV-lea, pe vremea războiului dintre cele două Rose, albă și roșie, de Lancaster și de York. In luptele dintre Mariu „democratul" și Sulla „aristocratul", între Cesar „democratul" și Pompeiu „aristocratul" este și *tendința spre monarhie*. Cei mai mari din șefii acești de partide au comandat armate în ținuturile orientale, Africa, Asia, unde erau monarhii; au văzut monarhiile, au trăit în mijlocul lor: armata lui Sulla s'a schimbat cu totul din faptul că el a comandat armate pe pământul asiatic impregnat de monarhie.

Deci, dacă a fost și tendința aceasta spre monarhie—și monarhia trebuie să însemne un monarh—, era necesar ca dintre adversari să rămână numai unul, care să întemeieze monarhia.

Se poate întâmpla ca un ins să dispară, dar el a format anumite suflete, ca o problemă să se încheie, dar ea

www.dacoromanica.ro

lasă pasiuni. Lupta aceasta dintre patricieni şi plebei putea să înceteze fiindcă „ogorul public" era împărţit şi plebeii erau pe aceiaşi linie cu ceilalţi, dar se crease o astfel de atmosferă sentimentală. Deprinderea de a lupta a trecut de la grupurile economice, care represintau o origine deosebită, de la grupul politic, la persoană. Aceasta explică ultima fasă a conflictului. Prin urmare nu mai era basa care fusese.

După ce s'a stabilit Imperiul în Roma, au existat numai două partide, care erau de ordine morală: unul, influenţat de filosofia grecească şi hrănit de amintirea trecutului, era împotriva monarhiei, şi avem un scriitor, un foarte mare scriitor, care este Tacit, prin care cunoaştem istoria Romei într'un anume moment, mai mult prin această prismă, decât cum a fost în adevăr.

In evul mediu se întâlnesc foarte multe lupte, dar sânt provocate din alte motive. Lumea de atunci nu trăieşte din politică; politica în sensul nostru nu poate să fie înţeleasă. Lumea considerându-se ca „Biserica lui Hristos", Domnul invisibil al Bisericii medievale, urmaşul Sfântului Petru este înlocuitorul visibil al lui Isus, însărcinatul lui Dumnezeu. Legătura dintre Biserică şi organisaţia politică o dă gestul Papei, care creiază pe Impărat Altă „politică" pe vremea aceasta, înainte de feudalitate mai ales, nu poate să existe. De o bucată de vreme a fost altfel. S'a pus o mare problemă şi ea a creat, în *unele* părţi, partide. Italia era şi o ţară de nobili, a căror importanţă a scăzut din ce în ce mai mult; dar peste hotare era regele din Germania, care se cobora în peninsulă — singura mare represintantă a acestei vieţi de castel a fost vestita contesă Matilda, pe vremea marelui Papă Grigore al VII-lea, care dispunea prin soţul ei, un German, de o mare parte din teritoriul toscan. Dar, afară de Toscana, afară de Piemont, cu conţii de Savoia şi marchisii de Saluzzo şi Montferrat, şi de Sud, unde dominaţiei bizantine şi arabe i-a urmat regalitatea italiană, normandă şi apoi angevină, nu nobilimea decide soarta ţerii.

www.dacoromanica.ro

Italia este, astfel, mai ales o țară de cetăți. Aceste cetăți se luptă necontenit între dânsele, o luptă asămănătoare cu cea din Grecia, când unele din cetăți erau pentru Sparta și altele pentru Atena, mai ales între Veneția, Genova și Pisa. Dar o altă luptă este în interiorul cetăților: între familii și grupe.

Din aceste condiții derivă recursul la o putere universală, venind din Italia însăși sau din străinătate. Deosebitele grupe aveau să aleagă între cei cari se luptau pentru stăpânirea Italiei: Papa și Impăratul. Lucrurile acestea le întâlnim și la noi; când Moldova și Muntenia nu mai aveau o adevărată armată și în fața noastră stăteau două mari State, al Poloniei și apoi al Rusiei, de o parte, al Habsburgilor, de alta, represintând creștinătate față de Musulmani, se cerea alegerea între unii și alții.

Afară de Veneția, în celelalte orașe, Genova și Florența, erau două partide care se dușmăniau grozav: învinșii erau osândiți la confiscarea averii; Dante a trebuit să meargă astfel la Ravena. Ele sânt Ghelfii și Gibelinii. Și în Italia au continuat îndelung aceste lupte dintre Ghelfi și Gibelini. Luptele de partide pleacă deci de la o realitate și, când aceasta, de la un timp, dispare, se păstrează obișnuința și oameni cari nu s'ar fi dușmănit altfel, găsesc în această tradiție o îndreptățire pentru ura dintre dânșii.

Ghelfi și Gibelini ajung a fi niște firme care acoperiau o marfă cu totul deosebită de ce fusese la început. Erau un pretext de divisiuni, al căror depărtat ecou s'a simțit și în zilele noastre, când s'au luptat partisanii și adversarii fascismului.

Dar, la urmă, luptătorii s'au obosit așa de mult, încât au primit stăpânirea străinilor sau a unor anumite familii, cum a fost familia de Medicis, care s'a folosit de această stoarcere a tuturor puterilor și a creat o monarhie de prestigiu, care s'a prefăcut într'o adevărată monarhie a Toscanei, cu un mare duce, care stăpânia și Florența și toate cetățile celelalte înglobate în Marele Ducat.

www.dacoromanica.ro

In Anglia orice formă se ţine prin spiritul engles, care este resultatul unei desvoltări de mai multe secole, şi spiritul acesta, dacă îl analisează cineva în adânc, vede că nu este un spirit politic, ci mai mult religios: fiindcă Dumnezeu a pus soarta lumii în sama poporului acesta engles, acest popor trebuie să păstreze legături foarte strânse între cei cari îl alcătuiesc.

Am spus că până în secolul al XVII-lea n'au existat în Anglia partide. Existau *formal* două partide, dar ele nu se luptau în sensul de aiurea: un grup acceptă stăpânirea următoare a celuilalt grup. Familiile vechi sânt de fapt acelea care au domnit şi care sânt încă stăpânele Angliei. Celorlalţi nu li se porunceşte, nu este nevoie să li se poruncească: ascultă de la sine. Nu este ţară în care oamenii să se subordoneze atâta de la sine. Este o situaţie în care nici cel de sus nu este mândru, nici cel de jos nu se crede umilit, fiindcă el primeşte o transmisie istorică a generaţiilor. Taine, în „Notele asupra Angliei", observa foarte bine că tăria englesă se găseşte înainte de toate în faptul că există oamenii aceia de tradiţie cari stăpânesc Anglia. Şi ei văd în rege şeful cuceririi. Pe vremea lui Henric al VIII-lea şi a Elisabetei ajungea să vină represintantul Coroanei în mijlocul Parlamentului pentru ca acei cari ţineau discursurile cele mai înflăcărate să se oprească înaintea celui care vorbia în numele Coroanei. In Anglia nu s'au făurit mult timp, în afară de un apel la Biblie, în secolul lui Cronwell, niciun fel de teorii politice, pe când în Franţa încă de pe la 1460, când regenta Ana de Beaujeu a chemat Statele Generale, se pretindea că autoritatea regală nu este nimic, că poporul este acela care face şi desface pe regi. Câtă deosebire între Franţa de pe la 1460, cu teoriile acestea jumătate romane şi jumătate greceşti asupra rostului regalităţii şi între Anglia lui Henric al VIII-lea şi a Elisabetei, care se prosterna înaintea coroanei la un singur gest de autoritate!

Şi să nu se uite că reforma religioasă a lui Henric al

www.dacoromanica.ro

VIII-lea a făcut din rege şi şeful Bisericii. Oposiţia faţă de Coroană e posiibilă numai când aceasta este contra protestantismului şi Coroana era bănuită, aşa cum a fost pe vremea lui Carol I-iu cel decapitat şi a lui Iacob al II-lea izgonit de catolicism.

Ideia de partid pregătit, gata de luptă, n'a fost nici la originea Revoluţiei francese. In momentul când porneşte un curent spre reformă în secolul al XVIII-lea, curentul acesta nu este represintat de un partid, şi pe basa acestui curent nu se întemeiază un partid. Aici este greşeala cea mare pe care s'au întemeiat istoricii Revoluţiei, greşeala care a fost menţinută foarte multă vreme de tradiţionalişti, dar acum încep din fericire să vadă adevărul. Se găseşte acum şi cineva care cu tot curajul să afirme acest adevăr: că Revoluţia francesă n'a fost un lucru pregătit, un lucru voit măcar, că ea n'a plecat de la dorinţa de a aduce o nouă stare de lucruri. Că ea n'are deci nicio obligaţie faţă de acei trei oameni cari se găsiau în fruntea „filosofilor" francesi, dar cari nu erau oameni politici, ci cugetători abstracţi, începând cu fricosul şi oportunistul Voltaire, care era în stare de toate platitudinile şi care se dădea pe lângă D-na de Pompadour ca să continuie a i se da din banii curţii; apoi cu Montesquieu, onorabil magistrat, foarte mulţămit cu locul lui de la Bordeaux, care nu ar fi riscat nici cel mai mic gest ca să aducă o schiimbare în situaţia Franciei, şi până la Rousseau, care niciodată nu s'a învăţat să fie Frances.

N'a existat în ei trei un formidabil curent, pe care l-am vedea gata de luptă, mergând pas cu pas, şi deci filosofia secolului al XVIII-lea n'a cerut schimbări care ar fi fost cuprinse într'un program. Se poate pune chiar întrebarea dacă aceşti corifei ar fi putut să se înţeleagă între dânşii. De sigur că magistratului sever îi era silă de diletantul care era Voltaire, iar Rousseau se uita cu spaimă la succesul lui Voltaire ca şi la situaţia lui Montesquieu. Dacă ar fi existat oameni cari să se strângă în

www.dacoromanica.ro

jurul unui program discutat, aşteptat, la capătul acestei discuţii, s'ar fi găsit şi oameni deprinşi să lucreze împreună, şi Revoluţia francesă ar fi fost o serie de acţiuni bine organisate, nu ceia ce a fost de la început: o zăpăceală plină de gesturi mari, apoi un acces de oboseală, fiindcă de la 1790 înainte, când Adunarea Constituantă s'a mutat de la Versailles la Paris, numărul acelor cari participau la şedinţe a fost destul de mic, ceia ce nu se observă, de obiceiu, până ce ideologia celei de a doua Adunări, Legislative, s'a pierdut în epoca de desfrâu sângeros a Adunării a treia, care este Convenţia.

Acum de curând a apărut o istorie a ideologiei Revoluţiei francese, datorită unui om foarte răbdător, care a umblat prin toată literatura timpului, şi mai importantă şi mai puţin importantă, ca şi prin pamflete, căutând să prindă care era gândirea acestor oameni, şi resultatul la care a ajuns e acela al nepregătirii totale.

Micile turburări care s'au întâmplat înainte de Revoluţie nu au de loc importanţa care li s'ar putea atribui: populaţia din Paris a fost totdeauna foarte nervoasă şi-i făcea plăcere să puie politica în cântece de stradă supt influenţa unor pamflete cu scopuri deosebite.

Când la o populaţie cu temperament nervos, alcătuită şi din plebe fără ocupaţie, a venit şi marea lipsă de hrană, Revoluţia francesă a plecat de la sine. O catastrofă a budgetului nu însemna că o societate trebuie să despereze de sine şi că e dispusă să sacrifice vasul întreg ca să facă altul nou cu altă cârmă, într'o alcătuire generală de alt caracter. N'a fost nici o societate care să aibă nevoie de o revoluţie, nici o nemulţămire generală; nobilimea nu stătea nici pe departe aşa de bine cum se spune, dar în condiţiile în care trăia ea îşi găsia ocupaţia, satisfacţia morală de care avea nevoie o clasă ambiţioasă; burghesimea muncia, o burghesime care dispunea în mare parte de rosturile ţerii. Fermierii cu case clădite din nou, întrebuinţând toate minunile tehnicei, desvoltând un des-

www.dacoromanica.ro

frâu de lux, cum se observă în timpul nostru în America-de-Nord, n'aveau, de sigur, motiv de a se plânge.

Apoi ţeranul nu se manifestă, starea a patra nu are niciun rost. Şi să nu credeţi că o clasă socială se ridică atunci când îi este foarte rău — căci este ca ameţită —, ci când începe să-i fie ceva mai bine.

Nu era decât o stare de spirit *vag revoluţionară*, şi în domeniul politic şi în celelalte domenii, a unei intelectualităţi care ieşise dintr'o anumită şcoală unde se vorbia de acea Grecie liberă, care este o închipuire, de acea Romă liberă, care nu este mai reală şi se cultivau ştiinţile matematice. La capătul programului răsăriau oameni cari se gândiau la nişte societăţi pe care să le desemneze pe hârtie, şi atunci ajunge o simplă mişcare cu degetul pentru ca schema să se prefacă într'o realitate omenească.

Am spus că înainte de a fi fost Statele Generale de la 1789, care s'au prefăcut de la sine în Adunare Naţională, contra oricărui drept, dar potrivit cu dorinţile lor intime, regele, sau miniştrii pe cari-i avea Ludovic al XVI-lea, au crezut că este mult mai practic să se cheme notabilii, adecă oamenii cu cea mai mare autoritate, dar era aşa de greu de făcut alegerea şi lumea aştepta aşa de mult altceva!

Cânc s'a strâns această adunare fabricată, care avea o oarecare competenţă, s'a vădit marele defect că-i lipsia orice autoritate, fiind numai „notabilii Maiestăţii Sale", nu ai societăţii înseşi.

In Adunarea Naţională erau episcopi, abaţi, deci membri ai clerului superior şi, pe lângă aceştia, preoţi de ţară: de fapt singura parte în adevăr ţerănească din Adunare erau aceşti preoţi rurali. Era o nobilime fără orientare şi mai ales fără cohesiune. In afară de aceştia numai burghesi, dar aceşti burghesi nu represintau burghesia de instinct, ci burghesia intelectuală.

Adunarea aceasta, compusă mai mult din intelectuali,

www.dacoromanica.ro

n'a fost în stare să facă niciun program şi nici să desvolte o activitate potrivit cu acest program. Se tot vorbeşte de Constituţionaliştii, de Girondini şi de Iacobini.

Dar Constituţionaliştii erau doar câţiva oameni cari doriau să introducă în Franţa sistemul din Anglia; ei s'au manifestat numai de câteva ori, şi de la o bucată de vreme nici nu se mai vorbiia de dânşii; n'au putut să formeze un adevărat partid care să proclame că mişcarea aceasta revoluţionară o vor îndrepta în cutare direcţie.

Şi ce mare fericire ar fi fost pentru Ludovic al XVI-lea, care şi el doria o schimbare de lucruri în Franţa! Nenorocitul rege, când a avut nevoie de sprijin, a trebuit să-l cheme pe Mirabeau, să-l plătească, sperând că influenţa lui o să câştige şi pe alţii; şi s'a socotit că este o catastrofă pentru Ludovic când Mirabeau s'a îmbolnăvit şi a murit.

Partidul acesta al nobilimii reformiste nu s'a putut forma deci. Am văzut, în tabăra republicană, ce visau Girondinii, represintanţii Franciei gascone.

Iacobinii, cruzi, şilogistici, din causa caracterului de cugetare matematică al doctrinei lor, au fost cel mult un club, avându-şi ramificaţiile în provincie.

Dar s'a putut forma un partid al Parisului, care el a condus Revoluţia de la o bucată de vreme. Ea a început ca revoluţie francesă, dar a terminat ca revoluţie parisiană, căreia, apoi, Bonaparte i s'a opus prin revoluţia armatei.

Parisul a fost condus pe rând de mai mulţi oameni: într'un moment de Camille Desmoulins, un sentimental copilăros şi plin de vanitate. Şi după aceia zeul Parisului a fost bestia de Marat, până ce Capitala a fost dominată de înfăţişarea fiisică, de îndrăzneala, de gesturile poruncitoare ale lui Danton.

Pe urmă Parisul a pierdut încetul cu încetul rolul său în Revoluţie. Numai la sfârşitul domniei lui Napoleon s'au ivit elemente tinere care erau în stare să formeze un partid, şi, când a revenit Napoleon din insula Elba,

www.dacoromanica.ro

pentru Cele o sută de zile, Impăratul a întâmpinat resistență și a trebuit să se îmbrace, în locul vestitei lui uniforme, cu un costum de fantasie, cu pălărie cu pene, cu pantaloni până la genunchi și pulpele goale, un Napoleon de operetă, silit să țină discursuri care nu erau potrivite cu dânsul. El n'a întâlnit sprijin în tineretul frances, care a rămas foarte rece față de dânsul, cum n'a fost ajutat de generalii săi, și în urmă nici de opinia publică civilă. Se alcătuise deci, acum, ceva care putea să fie basa unui partid.

De unde venia acest element nou, foarte important?

Revoluția francesă fusese suprimată. Dar o generație întreagă trăise în această ideie. Și s'a mai adaus un lucru. Napoleon crease un învățământ civil, al liceului și al gimnasiului, sprijinit tot pe principiul iesuit, deci pe Grecia și Roma, când n'a fost pe științile exacte, deprinzând a cugeta abstract. De aici, la tineri, începutul partidului liberal din Franța, care se deosebia printr'un lucru.

Revoluția francesă a avut vorbitori, dar nu oratori în adevăratul sens al cuvântului, oameni de spontaneitate și sentiment, și de aici lipsa de momente în adevăr mari.

Dar școala cea nouă forma talente de vorbitori, și Napoleon cu sistemul său interzicea viața publică liberă. Parlamentul lui n'a fost un Parlament. Vă puteți închipui: școala formează oameni care trebuie să vorbească, iar Napoleon a făcut noul Cod Civil, care deschidea infinite posibilități de discuție pentru acești vorbitori.

Acești oameni deci, cari au văzut Revoluția francesă, oameni de cugetare abstractă, formați pentru discursuri, dar neputând să vorbească de la tribuna pieții și din Parlament, se formează la barou și, când se aleg deputați supt Ludovic al XVIII-lea, ei aduc la tribuna parlamentară obiceiurile baroului, ceia ce se întâmplă și până acum.

Așa încep liberalii.

Este în față un partid conservator? Partidul conservator poate să plece numai de la două lucruri: de la stăpâ-

www.dacoromanica.ro

nirea asigurată a pământului în proporţii mari, sau de la o strictă doctrină, ceia ce s'a încercat în Franţa de unii profesori cari aveau foarte marele defect al profesiei lor: credinţa că realitatea se va supune ideilor lor, pe când adevărata doctrină intelectuală conservatoare trebuia să fie sprijinită, nu pe un crez ţinut cu îndărătnicie, ci pe un instinct al tradiţiei.

Au apărut astfel pe la 1830 doctrinarii: când un profesor de istorie, cum a fost Guizot, a avut puterea, am văzut cum ideologia lui a dus Franţa la revoluţia de la 1848.

Liberalii au făcut deci la 1848 a doua revoluţie şi ei s'au trezit înaintea baricadei pe care erau suiţi muncitorii în suferinţă, dar şi aţâţaţi de lunga propagandă de dedesupt. Au rămas uimiţi înaintea revoluţiei sociale, şi s'a văzut ce a urmat acestei încercări răpede zugrumate cu armata de către burghesie.

In faţă teribila realitate a claselor populare lipsite de o ideologie a lor şi care aduc suferinţe de ordin material. Lipsa mânii care poate să apuce o societate şi să o ţie chiar dacă schiţează gestul ce taie aierul, şi dedesupt fierberea valurilor Oceanului în momentul unei furtuni, când aceste unde biciuite se ridică până la ceruri şi nu este cine să le stăpânească.

www.dacoromanica.ro

IX.

Dreptul

Noi trăim supt un regim de drept care a fost elaborat în spiritul enciclopediştilor, filosofilor secolului al XVIII-lea, nu supt scutul Revoluţiei francese, fiindcă ea se isprăvise, dar supt patronagiul spiritului Revoluţiei francese, de către Napoleon. Codurile lui Napoleon, acestea hotărăsc în toate procesele, în toate controversele de drept, peste toate societăţile omeneşti de astăzi; şi poate că unul din defectele societăţilor omeneşti de astăzi e înmulţirea avocaţilor şi procedura copleşitoare.

A doua zi după lovitura de Stat a lui Bonaparte, întors din Egipt, contra regimului putred al Directoriului şi după instalarea unui Consulat de trei, în care de fapt era o singură voinţă a lui, s'a alcătuit o comisie care a început să cerceteze starea legilor, până atunci deosebite de la o provincie la alta, ale Franciei. Era vorba de a se da legi, nu numai Franciei lui Napoleon, ci omenirii întregi, o basă de drept imediată şi definitivă societăţii care ieşise din Revoluţie. Căci primul consul era la locul lui pentru două scopuri: să nu lase a se pierde resultatele Revoluţiei francese, al cării succesor se credea, dar în acelaşi timp să creeze o situaţie nouă, positivă, nu negativă, capabilă să fie o basă aşa de solidă, încât orice încercare, ar lovi-o, să dea greş. Acest drept napoleonian trebuia să fie deci continuarea Revoluţiei, în viaţa privată, cu acea grijă de soliditate şi chibzuială pe care acel om extraordinar le-a dus şi în viaţa politică. Dacă, judeca el, în materie de drept, pentru afacerile particulare, este neclaritate,

www.dacoromanica.ro

lipsă de logică, defect de autoritate, societatea se deprinde așa: aceiași neclaritate, lipsă de logică și chibzuială, și aiurea, iar, când e la bază granitul legilor, lumea se deprinde și în viața publică să caute supt picioarele sale o temelie tot așa de sigură, pe care să se sprijine.

Bonaparte a grăbit lucrurile, făcând să înțeleagă pe membrii comisiunii că nu se poate lungi la nesfârșit discuția. Voia codurile cât mai iute, chiar dacă vor fi defecte, și din nenorocire defectele acestea nu s'au îndreptat; era așa de strâns făcută opera încât urmașii s'au ferit să se atingă de aceste puncte.

Juriștii aceștia s'au grăbit deci și i-au dat ceia ce cerea. Cum el trebuia să ajungă stăpânul Europei apusene, și Statele care stăteau supt influența lui au primit noua legislație.

Dar comisia lui Bonaparte era alcătuită din oameni ai secolului al XVII-lea, din spirite filosofice. Un jurist din timpu nostru este un om care a învățat o mulțime de lucruri care nu se predau în învățământul iesuit: istoria popoarelor orientale, istoria evului mediu, istoria adevărată a Statelor, în care s'au petrecut atâtea schimbări; de atunci și atâtea popoare noi au intrat în istorie.

Am văzut însă ce se învăța — și ce se cetia — pe acel timp.

S'a pus la bază deci compilația bizantină a dreptului roman. Nu acel Drept bizantin pe care-l cunoaștem noi, în legătură cu societatea bizantină pătrunsă în esența ei, ci un Iustinian care era socotit ca restaurator efectiv al vechii Rome. El a căutat de fapt să aducă trecutul înapoi, ca un nou August, dar lucrurile care au murit nu se mai pot întoarce. Legislația lui Iustinian era în foarte mare parte arheologie, formalism, ilusie; însuși Iustinian își dădea foarte bine samă că aceia ce se cuprinde în codul său nu se mai putea aplica societății contemporane. Societatea pentru care se făcuse codul era societatea păgână. A fost adus deci să adauge propria sa legislație creștină din „Novele". Și apoi au venit „Novelele" lui Leon-cel-mțe-

www.dacoromanica.ro

lept și ale lui Vasile. Erau, pe lângă toate aceste încercări ambițioase, legi cari nu au fost scrise niciodată și pe care tribunalele le aplicau.

Și, cu toate că învățaseră la școala din Beirut și cunoșteau legislația lui Iustinian, erau mulți judecători cari judecau pe alături, ținând samă de preceptele din Evanghelie, de direcția adusă de creștinism.

Astfel, azi, în Anglia au valoare toate legile care s'au decretat vre-odată. Poate fi condamnat cineva în puterea unei măsuri pe care a luat-o un rege din secolul al XI-lea sau a' XII-lea.

Dar judecătorul are voie să aplice sau să nu aplice ce se cuprinde în acele legi, dintre care atâtea au reală valoare, numai când sânt potrivite cu spiritul timpului.

Dar oamenii aceia din secolul al XVIII-lea, cari habar n'aveau de antichitatea orientală, își puteau închipui că toate legile de odinioară ale Romei au fost într'adevăr aplicate în vremea lui Iustinian și ei erau dispuși să introducă în societatea de la 1800 norme după care nu s'a condus, de fapt, nici societatea de la 500. Căci, cum am spus, Codul Iustinian a fost *alături* de societatea bizantină, codul acesta care trebuie să se aplice acum, după o trecere de peste un mileniu, unei societăți total deosebite.

Pe de altă parte, cu instrucția noastră noi avem un sentiment al lucrului organic, care nu exista atunci și care nu poate să rămâie fără influență nici asupra dreptului.

Deci reformatorii lui Bonaparte au luat dreptul roman, și nu izvoarele lui, ci în forma dată de Iustinian, au luat această veche haină din garderoba Bizanțului și au aplicat-o societății moderne, care a fost prinsă astfel ca într'o cămașă de fier. In îndeplinirea cerinților acestei noi legislații, executorii au fost în mare parte niște funcționari, niște tineri funcționari fără experiență. Lucrurile cele mai delicate, ca și cele mai esențiale în ce privește interesele omenești, sânt date în sama unor oameni cari hotărăsc chestii de familie fără a ști ei însiși ce este o familie. Pentru a fi numit judecător, de ce se ține samă? De stu-

www.dacoromanica.ro

diile pe care le-a făcut cineva, dar nu de putința de a judeca.

Nu numai atât, dar justiția este suverană; un judecător poate fi trimes înaintea unei Curți speciale, dar aceasta nu este în obiceiu.

Și noi am avut legile lui Iustinian în trecutul nostru, și anume în forma cea din urmă, a dreptului lui Vasile Macedoneanul, care era cuprins într'un manual, un „enchiridion", al lui Harmenopulos. Dar la noi oamenii judecau în rândul întâiu după obiceiul pământului și în rândul al doilea, numai când era vorba de ceva extrem de fin, se cerceta cutare Pravilă a lui Matei Basarab sau Vasile Lupu, care nu este decât dreptul bizantin tradus, cu câteva amestecuri de drept occidental. Pe urmă am avut și codurile lui Napoleon trecute prin Austria, când Carageà și Calimah, la începutul secolului al XIX-lea, au făcut să se alcătuiască, încet, cu socoteală, noi Pravile. Dar până atunci dreptul bizantin rămânea, de fapt, teoretic. Numai într'un domeniu, cel penal, Vasile Lupu a executat une ori ce se cuprinde în legile bizantine, mutilând un număr mare de supuși ai săi din Moldova după prescripțiile acelui drept.

Revenim la opera lui Napoleon, ca să vedem dacă nu se putea altceva și dacă acest altceva nu putea să fie adus în legătură cu nevoile societății actuale.

După ce a încetat stăpânirea Imperiului roman de Apus, s'au creat acolo societăți populare supt regii barbari. Grupurile omenești au trăit într'o libertate pe care nu o avuseră niciodată până atunci. Societățile acestea barbaro-romane, supt influența legilor romane, au simțit nevoia să aibă coduri scrise, care s'au alcătuit la începutul evului mediu, în momentul următor năvălirilor barbarilor, când barbarii cari năvăliseră se așezau acum și formau State, căutând să imite Roma. Atunci apar așa-numitele „leges barbarorum", întrebuințând și formule luate din dreptul roman. Avem astfel dreptul Francilor Salieni, dreptul Burgunzilor, dreptul Visigoților și Vandalilor și al-

www.dacoromanica.ro

tora cari vor fi adoptat dreptul lor în scris. In ele toate este principiul dreptului personal. El înseamnă că acel care a făcut o greşeală sau o crimă nu e judecat după dreptul ţerii în care a făcut-o, ci după dreptul neamului pe care-l duce cu sine. Astfel, târziu de tot, Saşii de la noi din Baia, Siretiu şi Suceava nu erau judecaţi după dreptul moldovenesc, ci după al lor, şi, cum fusese o luptă între diferitele drepturi germane, unui biruise, dreptul de Magdeburg, şi după dreptul de Magdeburg erau judecaţi Germanii de la noi.

Şi aceasta are o îndreptăţire: barbarul era în necontenită mişcare, astăzi aici, mâne aiurea; el avea nevoie să ducă pretutindeni dreptul său. Iată un principiu. Dar alături de acesta este şi un alt principiu, deosebit, care este şi barbar şi cuprinde şi ceva din influenţa creştină. Principiul de drept roman este executarea pedepsei fără niciun fel de cruţare, ci ea merge mecanic: „Fiat iustitia, pereat mundus" La barbari, din potrivă, nu este principiul pedepsei neapărate. Pentru ce a făcut vinovatul, pentru ochiul pe care l-a scos, s'a adus o pagubă societăţii; şi atunci se presintă celui lovit sau familiei celui lovit despăgubirea, pe care legea barbară o întăreşte şi, după interesul societăţii ostăşeşti, preţuind mai mult pe „omul german" decât pe „omul roman", care nu luptă. Ideia aceasta se păstrează şi până acum, când omul nostru spune: „te omor şi-ţi plătesc capul". Dar evul mediu cunoaşte şi un al treilea principiu, care vine din creştinism: principiul iertării, pe care dreptul roman nu-l cunoaşte, lipsind şi cuvântul care să aibă exact valoarea pe care o are iertarea creştină. „Condonare" e o despăgubire; iertare, la noi, din „libertare", e a ierta pe sclav de situaţia nelibera. „Pardonner" frances, o creaţiune mai târzie, însemnează „a dărui". Dar în codul napoleonian nu stătea aşa ceva; s'a introdus târziu de tot, cum se ştie, neexecutarea provisorie şi condiţională a pedepsei: după condamnare judecătorul poate decide că pedeapsa se va executa atunci când vinovatul va mai face o nouă greşală.

www.dacoromanica.ro

Principiul acesta de iertare îl întâlnim şi în trecutul nostru, provocând o mulţime de gesturi generoase, până la acela, întovărăşit şi de poesie, se pare, care permite iertarea de la moarte prin căsătorie cu fata care vrea să ieie pe vinovat.

Impresia pe care ţi-o face maşina de drept din timpul nostru este une ori zdrobitoare şi încrederea într'un resultat pe care aşa de mult îl influenţează talentul avocaţilor e îndoielnic. Şi în evul mediu se striga contra avocaţilor şi contra şicanelor lor; într'un text frances din secolul al XIV-lea, se vorbeşte de „les avocats dont la langue clique", „limba lor necontenit sună". Dar plângerile de atunci erau mai puţin îndreptăţite decât plângerile pe care le putem îndrepta noi, într'o vreme când nu mai e numai un om în faţa altui om, în justiţie, ci o situaţie în faţa altei situaţii.

Când, odinioară, se deschidea la noi un proces, nu era vorba numai de *dovada faptului*, ci de *valoarea omului*. Afirmând un lucru, une ori aduceai pe „jurătorii" tăi, cari *nu jurau că aşa s'a întâmplat*, ci că persoana care-i aducea e un om de treabă şi cuvântul lui are valoare. Valoarea socială şi morală era judecată de aceşti oameni. Şi jurătorii nu erau luaţi de oriunde: trebuiau să fie de aceiaşi categorie cu acel care se folosia de ei; cealaltă parte avea dreptul să aducă un număr dublu, pentru a-l contrazice şi era un moment când unul aducea atâţia încât celălalt nu putea să aducă mai mulţi.

Juriştii cari au elaborat codurile lui Napoleon ar fi trebuit să plece de la aplicarea milenară a rosturilor medievale, care din secolul al XII-lea au început a fi şi scrise, nu de la dreptul roman fără să se uite la practica medievală şi contemporană: să pornească de la dreptul viu, ca să ajungă la dreptul scris.

In Italia, în Germania s'au alcătuit coduri relativ noi, dar povara dreptului napoleonian, neînţeles, nepractic, neexplicabil, ne apasă încă. De aici vine lupta dintre drep-

www.dacoromanica.ro

tul viu şi dreptul mort, despre care aşa de cuminte vorbia un sociolog de valoarea lui Eugen Ehrlich, şi, în reforma cea mare a dreptului, e de sperat că ea va fi unită şi cu adoptarea sistemului engles în ce priveşte pe judecător, care nu e numit de guvern, ci, — ca şi în America-de-Nord—, este un om cunoscut printr'o situaţie materială sigură, un om de o mare experienţă şi de o mare autoritate, un om religios, care are necontenit înainte sentimentul că pentru sentinţile pe care le dă ca om, este responsabil faţă de altcineva decât oamenii.

www.dacoromanica.ro

X.

Opinia Publică

Acuma vreau să vă înfățișez o putere, care, ca și partidele politice de care v'am vorbit în altă lecțiune, nu face parte din Constituție

O societate este alcătuită totdeauna din două elemente: elemente scrise, care nu sânt totdeauna vii, elemente vii, care nu sânt totdeauna scrise.

Un lucru care este scris e foarte greu să-l scoți; și este în toată lumea civilisată un respect pentru lucrul scris care face că e foarte greu să-l desființezi,— superstiția pe care musulmanii o au pentru orice hârtie scrisă, pe care nu o distrug fiindcă zic că și Coranul a fost scris tot cu litere de acestea.

De aici derivă că o societate se conduce după așezăminte scrise, care derivă de la realități dispărute. Intre instituțiile care nu sânt scrise trebuie să punem ceia ce se chiamă opinia publică.

Să vedem cum s'a format această opinie publică, care este foarte puternică în timpul nostru,—foarte puternică și foarte periculoasă, fiindcă opinia publică nu o simți cum se formează. Trebuie să fie cineva un psiholog foarte pătrunzător ca să vadă încotro se îndreptează ea.

Ce s'a întâmplat de curând la Paris, cu amestecul de regaliști, de oameni de stânga, de comuniști, este o neașteptată manifestare a opiniei publice.

In vechea Atenă între instituții și acea stare de spirit care e opinia publică este un continuu schimb, pe când

www.dacoromanica.ro

opinia publică la noi însemnează ceva: alături de instituţii şi de multe ori împotriva acestor instituţii, ea represintă un fel de arbitraj respectat pe care nu ai de unde să-l cauţi altfel; „ce o să zică opinia publică de cutare lucru"?. Din ce în ce mai mult opinia publică are influenţă asupra popoarelor.

Opinia publică la Roma n'a avut niciun rol în căderea Gracchilor, în drama lui Mariu şi Sulla, în acţiunea triumvirilor. Societatea aceasta romană era o societate religioasă şi de drept.

Deci am putea zice că opinia publică îşi are rădăcinile în noua credinţă creştină. Fiindcă legăturile dintre religie şi fiecare creştin sânt individuale şi oarecum libere. Religia creştină dă voie oricui să se gândească în rândul întâiu asupra vieţii sale, asupra păcatelor şi asupra actelor, potrivit cu doctrina creştină. Ea a introdus un lucru care în antichitate nu se întâlneşte. Niciodată nicio religie n'a fost cerut omului să-şi examineze conştiinţa necontenit pentru confesiune, pentru ca la o anumită dată să arăte preotului ce-i împovărează această conştiinţă. Aceasta nu există în niciuna din formele păgânismului. Dar creştinismul catolic o cere, mult mai mult decât creştinismul ortodox, care este mai formalist, decât creştinismul protestant, decât cel calvin, după care omul e salvat sau osândit, orice ar face.

Pe când preotul protestant este un conferenţiar, care se suie la tribuna lui şi lămureşte ceva raţional, preotul catolic se amestecă şi în familie; femeia sau bărbatul întreabă pe preot cu privire la viaţa intimă; influenţa lui este formidabilă. Şi confesionalul acesta este un teribil tribunal de conştiinţă. Şi această continuă întrebare de sine, deprinde pe om cu examinarea lucrurilor care sânt în afară de dânsul, pentru ca apoi să le raporteze la dânsul, improvisându-se judecător al tuturor celor ce se întâmplă în societate, pe când în păgânism nimeni nu avea acest drept decât anumite categorii de

www.dacoromanica.ro

oameni cari judecau după criterii ce n'aveau nimic a face cu formele unei judecăţi absolute.

Fiind sufletele omeneşti fabricate, fasonate în felul acesta de creştinism, să vedem care erau condiţiile de viaţă care permiteau manifestări de opinie pe care, cum spuneam, nu le-a cunoscut Atena, unde, la un anume moment, opinia publică era un om: Pericle. Cât a trăit acesta, s'a oglindit opinia publică în mintea lui, şi omul care judeca era în acelaşi timp şi acela de la care pleca acţiunea.

Opinie publică, venită din sentimentul creştin, din credinţa că, oricine are ca datorie de conştiinţă dreptul să analiseze şi conştiinţa altora, devenind arbitru faţă de tot ce se petrece într'o societate, nu se poate forma, în evul mediu, în castele. Une ori ea se poate forma şi la Curte. Pe vremea lui Ludovic al XIV-lea se forma şi la Paris şi la Curtea regelui, din care causă au fost două opinii atâta vreme: ceia ce era un adevăr la Curte, era respins de Paris şi ceia ce era un adevăr de opinie publică la Paris nu era primit la Curte.

Curtea regală, cu funcţionarii de acolo, cu femeile de acolo, cu intimii, cu favoritele monarhului absolut, se formează însă la începutul secolului al XVI-lea, după modelul din Ferrara, după acela din Mantova. Inainte de 1570 nu se poate vorbi în Franţa de Curte. Vechiul castel e o imensă clădire de piatră, întunecoasă, umedă, rece, fără mobile, cu o masă mare, câteva scaune, şi, când venia un trubadur, un *trouvère*, un *„Minnesinger"*, acesta însemna şi tot publicul şi tot teatrul, aşa că-l aşteptau cum se aşteaptă astăzi la ţară un vânător de articole de modă.

Castelul era pentru apărare, şi visite cum se făceau odinioară, la noi, sau în Rusia, în Orient, de la o casă de ţară la altă casă de ţară, cu musafiri cari stăteau câteva zile şi în toată vremea aceia nu se făcea nimic, pierzând vremea împreună, nu se pot pricepe. Oamenii în evul mediu nu se văd decât la războaie. Acolo, da, se formează *un fel* de opinie publică, precum s'a format pe vremea

www.dacoromanica.ro

cruciatelor Veniau oameni din castelele tuturor provinciilor și țerilor, din Franța, din Anglia, din Germania, și se amestecau cu societatea siriană. Cruciatele au fost o foarte mare distracție, și de aceia se duceau cu toții la ele în ciuda riscurilor. Deosebirea dintre națiuni s'a pronunțat mai mult pe vremea cruciatelor. Francesii vorbind o limbă, Italienii o alta, Germanii o a treia: atunci au avut pentru întâia oară sentimentul național unit cu sentimentul religios mai pronunțat, față de păgâni; chiar și un anume sentiment de clasă s'a pronunțat, când s'au dat legi acolo în Orient deosebit pentru nobili și pentru burghesi, nobilii simțindu-se împreună. In țară, în viața obișnuită, oamenii nu se cunoșteau; trăiau isolați în pustiu.

Cu totul altfel era în oraș, unde lumea continua să trăiască supt influența romană — vorbim de Apus, fiindcă opinia publică s'a format acolo, nu în acest Răsărit ortodox. Acolo lumea se întâlnia în piața publică; piața publică favorisa aceste raporturi; ceva mai mult decât dânsa le favorisa catedrala.

Ar fi interesantă o istorie a tot ce produce catedrala și a tot ce se petrece în catedrală. Catedrala apuseană, această mare biserică din centru, la care colaborează toată lumea, și fiecare are sentimentul că el are și un fel de drept asupra ei, fiindcă acolo s'a cheltuit și talentul său, munca sa, banul său, nu înseamnă ce înseamnă biserica de la noi. Aceasta e deschisă numai câteva oare pe zi, pe când cea catolică este oricând și la disposiția celui din urmă cerșitor care se poate duce într'o capelă să se roage. Catedrala este în același timp și un firesc loc de adunare; vine lumea pentru ca unul să găsească pe celalt și ca să vorbească de anumite lucruri. Se sacrifică așa de mult, ca putere omenească și ca avere, pentru catedrala medievală, pentru ca acei cari sacrifică să-și reserve un fel de drept de proprietate comună. Conciliile cele mari, marile soboare ale Bisericii apusene, Constanța, Basel, Ferrara, Florența, nu se țineau într'un palat sau sală de întrunire, ci în biserică. Pe de altă parte, oamenii din

www.dacoromanica.ro

evul mediu aveau nevoie de spectacol, dar sala de concert era biserica, sala de teatru tot biserica; acolo se dădea şi un fel de întregire a învăţământului religios prin ce se represinta în biserică, aşa-numitele „mistere", în care anumite scânduri represintau cerul, la etajul de mijloc era pământul şi la cel de jos iadul cu îngeri cari circulau.—cu Dumnezeu Tatăl, cu Adam şi Eva, cu sfinţi, mai decenţi şi mai puţin decenţi, precum în ornamentele din biserică sânt o mulţime de monştri şi se poate vedea câte un cleric care îmbrăţişează o credincioasă: danţul macabru se făcea în cimitire, între morminte.

Opinia publică se formează deci în catedrale. Şi această opinie publică a evului mediu a provocat multe tulburări şi răscoale; au fost biserici însângerate: cum s'au bătut Romanii pe vremea lui Tiberiu şi Caiu, Gracchii, în For, tot aşa se puteau întâmpla asemenea conflicte medievale în biserică.

Omul din evul mediu nu este ca acel din timpul nostru.

Dar, în acelaşi timp, în biserică predica putea să cuprindă orice domeniu: une ori avea şi un caracter social. Odată ce s'a format cetatea medievală, a trebuit să ţină samă de dânsa; dar cetatea aceasta medievală n'a trăit totdeauna. De la o bucată de vreme a venit monarhia absolută, care s'a ridicat peste societatea medievală şi a adus ruina acestei cetăţi. Au fost şi mari războaie care au tăiat drumurile şi era natural să nu mai fie marele comerţ care hrănia aceste oraşe.

In stabilirea monarhiei absolute oraşele au avut o atitudine schimbătoare. In Franţa, când se lupta regele Angliei, care pretindea coroana Franciei, foarte multe din oraşe au fost pentru el, şi, când a biruit regele Franciei, ni putem închipui situaţia morală a acestor oraşe.

Astfel locul unde era opinia publică a dispărut. Pe de altă parte, cum am spus, Curtea regelui nu s'a format aşa de răpede. A trebuit să se mai aştepte vre-o sută de ani în Franţa ca să se găsească o Curte, ca loc unde se formează noua opinie publică.

www.dacoromanica.ro

Am văzut rolul Parisului în formarea opiniei publice, mondiale. La începutul epocii moderne el a ajuns un oraş haotic, locuitorii venind de pretutindeni; şi oamenii aceştia au creat o altă opinie publică decât cea locală medievală: una centrală, capricioasă, neaşteptată, care nu era cu totul la dispoziţia burghesiei. Burghesia bogată trăia o viaţă relativ retrasă. Opinia publică, dacă este vorba de Revoluţia francesă, nu o formează ea. Cei cu avere, cei cu rost asistă la lucruri pe care nu le aprobă,— deosebită de lumea săracă de astăzi, care are o ocupaţie —, şi care acestea creiază adesea curentul.

Insă fabricile, aşa-numitele „manufacturi", care mai târziu au însemnat aşa de mult, pe vremea Revoluţiei francese erau puţine: câteva întreprinderi de hârtie, de tapiţerie *(fabriques de papiers peints)*, pe când acele suburbii, St. Antoine, St. Marceau, erau pline de oameni săraci, cu privire la cari te întrebi din ce trăiau. Adăposturi de tuberculosă, de scrofule, de insanitate mentală, iată ce era cartierul locuit de o populaţie permanentă, fără avere, fără profesie, fără ocupaţie şi lipsită complect de orice cultură; noi sântem deprinşi şi cu şcoala, pe care nu o cerem şi tot o avem, dar şcoala primară elementară este un lucru relativ recent.

Opinia publică a Parisului o represintă o mulţime de vreme această lume, şi de aceia nu trebuie să fie judecată nici atunci Franţa după lucrurile care se petrec în Paris.

Cam pe la 1400 în Paris se aruncau oameni de pe fereastră, şi un Caboche măcelarul ajunsese stăpân. La începutul secolului al XVI-lea, aşa-numita Ligă Catolică voia să ridice pe tron pe ducele de Guise sau pe cardinalul de Lorena, şi numai bunul simţ şi sentimentele părinteşti ale lui Henric al IV-lea au fost în stare să împace populaţia aceasta cu regalitatea. Dar, îndată ce trece câtăva vreme, când un grup de ambiţioşi vroieşte să facă fronda, Ludovic al XIV-lea fiind minor şi Coroana nu mai avea nicium fel de autoritate, s'au repetat lucrurile

www.dacoromanica.ro

din zilele Ligii Catolice, cu mai puţină vehemenţă, şi Ludovic nu a iertat niciodată acestor Parisieni cari nu-i permiseseră să stea în reşedinţa lui. Aşa-numitul absolutism a fost şi reacţiunea faţă de această urâtă amintire din tinereţe.

In secolul al XVII-lea, în fruntea opositiei era Parlamentul o „Curte de Casaţie", cu o mulţime de magistraţi ambiţioşi cari ştiau vorbi bine şi, când a voit Ludovic al XV-lea să înlocuiască acest Parlament, toată opinia publică a susţinut Parlamentul împotriva Parlamentului celui nou, mai bun, iar regele a trebuit să cedeze. Vedem deci ce tiranie exercita opinia publică parisiană din acest secol; cântece de stradă în care nu se respecta absolut nimic, demonstraţii, jocuri cu poliţia, chioşcuri aprinse; dar tulburătorii se întorc foarte răpede la ocupaţiile lor fără a-şi aduce aminte peste o săptămână de ce făcuseră. Istoria tumulturilor din secolul al XVIII-lea este plină de învăţături.

In Italia nu s'a putut forma o astfel de opinie. In Germania, tot aşa de puţin.

Viena era un oraş mai mult artificial, cu suburbii pe care le-au făcut Impăraţii: Leopoldstadt, Josephstadt. Madridul era o capitală şi nu era; stătea regele la Escurial.

Londra represintă, fără îndoială, o capitală şi, fiindcă era o capitală, se întâmplau acolo aceleaşi scene ca şi la Paris. Dacă priveşte cineva numai suprafaţa lucrurilor, nu înţelege cum s'a putut merge aşa de departe acolo şi cum în afară de aceasta a fost cu putinţă să se păstreze o oarecare ordine politică. Dar aceasta nu înseamnă spiritul engles, ci spiritul londones.

In Paris poţi să te duci în orice cartier muncitoresc, pe când în Londra dacă mergi în cartierul „Capelei albe", „Whitechapell", poliţia te înştiinţează că nu garantează de ce ţi se poate întâmpla. Tot ce societatea umană are mai abject se amestecă acolo: e o adevărată minune cum oamenii aceştia pot să mai fie ţinuţi în frâu.

In secolul al XVIII-lea, cutare aventurier a jucat în Lon-

www.dacoromanica.ro

dra un rol foarte mare; nimeni n'a putut să-l împiedece să se aleagă. Populaţia londonesă îl alegea tocmai pentru păcatele lui politice. Odată, când se ducea regele George să deschidă Parlamentul, a fost ameninţat cu pistolul.

Aceasta era ceia ce se putea numi opinia publică din secolul al XVIII-lea în capitalele cele mari. Dacă nu ţine samă cineva de această stare a spiritelor, nu înţelege nimic.

Dar, pentru a se produce Revoluţia, burghesia intelectuală din Paris a creat o opinie publică deosebită de opinia sălbatecă a maselor.

Burghesia am putea-o împărţi în trei grupe, care sânt foarte deosebite.

Pe de o parte funcţionarii, cari stau în serviciul regelui. Franţa s'a ţinut prin această burghesie birocratică.

Cum ce mai rămăsese din aristocraţia francesă stătea pe lângă rege la Versailles, ca prisonieri, aşezaţi ca într'un otel unde regele-i avea la îndemână, dându-li şi spectacole, dramă, comedie, musică, ape săritoare, dar oamenii aceştia erau anulaţi complect, opriţi fiind să se amestece în viaţa publică, regalitatea se sprijină pe burghesie. Dar aceasta n'are un rost de opinie publică.

Pe lângă aceasta este *a doua* burghesie, acei cari muncesc în condiţiuni modeste pentru a-şi câştiga pânea: burghesia de comerţ, de patroni ai micilor industrii, oameni admirabili pe cari se sprijină Franţa şi în momentul de faţă. Nu este fiinţă omenească care să se mulţămească cu mai puţin decât micul burghes frances. Bărbat, femeie, fete de măritat stau în colţişoarele acelea de prăvălie şi în dos este o odăiţă întunecoasă în care gustă ceva pentru ca apoi să se odihnească seara, şi o supă pentru dânşii este suficient. Un Român mijlociu mănâncă doar cât trei Francesi.

Ce opinie publică puteau să formeze atunci aceştia? In timpul nostru opinia publică se face şi în aceste încăperi fără lumină şi fără aier. Fiindcă, dimineaţa, împărţitorul de ziare vine şi lasă sau „Le Petit Parisien", un

www.dacoromanica.ro

fel de „Universul", sau gazeta partidului socialist, comunist, și astfel ei intră în contact cu viața țerii.

Dar astfel de gazete nu existau pe vremea aceia. Gazeta dădea întâiu numai știri. In afară de acestea erau articole despre spectacole, dări de samă despre cărțile care apăreau și în franțuzește și în nemțește, italienește, englezește. Gazetele acestea își luau une ori oarecare libertăți; și atunci nu se tipăriau în Franța, ci în Olanda, de și se întâmpla că unele cărți purtau însemnarea unui oraș din Olanda, de și erau tipărite în Franța. Din când în când câte un pamflet, de multe ori foarte ascuțit și grozav de scump. Librari cum avem noi nu existau, și chioșcurile de gazete erau lucruri necunoscute, așa că bietul burghes nu avea o ideie clară de ce se petrece în lume. Ultimul birjar astăzi știe mult mai mult decât ce știa un comerciant serios de atunci. Așa de puține erau informațiile, încât pe vremea Revoluției francese se tăiau capete pe Piața Republicei, unde în fiecare zi veniau căruțele cu condamnați și, pe de altă parte, erau oameni cari în viața lor nu călcaseră pe acea piață. Căci orașele din Apus erau așa făcute, încât fiecare cartier forma o lume. Londra și azi nu este un oraș, ci un grup de orașe, cu grădina publică, teatrul și tot ce vrea fiecare.

Dar pe lângă aceasta era și burghesia intelectuală, care nu însemna totdeauna burghesia bogată, care, aceasta, ar putea să formeze o altă împărțire: cea capitalistă.

Ea era compusă din cine?

Nu are cineva decât să cerceteze pe Francesii intelectuali, pe „filosofi" și să vadă ce erau. Cutare, Voltaire, fiul unu' *avoué* din Paris, plecat foarte tânăr de acasă cu studiile de colegiu neisprăvite, om foarte vioiu, dar fără niciun fel de cohesiune și așa a fost până la sfârșit. Președintele Montesquieu stătea în afară de această mișcare, dar Rousseau e fiul unui ceasornicar din Geneva, ocrotit de ambasadorul Franciei la Veneția și întreținut de femei. D'Alembert, un bastard, trăit în afară de viața de familie, înăcrit, înveninat, nemulțămit. Diderot, acei și po-

www.dacoromanica.ro

veste. Apoi un număr oarecare de abaţi cari făceau parte din cler, dar în viaţa lor nu slujiseră o liturghie.

Discuţii de saloane; salonul este locul unde s'a format opinia publică. Salonul şi ce se mai vorbia şi cetia în familii; corespondenţa lui Goethe; lui Schiller e plină de învăţăminte.

Se ştia că la anumite ceasuri doamna primeşte. Doamna aceasta nu era totdeauna o femeie inteligentă, care să aibă idei, dar ea ştia să adune vorbitori pricepuţi. Ea poftia un număr de oaspeţi anume pentru a vorbi; era cutare pe care se sprijinia salonul şi se desfăşurau lupte teribile ca să-şi fure pe acela care represinta marea atracţie a salonului. De exemplu în Anglia pe vremea aceia era vestitul Samuel Johnson, care a scris Vieţile poeţilor englesi, şi, când se ştia că Samuel Johnson este acolo, atâta lume se îngrămădia, de şi se întâmpla că el nu voia să vorbească, chiar dacă doamna punea tot meşteşugul ei ca să-l facă să între în discuţie.

Salonul era şi o şcoală: învăţa atâta lume ideile care se frământau acolo. Şi era astfel şi un mare avantagiu. Universităţile din timpul nostru nu dau putinţa de a discuta cu privire la lucrurile care se aduc înainte, pe când atunci erau şi presintări şi discuţii. Duelul între doi „beaux esprits" era tot atât de interesant ca o întrecere în evul mediu între doi cavaleri.

Ideile cele mai revoluţionare erau presintate în forma cea mai elegantă. Astfel salonul înseamnă şi un superior mijloc de educaţie. Acum din ele a rămas aşa de puţin, dar pe vremea lui Napoleon al III-lea mai existau asemenea saloane.

Aici se formează opinia publică *a ideilor*, alături de opinia publică *a instinctelor*, formată din flămânzii fără ocupaţie. Iar Revoluţia francesă nu este decât întâlnirea şi colaborarea între aceste două: opinia publică a saloanelor şi opinia publică a foubourgurilor.

Am arătat ce era opinia publică în secolul al XVIII-lea.

www.dacoromanica.ro

Ţin să vă adaug încă un lucru înainte de a vedea formele cele noi pe care le capătă opinia publică, până la gazetele pe care le citiţi în fiecare zi şi care dese ori formează părerea cuiva, ceia ce e un avantagiu şi un desavantagiu, fiindcă gazeta dă o părere şi ne desvaţă cu încetul de a gândi. O mulţime de oameni ar avea o părere personală, dacă nu li-ar veni înainte o gazetă care să li dea o părere gata făcută.

Adese ori ai o părere, dar iese înainte gazeta: părerea d-tale nu este tipărită, dar părerea cealaltă, care e poate mai puţin inteligentă, este, şi slova tipărită are o influenţă teribilă; îndată ce este litera de tipar, se pare ceva grozav.

Se ştie de ce natură erau vechile ziare, care dădeau numai ştiri, ziare manuscripte şi ziare tipărite; foarte puţine persoane se abonau la ele.

Se chemau „gazete" după o monedă veneţiană cu care se plătiau aceste publicaţii.

Informaţiile nu erau bogate şi nu erau metodice; ele cuprindeau observaţii despre cărţi, despre spectacole, precum şi anecdote.

Pregătirea politică se făcea altfel: se făcea în acele saloane. Salonul de odinioară însemna un mare lucru: el care ţinea la dispoziţie, într'o formă plăcută, din gura unui om spiritual, în faţa unor femei bine crescute, idei în toate domeniile. In timpul nostru aşa ceva este cu totul imposibil: arta conversaţiei a dispărut aproape.

Oamenii de spirit din saloane, aceştia au format opinia publică în secolul al XVIII-lea. Oamenii de spirit, aceasta nu înseamnă totdeauna oameni glumeţi, ci oameni cari aveau idei scânteietoare.

Aristocraţia elegantă îşi trecea însă vremea altfel decât prin saloane. Avem amintirile unui American care a fost la Paris, pe vremea Revoluţiei, Morris; din ele se vede ce se petrecea în societatea aceasta: adesea oamenii maturi par să aibă mintea unor adolescenţi.

Astfel aristocraţia nu era pregătită nici într'un chip

www.dacoromanica.ro

pentru cunoaşterea şi judecarea serioasă a împrejurărilor. Dacă ea le-ar fi cunoscut, nu s'ar fi pus în serviciul Revoluţiei; eşafodul i-a aprins fără să bănuiască ei că vor ajunge acolo.

Burghesia cuprindea o suprafaţă capitalistă, şi ce cheltuieli nebune făceau acei antreprenori ai Statului cari sânt asămănători cu miliardarii americani de azi! Pe lângă aceştia era acea burghesie mică, având un orizont extrem de restrâns, preocupată de un câştig zilnic pe care nu-l voia peste măsură de mare. Am spus că burghesia aceasta trăieşte şi astăzi exact cum trăia înainte de 1789.

In ce priveşte lumea de la ţară, nu exista şcoală primară: era doar cea de catehism, unde se învăţau rugăciuni.

Intr'un moment s'a cerut însă societăţii francese o opinie, şi ea nu avea niciuna. Când s'au făcut alegerile pentru Statele Generale care s'au transformat în Adunare Naţională şi s'a cerut ca lumea să arăte doleanţele ei, plângerile, din care au ieşit aşa-numitele *caiete,* care sânt foarte interesante, ele apar de o naivitate ne mai pomenită. Oamenii aduc înainte lucruri de nimic, cum se întâmplă cu orice grup omenesc surprins, care se găseşte înaintea lucrului nou şi nu ştie nici ce să spuie şi nici ce să facă. La un foc scoate cineva lucrurile cele mai puţin vrednice de atenţie.

In cutare regiune se spunea că industria este un lucru foarte bun, dar în regiunea vecină se cerea să nu fie industrie, fiindcă de la fabrică curg anumite substanţe, care strică apa gârlei.

Se bat cap în cap aceste cereri, care nu formează o expresie de realităţi.

In timpul nostru, când se cetesc ziarele cu desbaterile parlamentare, care, atunci, în Anglia, nu erau publice, ci era pedepsit cine publica dări de samă asupra şedinţii parlamentului, de sigur că şi cel din urmă om are idei mai largi şi mai serioase decât mulţi din oamenii de samă din acele momente.

www.dacoromanica.ro

Când a venit Revoluţia francesă, între membrii Adunării Naţionale nu era, deci, altă legătură, decât discursurile care se făceau acolo. Trebuiau să vină la şedinţe, dar de la o bucată de vreme şedinţile acestea nu erau frecventate peste măsură: erau membri cari nu ştiau ce se mai petrece în Adunare. O ţară întreagă era dată pe mâna unor oameni fără niciun fel de pregătire, fără niciun mijloc de a se înţelege şi fără niciun conducător.

Lumea de saloane se isprăvise. Rămâneau cluburile, cluburi cu privire la care câteva cuvinte nu sânt inutile, fiindcă opinia publică se forma de fapt şi în cluburi. Francesilor de la 1750 dacă li s'ar fi vorbit de „club", n'ar fi înţeles nimic. „Club" este un cuvânt de jargon engles — însemnează şi „măciucă", mi se pare. El ajunse a însemna o adunare de oameni cari au aceleaşi preferinţe, venind din acelaşi fel de viaţă şi cărora deci li place să se adune împreună.

Asupra Franciei a venit pe atunci puternica modă englesă: Anglia îşi plătia faţă de Franţa datoria. In a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Franţa era aceia care dădea moda în Anglia: Iacob al II-lea, Carol al II-lea creiază o curte ca la Versailles, cu favoritele şi cu protejaţii ei; scriitorii imită pe scriitorii francesi: marele dramaturg Dryden nu făcea decât a reproduce comedia francesă, poesia didactică imită şi ea poesia didactică franceză: astfel Thomson cu „Anotimpurile" lui, în care se simţia frumuseţa naturii.

Acum îmbrăcămintea este simplă; cu cât pare cineva mai ştern ca înfăţişare, este mai bine, pe când înainte se purtau cele mai strălucitoare stofe, cu vestele cusute şi înflorite. Trăsurile de lux extraordinar, de lemn scalptat şi împodobit, cu îngeri, cu animale, ca o catapeteasmă, — când se clătina o trăsură de aceasta era tocmai ca droaga unei întreprinderi de pompe funebre—, sânt înlocuite prin trăsura englesă, „cabul".

Odinioară era o etichetă foarte strictă; excursii nu se

www.dacoromanica.ro

puteau face decât în oarecare condiţii. Acuma nimeni nu ţine sama de vre-o oprelişte.

Printr'o excursie de felul acesta s'a compromis Maria Antoineta cu viitorul Carol al X-lea, Charles d'Artois, care era fratele soţului ei. Regina putea să plece într'o rochie simplă, să iea o trăsură de stradă şi să meargă la bal mascat. Se ducea în vre-un sat, cerea să-i dea ce mănâncă toată lumea şi se întorcea satisfăcută că a gustat lapte cu pâne neagră şi a umblat cu degetele în lâna mîeilor.

La saloanele cele mari din Versailles nu se mai presinta pompa regală: Ludovic al XV-lea se ascunsese în odăile mici iaponese, fugind de ceia ce putea să insemneze strălucirea manifestaţiilor regale.

Intre modele acestea s'a introdus deci şi aceia a cluburilor. Revoluţia francesă fără club nu se poate închipui: cluburile dădeau trupe gata pregătite pentru nume manifestaţii.

Cluburile însemnau forţa materială organisată. Fiindcă nu erau săli de întruniri, ele se ţineau în mănăstiri desafectate, şi li luau numele: la Iacobini, după călugării de la mănăstirea Sf. Iacob (v. la noi „presa din Sărindar"), sau la Cordelieri, fiindcă se adunau într'o foastă mănăstire a călugărilor franciscani, cari sânt legaţi la brâu cu o funie.

Iată care este originea acestor cluburi.

Ce se petrecea în ele, nu samănă cu ce se petrece în unele cluburi din timpul nostru, în care cineva este înscris, are anumite avantagii şi are şi anumite îndatoriri; ele sânt frecventate de acei cari au făcut un sacrificiu bănesc. Atunci cluburile erau simple săli de întrunire, care nu cuprindeau numai pe partisanii clubului şi „les habitués", ci venia oricui îi plăcea să vină.

Intre izvoarele privitoare la Revoluţia francesă am analisat şi jurnalul unui student care a plecat de la Bordeaux,— un provincial cu totul neobişnuit cu atmosfera Parisului—, a mers să vadă pe rege şi pe regină, s'a dus să asculte cursurile la „Liceu" *(le lycée)*, a mers prin bi-

www.dacoromanica.ro

serici să vadă pe preoţii revoluţionari, cari făceau serviciul altfel decât se făcea de preoţii cari nu voiau să depună jurământul,— şi s'a dus şi la club unde i-a plăcut aşa încât, în loc să înveţe medicina, era să-şi piardă viaţa.

La club veniau bărbaţi şi veniau şi femei; ba femeile erau un element foarte important.

Acolo se forma o anumită opinie publică, dar ni putem închipui de ce natură, agitată, nervoasă, furioasă, era această opinie. Guvernele conduse de ideile revoluţionare n'au avut niciodată curajul — până ce intervine Bonaparte ca să deschidă era cealaltă, de tiranie,—să închidă aceste cluburi, care-şi trimeteau aderenţii, obişnuiţi şi obişnuite, la şedinţe ca să aplaude pe ai lor şi să urle împotriva adversarilor.

Dar, pe alături, s'a simţit nevoia de ceva scris în stil popular, adecă, pentru momentul de atunci: foarte aprins, aţâţător, potrivit cu o anumită categorie din poporul frances, poporul din Paris. Fiindcă provincia n'are importanţă; oricât de importantă ar fi ea ca număr, aceasta nu se arată supt formă de iniţiative.

Franţa se domina din Paris, şi din anume cartiere ale Parisului. Dar, în Paris, cum v'am spus, nu erau lucrători de fabrici, — mai târziu veţi avea şi opinie publică de fabrică: acolo se vor întâlni oameni în fiecare zi, vorbind între dânşii, şi socialismul a fost creat, nu în cluburile socialiste, ci în camaraderia de fabrică—, dar la 1789 nu exista metalurgie şi ţesătorie, ci numai câteva manufacturi. Pe lângă aceştia era lumea care nu se amesteca în politică, burghesia aşezată, nobilimea împrăştiată. Astfel un număr de oameni fără căpătâiu au jucat un rol foarte important, şi oricine vrea să evite fenomenele care au dat societatea francesă pe mâna celor mai teribili bandiţi trebuie să aibă grijă de aceste elemente.

In provincie se iscase zvonul că se va întâmpla ceva: toată lumea a început deci să fugă la Paris, şi aceştia au devenit elementele cele mai periculoase; mutaţi de la locul lor în Paris, ei erau în mare parte pe stradă.

www.dacoromanica.ro

Pentru ca să se facă dintr'înșii o armată de revoluționari, nu ajungea clubul, și atunci a apărut pamfletul revoluționar, care este altceva decât gazeta veche. Aici nu e decât manifestarea în forma cea mai impresionantă a urii politice și a urii sociale celei mai negre.

Acum, pamfletul acesta venia întru câtva și el din Anglia — obiceiul pamfletelor englese datând din vremea vechilor lupte religioase, când, fiind în luptă catolicismul cu protestantismul, propaganda se făcea prin astfel de broșuri, și genul a căpătat în Anglia o foarte mare răspândire. Dar să nu se creadă că pamfletele francese, de ex. ale lui Marat, care a fost omorît în baie de Charlotte Corday, sămănau cu acele englese. Cele englese sânt convenabile, de un caracter abstract și liberal, destinate nu mulțimii, ci intelectualilor. „Spectatorul" lui Adison și „Tatler", care imită pe Adison, nu au nimic revoluționar. Pamfletul care a făcut cel mai mare zgomot în Anglia sânt „Scrisorile lui Iunius", cu atacuri politice foarte ascuțite. S'a dovedit că vin de la un funcționar înalt, cu situație importantă în Stat.

Tot așa, altă dată, erau în Italia secolului al XVI-lea „Pasquinadele", care făceau să discute Pasquino și Marforio chiar cu privire la Sanctitatea Sa Papa.

Era la Francesi continuarea unui obiceiu din evul mediu, când lumea studențească supunea orice unei critici fără niciun fel de reservă, sau al aceluia de la sfârșitul secolului al secolului al XVI-lea, când Parisul era în mânile Ligii catolice, care voia să așeze pe tron pe un membru al Casei de Guise, și s'a scris opera cunoscută supt numele de „La satyre menippée" după Menippos anticul, iar protestanții își râdeau de catolici și de leacul lor care purta numele de „Le Catholicon".

De la o bucată de vreme pentru marele public francez s'a găsit și un alt mijloc: *cântecul de stradă*, foarte vulgar dese ori, dar iarăși dese ori spiritual. Este greu doar până pornește cineva în această direcție; îndată tot Parisul a fost acoperit de astfel de pamflete.

www.dacoromanica.ro

Supt Bonaparte n'a mai fost libertatea scrisului. Doamna de Staël, poate cel mai supţire cap din Franţa, a fost silită să plece din ţară.

De la presa de pamflet s'a trecut la presa de caracter oficial Când au revenit Bourbonii, a guverna constituţional, în sens engles era o condiţie pentru readucerea lor. Deci s'a admis o presă liberă, dar numai în oarecare măsură. Pe alături şi broşuri, dar acestea nu aveau caracterul de pe vremea Iacobinilor, fiind acum datorite unor personalităţi foarte distinse, ca a lui Chateaubriand, care a fost unul din cei mai străluciţi scriitori, socotit ca un premergător al romantismului.

Insă şi broşurile şi gazetele erau foarte scumpe. Presa zilnică era represintată prin foarte puţine gazete. De la 1830 numai, gazetele se înmulţesc foarte mult: fiecare nuanţă îşi avea foaia.

Presa aceasta însă capătă prin anul 1830 un caracter nou. Inainte, pe vremea revoluţiei, erau manifestaţii individuale; Marat nu vorbia în numele unui partid. Acum partidele au în mâna lor acest mijloc de acţiune asupra opiniei publice.

Apoi a fost o perioadă de romantism. Romantismul înseamnă întâiu anume lucruri în materie de literatură. Romantismul însemnează ideologie; ideia pentru ideie, indiferent dacă se poate aplica sau nu. S'a avut deci presa saint-simoniană. Saint-Simon era un ilusionist în care urmaşii au văzut un fel de Hristos, un nou Mântuitor, un revelator de idei noi, mort în miserie. Aderenţii l-au ridicat la un nivel la care scrierile lui nu-i dădeau dreptul. Intre ei, inginerii formaţi de Şcoala Politehnică, cari voiau să introducă tehnica în domeniul politic. Societatea nouă să fie ca o maşină creată de un inginer genial în care toate categoriile să fie manifestate şi tot viitorul omenirii să fie clădit pe ideia aceasta, saint-simoniană, servită de Enfantin şi ceilalţi. Mult tineret a făcut parte din aceste grupuri saint-simoniene. După dânşii, vechea societate trebuia să dispară cu privilegiile ei, cu drepturile ei, şi să

www.dacoromanica.ro

vie în loc societatea cea nouă în care orice muncă să fie răsplătită şi orice iniţiativă pusă în valoare ; şi socialismul lui Karl Marx, care pleacă de pe pe la 1850, se coboară în ce priveşte ideologia de la frământările acestea. Saint-Simonienii au mântuit în ridicol, când şi-au pus în frunte un „tată" care-şi scria pe vestă „Le père" şi când, în calea spre Suez, pentru ideia canalului, se căuta „mama" în ţara Maicii Domnului în Orient. Poesii proaste, arii proaste, dar ziarele lor au avut mare influenţă, şi au contribuit la răspândirea acelor idei sociale.

Când s'a produs revoluţia de la 1848, ea a deviat. Se credea că revoluţia va da o singură republică, burghesă, dar republica burghesă n'a putut să se menţină. Pe de o parte erau interesele burghesiei, şi pe de alta ale maselor muncitoare. S'au făcut ateliere naţionale pentru a susţinea pe muncitori, şi aceasta a fost o foarte mare greşală. Ele au dat faliment; lucrătorii veniau ca să facă politică şi ca să cetească gazete. Intr'un moment, cum nu se încasau regulat impositele, Statul a trebuit să închidă atelierele naţionale; a doua zi muncitorii au venit să reclame salariile lor de la atelierele naţionale. Şi atunci s'au produs tulburările din Iunie 1848. Societatea francesă, părea că că se cufundă şi ea a recurs la Ludovic Napoleon, care a devenit preşedinte de republică pe viaţă şi după aceia împărat.

Societatea aceasta căuta un granit al ordinii. Ludovic Napoleon nu era un om cu inteligenţă deosebită, superioară; nu era nici un om imposant ca fisic. Cu toate acestea s'a agăţat toată societatea francesă de dânsul. El a vrut s'o organiseze în aşa fel încât libertatea să pună în mişcare maşina, dar nu s'o domine. Şi atunci şi presa a fost supusă la un regim special, care a ţinut până când Napoleon a cedat faţă de opinia publică.

Libertatea pamfletului a dispărut deci, şi atunci în capul lui Napoleon s'a format ideia că s'ar putea înlocui pamfletul care neagă atâtea, printr'o foaie de caracter oficial,

www.dacoromanica.ro

care să pună în loc idei positive, idei de împăciuire; de aici ideia *Monitorului Oficial*.

Presa aceasta de pe vremea lui Napoleon al III-lea a fost imitată şi în restul Europei. Ziarele se tipăriau pe hârtie timbrată. Resultatul a fost că preţul lor a crescut în proporţie şi ziarul era cetit numai de o parte din societate.

Când a fost răsturnat Napoleon al III-lea, şi s'a întemeiat republica a treia, care dăinuieşte şi până acum, s'a restabilit libertatea presei absolută.

In ce priveşte desvoltarea sufletească a omenirii, gazeta are astăzi o foarte mare misiune.

Noi sântem oamenii cei mai ocupaţi; de sigur generaţia omenească cea mai ocupată. Viaţa este extrem de grea. Nici visitele de odinioară care ţineau câteva ceasuri nu se mai fac. Corespondenţa e redusă. Literatura se restrânge. Inainte, dacă făcea Dickens un roman într'un volum, ziceau: nu este interesant, trebuie să fie cel puţin în două volume şi tipărit cu litere mici.

Pe de altă parte oamenii de odinioară erau aderenţii unei religii şi aveau anumite principii de care nu se depărtau.

Principiile în timpul nostru nu mai sânt aşa de sigure ca odinioară, iar, în ce priveşte legătura religioasă, ea este dese ori numai formală. Şi, atunci, cine să ni formeze nouă sufletele?

Opinia publică astăzi are mult mai mult rol, fiindcă Statul este din ce în ce mai slab: toate sforţările care se fac pentru a-l întări sânt zădarnice. Societăţile omeneşti nu vor fi asigurate decât atunci când vor fi în stare să găsească direcţiuni noi, permanente, sănătoase. Prin urmare, în afară de acţiunea Statului, care nu se poate exercita ca odinioară, trebuie să fie cât mai puternică, iniţiativa personală şi aceasta să fie formată prin mijlocul de propagandă care este ziarul, care, cu mijloacele tehnice de acum, poate să se tragă în milioane de exemplare,

www.dacoromanica.ro

Dar presa, întâiu robită grupărilor politice, a întrat şi în organismul capitalist. Ea este aservită unor calcule făcute de financiari. Sânt ţeri în care toată presa este cumpărată fără niciun fel de deosebire. Orice ziar este la dispoziţia cui plăteşte, şi sânt grupuri de acestea care cumpără gazetele cele mai influente dintr'o ţară. Un grup de bancheri ajunge să fie stăpân— şi, cum Statul este la dispoziţia opiniei publice, şi Statul ajunge să fie la dispoziţia acestor bancheri.

O carte a scriitorului bisericesc rus Petrov, care visa un fel de creştinism nou, modern, un roman al lui, presintă pe un director de gazetă care-şi citeşte într'o dimineaţă foaia şi zice: „articolul cutare zice aşa, dar eu sânt încredinţat că nu este adevărat; alt articol ajută pe cutare, dar eu sânt convins că acesta nu e un om de treabă". Şi, de pe urma crisei acesteia de conştiinţă, el lichidează gazeta şi spune: „conştiinţa mea nu-mi permite să merg pe acest drum".

Întreaga presă şi-ar putea face acest examen de conştiinţă.

www.dacoromanica.ro

XI.

Formele economice

Am văzut până acum formele politice care s'au alcătuit şi în care trăieşte societatea de astăzi. Am văzut ce e monarhie, parlament, opinie publică, ş. a. m. d. Acum o să încep cu formele economice, fără a trece la formele culturale, care cer o altă desvoltare.

Formele economice din care trăieşte societatea de astăzi, de unde vin? O să caut formele în care se presintă în timpul nostru industria, comerţul şi finanţele.

Viaţa industrială, prelucrarea materiei prime, transformarea ei în lucru fabricat, se presintă azi cu totul altfel decât în vremurile de mai înainte. Astăzi este ceia ce se numeşte concurenţa liberă şi neînfrânată prin nimic, adecă fiecare poate să exercite o meserie, sau să între ca muncitor într'o fabrică, fără niciun fel de condiţiuni. Oricine se poate improvisa croitor, dacă găseşte pe cine să-şi coasă hainele la dânsul. Dacă se strică, e treaba clientului.

Când vine cineva să întemeieze o fabrică, e indiferent pentru Stat dacă are capital sau capitalul pe care-l are este prea puţin, sau, se poate adăuga, dacă fabricantul n'are pricepere. Se poate face o fabrică de tricotaje de cine nu cunoaşte tricotajele decât prin aceia că a purtat obiecte tricotate. Sau, poate face o usină fără a se avea habar de ce sânt furnalele înalte. Se cumpără un teren, se înalţă clădirea, se mai iea ceva pe credit, se începe a fabrica o marfă detestabilă, şi, cum nu ştie lumea de ce valoare este, se pot întâmpla şi o serie de accidente. Nu există

www.dacoromanica.ro

niciun tribunal care să permită a se pune în circulaţie un anume fel de marfă. Cine vrea, cumpără şi cine a cumpărat lucrul prost, o păţeşte. Dar pentru faptul că a cumpărat un teren care nu s'a plătit în întregime, pentru faptul că s'a clădit un număr oarecare de binale pe care cumpărătorul nu este în măsură să le plătească, atunci când nu-i merge afacerea — şi se poate să fie cineva sigur de la început că nu merge, fiindcă n'are nici capitalul suficient, şi nici priceperea trebuitoare, — pentru faptul că s'au luat oameni de aiurea şi s'au atras la fabrică nouă, iar aceia au dat faliment şi oamenii rămân muritori de foame, pentru faptul că s'a distrus situaţia unor astfel de oameni, cineva nu e răspunzător întru nimic. Principiul liberal e: orice muncă omenească este absolut liberă, şi din causa aceasta nimeni nu poate să fie judecat pentru valoarea fabricaţiei sale; nu este niciun program, niciun supraveghetor, nicio pedeapsă.

De sigur că aşa cum este acum, nu este bine. Fiindcă libertatea absolută se poate înţelege pentru oameni cari să aibă sentimentul corespunzător acestei libertăţi absolute şi să aibă în acelaşi timp şi basa trebuitoare pentru libertatea absolută pe care şi-o asigură.

Dar oare înainte a fost tot aşa? Revoluţia francesă, care a adus această stare de lucruri, a găsit o ordine de lucruri strictă, impunând o anumită disciplină, ţinând societatea pe anumite linii sănătoase; şi nu cumva oamenii aceştia de la 1789, supt influenţa unor doctrine false sau rău înţelese, au strâmbat mersul firesc al industriei? Vom vedea că societatea a trebuit de la o vreme să găsească măsuri pentru ca să înfrâneze libera concurenţă; legile nu s'au schimbat, dar societăţile înseşi, dându-şi samă de primejdiile pe care le provoacă libertatea, au recurs la carteluri, concernuri, cum se zice acum în nemţeşte, care guvernează în mare parte producţia din timpul nostru. Cu deosebirea, faţă de trecut, în avantagiul trecutului şi în dauna timpurilor noastre, că în carteluri şi concernuri nu este o iniţiativă de Stat, o iniţiativă de-

www.dacoromanica.ro

sinteresată a Statului, care să folosească oricui, ci este numai iniţiativa unui grup de persoane sau unei inteligenţe şi energii care reuşeşte să grupeze pe mai mulţi împrejur. Nu se caută a se folosi tuturor capitaliştilor şi muncitorilor şi cumpărătorilor, ci este vorba doar de un grup care exploatează pentru folosul său.

Se spune că libertatea aceasta absolută din timpul nostru este foarte bună, fiindcă ea permite progresul. Adecă, înainte, când erau formele impuse tuturor, ideile nu puteau să creeze ceva în jurul lor; erau înăbuşite descoperirile de la început, îmbucătăţite, mototolite, aşa încât să se potrivească apoi cu interesele unor anume grupuri de oameni, pe când, de la Revoluţia francesă, orice descoperire se aruncă pe piaţă, şi aceasta merge înainte, pentru că, se spune, ea foloseşte ştiinţii, fabricaţiei, omenirii, ceia ce nu este adevărat totdeauna.

In America sânt grupe de capitalişti cari cumpără pe un concurent cu clădirea lui, cu materia primă, cu maşinile, cu grupul omenesc pe care l-a constituit. Acolo se poate vedea un întreg oraş părăsit; nu este decât un păzitor pentru oraşul care a fost, clădirile sânt cu desăvârşire goale. Fiindcă un concurent a cumpărat fabrica, lucrătorii s'au împrăştiat şi clădirile au rămas; nu face să cheltuiască cineva cu dărâmarea lor, fiindcă în timpul nostru s'a ajuns acolo, şi, în Apusul european, că preţul mânii de lucru e atât de scump, încât dese ori, ca să se dărâme ceva, trebuie să dai aceluia care dărâmă, materialul.

Dar cum era înainte de această stare de lucruri, care aţi văzut cum se poate îndrepta şi cât se poate îndrepta? Intâiu trebuie să ne gândim ce era la originea situaţiei de la 1789 în ce priveşte industria. Erau două lucruri: o transmisiune romană şi, al doilea, o desvoltare de iniţiativă medievală.

Ce înseamnă transmisiunea romană, pe de o parte, şi ce înseamnă, pe de altă parte, libera desvoltare a iniţiativei medievale? Aţi văzut că nu plec de la formele orientale şi nici de la Grecia, fiindcă, în ce priveşte lumea orientală,

www.dacoromanica.ro

era şi lucrul de oameni liberi, dar era, în mare parte, lucrul de sclavi şi prisonieri. Nu putem spune care era proporţia între unii şi alţii, dar impresia pe care o am este că lucrul liber era în măsură mult mai mică decât lucrul acesta de sclavi.

Roma a fost la început o colectivitate de agricultori, cari erau fără îndoială oameni liberi. Se făcea agricultură şi în jurul Atenei, dar Atena este un oraş de comerţ.

Când se întâmplă ca agricultorul să se ocupe de meserie, el îşi aduce aminte totuşi de starea pe care a avut-o în agricultură. Să zicem că un număr de ţerani ajung să se ocupe cu altceva: se va simţi că sânt ţerani.

Pe de altă parte, Roma de la început a avut neasămănat mai puţine tendinţe către acţiunea individuală decât Grecia. Importanţa, mărimea Greciei este această pornire de manifestare a individului, Socrate n'a întrebat pe nimeni în ce priveşte ideile sale filosofice; când s'a convins că ideile acestea sânt în dauna societăţii, s'a condamnat singur şi a băut cucută, el n'a început însă prin a vedea ce-i trebuie societăţii.

La Roma nu este aşa, din care causă Roma n'a dat niciun filosof original. Ideile din Roma nu sânt decât împrumutul celor din Grecia, şi principalii gânditori romani, cum a fost Cicerone, nu sânt decât eclectici cari aleg ce e mai uşor şi se potriveşte cu structura Statului roman. Grecul putea să protesteze împotriva Statului care nu era în gândul lui, dar în Roma nu putea să se facă acest lucru. Şi, când au venit Grecii în Roma, s'a zis că aceştia sânt contra intereselor societăţii, — ei întraseră ca preceptori la tinerii de familie bună,—aşa că, încetul cu încetul, s'a format acasă, nu prin discursuri de piaţă publică, sufletul tineretului.

Şi, în domeniul acesta al industriei, la Roma pentru întâia oară se întâlneşte o organisare a oamenilor liberi, o organisare care nu strivia pe aceşti oameni, nici nu-i ţinea închişi într'o anume formă. Fără îndoială că Roma a cunoscut şi ea lucrul acela din atelierele de sclavi, nu-

www.dacoromanica.ro

mite „ergasterii" la Greci, şi a fost la Roma şi un război al sclavilor, conduşi de Spartacus. Dar, alături, erau formaţii de acestea de lucrători liberi. Indată ce se aşează, Roma face organisarea acestei industrii.

Roma era pătrunsă de ideia religioasă, deci şi corporaţiile ei erau legate de un cult.

Aşa e şi cu lucrul în evul mediu, cu deosebire că în evul mediu e suprimat cu desăvârşire aproape tot regimul de lucru al sclavilor. Creştinismul, în care a trăit exclusiv evul mediu, nu admitea ca un om să fie stăpân unui alt om.

De altfel, şi în vechea societate ebraică era un corectiv: după un număr oarecare de ani, sclavul trebuia să fie declarat liber. Şi în societatea romană era un număr de sclavi liberaţi, cari, „liberţii", au jucat un rol politic important. Horaţiu era din neam de liberţi.

Dacă în evul mediu existau oameni cari nu se bucurau de toate libertăţile, şerbii, „adscripti glebae", „legaţi de glie", e vorba de o libertate mărgenită la ţară, nu la oraş. Nu este cineva legat de punctul unde se exercită meseria în oraş, cum este legat agricultorul de locul unde îşi exercită această funcţiune agricolă. Aşa încât, în oraşe, meşteşugurile acelea, „ministeria", de unde s'a făcut „métiers" în franţuzeşte, sânt exercitate de oameni liberi cari se găsesc supt patronagiul, supt scutul şi cu ajutorul Bisericii. Oamenii aceştia sânt în legătură cu un anumit sfânt şi merg la biserica închinată acelui sfânt; în biserica aceasta de obiceiu ei plătesc preotul şi personalul celalt; mândria cea mai mare este ca această biserică să se înfăţişeze în condiţiile cele mai bune, să întreacă biserica vecinilor, a altor corporaţii. Aceste societăţi au un caracter religios, mai puţin formal şi mai sincer decât organisaţiile din vremea antichităţii, şi un caracter sufletesc, moral.

Este o superioritate a organisaţiei din evul mediu faţă de acelea din timpul nostru, chiar faţă de organisaţiile italiene ale d-lui Mussolini, care sânt aşa, nu fiindcă au

www.dacoromanica.ro

cerul ele, ci fiindcă așa a zis dictatorul. Altceva decât corporațiile acestea libere.

Inainte de toate, în evul mediu este un element sentimental, moral, care se simte și în numele care se dă asociațiilor și în lumea slavă, de unde a trecut și la noi: „bratsvo", „frăție", breasla noastră. Nu avem asociații de interes, ci asociații de „confraternitate", 'și în frunte se găsește cineva care este *bătrânul* asociației, starostele ei, chemat să conducă în calitate de „părinte"; ceilalți frați, între dânșii, sânt fiii lui.

Noi avem statute de acestea de breaslă, tipărite de episcopul Melchisedec, în „Cronica Romanului", și de Grigore Goilav de la Botoșani, așa încât cunoaștem până și breasla calicilor și a cioclilor, perfect organisate. Ar fi foarte interesant să se publice toate aceste statute, cu o introducere. Avem și pomelnice ale acestor bresle, în care se cuprind și Mitropoliții în timpul cărora se organisase breasla. Fiindcă breslele acestea erau cu binecuvântare de la început. Și era un lucru mare când se întâlniau toți în ziua hramului — cutare devenind calfă, calfa putând să fie proclamat patron. Cu ocasia aceasta se vedea ceia ce se numește în Apus „capo-d'opera", „începutul unui lucru" făcut pe sama calfei, fără să aibă un stăpân ca până atunci Acești ucenici, aceste calfe locuiau dese ori în aceiași casă cu patronul și erau întrebuințați și la alte lucruri, de serviciu. Ajungea cineva pictor sau sculptor în Italia până târziu așa: tatăl lua pe copil și-l dădea unui meșter la care mătura prin odaie, făcea cumpărăturile, i se dădea să mestece colorile sau să pregătească materialul; pe urmă, după multe suferinți îndurate, după multe dovezi de neprietenie, i se dădea să facă, la picturi, un colț de haină, o încălțăminte, un peisagiu și se ajungea încetul cu încetul să facă mâinile, figura. Și, trăind astfel, se învățau o mulțime de secrete, care, atunci, nu erau la îndemâna oricui.

Dar mai era și altceva; în viața aceasta a viitorului meșter, din copilărie și tinerețe, el era deprins cu anumite rea-

www.dacoromanica.ro

lităţi; el vedea ce înseamnă energie, răbdare, suferinţă; se găsia acolo în casă când meşterul se lupta cu greutăţi mari, şi, în acelaşi timp, vedea şi cum se trăieşte într'o casă de oameni; era o învăţătură pentru a se feri de greşeli. Meşterul, apoi, avea toată dorinţa ca meşteşugul să continue prin oameni din familia sa şi de aici căsătorii ale fetelor cu cei crescuţi supt aripa lui.

In Iugoslavia am visitat o mare fabrică de postav cu lucrători specialişti aduşi din Franţa. Am întrebat pe şef: — Dar d-ta când ai întemeiat-o? Tatăl avuse o ţesătorie sărăcăcioasă şi-şi pregătise fiul prin studii în străinătate ca să ducă mai departe această modestă operă.

Cetiţi unele nuvele şi romane ale lui Slavici, în care se presintă tocmai această viaţă; une ori patronul voia să ţină pe un ucenic, dar nevasta patronului, care era o femeie acră şi rea, îi gonia ucenicii şi calfele. Astfel de viaţă de breaslă se întâlneşte şi în Ardeal, unde era vestita breaslă a timarilor din Făgăraş, tabaci; a fost expusă la exposiţia jubiliară lada în care se ţineau banii şi în care se depuneau şi documentele.

Am studiat pe vremuri breasla blănarilor din Botoşani, ale cării produse se vindeau până departe; am găsit şi „brouillon-ul" actului prin care, când a venit teribila concurenţă evreiască, ei s'au luptat să-şi apere organisaţia. Căci pe atunci, pe la 1840, lumea era stăpânită de ideia liberală, a unei libertăţi care a trebuit după trei şferturi de veac să fie corectată prin legea lui Missir, cu carnetul, cu timbrele care se lipesc pe carnet şi cu toată birocraţia pe care a creat-o.

Starea aceasta de lucruri a existat în Franţa până la 1789. Erau corporaţiile şi aşa-numitele „jurandes", al căror nume vine de la jurământul pe care îl depuneau cei ce întrau în tovărăşie.

Nu era încă individualismul cultivat şi întărâtat: oamenii îşi simţiau cotul; fiecare era bucuros să facă parte dintr'o astfel de asociaţie; nu muria nimeni pe străzi, şomajul fiind necunoscut, dar nici nu se smulgeau de la ţară muncitorii de cari pământul are nevoie, pe când a-

www.dacoromanica.ro

cum orice ţeran poate să plece ca să se facă orice vrea, până se ajunge acolo că agricultura rămâne s'o facă numai bătrânii.

In America, în timpul nostru, s'a ajuns la asociaţii libere în altă formă. Acolo Statul nu se amestecă: America este cea mai formidabilă usină de muncă din lume, dar Statul nu intervine, nu reglementează şi nici nu dă ajutor. Şi, cum în unele fabrici americane este o uşură a puterii omeneşti extraordinară şi cine nu mai are energia fisică, elasticitatea necesară, se înlocuieşte, ei bine, se întemeiază societăţi, după naţiuni, după religii, care dau un fel de asigurare umană; ele înlocuiesc tocmai corporaţiile şi jurandele care au dispărut. De la sine oamenii cari se sprijină au înlocuit forma asociaţiilor de stat, oficiale, cu atâtea birouri şi atâtea carnete şi controale.

Nu era nevoie ca forma corporativă să fie înlocuită la 1789. Descoperiri se făceau foarte puţine; tehnica era la începuturile ei: ea se naşte de obiceiu în fabrici—acolo sânt marile curente—, dar pe vremea aceia nu erau fabricile, ci grupuri mici de muncitori. Nu mai vorbesc de învăţământul tehnic din timpul nostru, care nici nu începuse. Nu era nimeni grăbit să înlocuiască procedeele de fabricaţie prin altele. Aceasta şi dintr'un motiv care este sufletesc.

In vechea asociaţie, după sistemul tradiţional, ieşia produsul exact, precis, frumos. Fiecare punea pecetea lui pe ce făcea şi era foarte mândru de calitatea lucrului pe care l-a fabricat. Era gustul personal al meşterului; ţinea aşa de mult la isprava pe care o îndeplinia el, încât pentru cea mai frumoasă descoperire nu ar fi voit să iasă din cercul său de familie, care era un atelier de artă, pe când veacul al XIX-lea a desprins pe oameni de frumuseţă, trimeţându-i la forme banale. Totuşi la 1789, s'au desfiinţat corporaţiile şi jurandele, prin efectul unei teorii nemiloase, care decreta că omul este născut în libertate, că nimeni nu are dreptul, fără o învoire specială, să aducă o atingere acestui drept de libertate; să rupem deci

www.dacoromanica.ro

tot ce a fost până atunci și să transformăm o adevărată societate omenească într'un număr de indivizi răzleți!

Aceasta a fost inovația Revoluției celei mari, iar resultatul a fost anarhia cea mai complectă în domeniul industrial. Dacă s'ar scrie istoria fabricilor francese, s'ar vedea ce sterpi au fost anii aceștia ai Revoluției: oamenii s'au îmbătat de libertate și au pornit unii într'o direcție, alții într'alta. Cunoaștem biografia câtorva oameni de căpetenie de atunci și găsim o mulțime de „depeisați", nu în legătură cu teritoriul, ci cu ocupațiile, asemenea cu aceia cari au făcut apoi ca viața politică să fie așa de invadată.

S'a creat o lume confusă, dintr'o societate perfect organisată, perfect disciplinată, prin libertatea aceasta aruncată prostește oricui și prin prigonirea oricării forme de organisație tradițională. Poate că această desfacere a indivizilor a folosit lui Bonaparte și celorlalți conducători de armate, fiindcă, dacă oamenii rămâneau legați de meseria lor, s'ar fi presintat mult mai puține elemente pentru voluntariatul războiului fără sfârșit.

A venit însă o vreme când Bonaparte a devenit Impăratul Napoleon. El a restabilit principiul de autoritate. Numai cât, fiind un fiu al Revoluției, n'ar fi îndrăznit niciodată să spună în public că s'a mântuit cu principiile ei. El și credea de fapt că este moștenitorul și păstrătorul tradițiilor ei celor mari. Lumea a ajuns să se strângă din nou împreună, tocmai fiindcă acel om conducea, pentru că supt el Statul represinta o stabilitate, că era un viitor asigurat. In același timp, Europa s'a aruncat în cel mai teribil război care a fost vre-odată și acesta avea nevoie de foarte multe fabricate: atâtea produse industriale care se distrugeau și trebuiau să se facă la loc.

Tot așa în Marele Război din acest motiv a fost un imens avantagiu pentru industria americană care a lucrat necontenit și acesta a fost un mare motiv de mare prosperitate, iar apoi unul de mare ruină.

Pe de altă parte Napoleon a creat fabrici, ca manufacturile de la Sèvres; el a căutat să răspândească produsele francese. Așa încât, într'adevăr, nu s'a mai revenit

www.dacoromanica.ro

la formele corporaţiilor şi jurandelor, dar s'au format noile fabrici. Până atunci era numai o biată manufactură. Şi în Anglia era acelaşi lucru, de şi fabrica este ceva engles.

Când apoi Anglia a întrat în războiu cu Revoluţia francesă, iar războiul l-a moştenit Napoleon pe când era prim consul, şi el a vrut să se împace, sincer, cu Anglia, dar aceasta avea interes ca pe continentul european să nu fie concurată, aşa că a dat sprijin Austriei şi a adus alcătuirea unei noi coaliţii contra Franciei, pentru a o lovi, sărăcind-o, înfometând-o, s'a decretat blocul continental, care corespunde la ceia ce a făcut Cromwell ca să lovească Olanda.

Toate ţerile supuse voinţii lui Napoleon nu vor mai cumpăra mărfuri englese. Bine înţeles, măsura nu s'a putut aplica în toată stricteţea ei, fiindcă s'a desvoltat o contrabandă straşnică, mai ales în basinul Mediteranian. Grecii au făcut revoluţia de la 1821 şi cu banii pe cari i-au câştigat prin această contrabandă.

Dar, fiindcă în teoriile interzise industriei englese era nevoie de fabricate, s'au întemeiat fabrici. Avântul acesta al industriei trebuia să producă însă în curând un resultat la care nu s'au gândit întemeietorii lor. Câtă vreme era Anglia care furnisa produse industriale pentru toată Europa, între deosebitele ţeri nu era un conflict. Dar acum fiecare îşi are fabricile în acest domeniu; ele se întemeiază pe vasta suprafaţă a imperiului napoleonean, până la hotarele Rusiei. Când s'a mântuit regimul lui Napoleon, Anglia a putut să vândă din nou, şi atunci a început lupta între fabricile englese şi fabricile continentale, acestea voind să fure secretele englese, cum s'a făcut de Francesi cu maşina de ţesut..

De aici, din această luptă, a resultat o desvoltare enormă a industriei, şi a resultat încă un lucru: Revoluţia francesă, desfiinţând corporaţiile şi jurandele, n'a înţeles să lovească mica industrie de atelier. Dar din lupta diferitelor ţeri a resultat turtirea acestora. In locul lor fabrica, anonimatul ei, cu schimbările necontenite ale muncitorilor: ea

www.dacoromanica.ro

poate să aibă greutăţi într'un moment: unii se duc, vin alţii în locul lor. Sânt foarte puţine fabricile sau atelierele care îşi păstrează un număr egal de lucrători, totdeauna aceiaşi.

Pe de o parte, fabricile care ucid atelierele şi, pe de altă parte, fabricile înseşi sânt un loc unde după hasardurile vânzării se adună un număr mai mare sau mai mic de oameni cari nu se cunosc între dânşii şi cari nu mai sânt capabili să dea produsul în care să se oglindească inteligenţa şi gustul lor. Nici *plăcerea*, lucrului, nici *sensul* lucrului, nici *camaraderia*. *Dar numai din organisme însufleţite se poate hrăni un Stat.*

Statul capătă un sens când este format din aceste organisme însufleţite şi viaţa se adună şi se sublimează în noţiunea Statului, întocmai cum în corpul omenesc celulele vii se asociază, dând naştere anumitor organe, iar gândirea noastră nu este decât resultatul suprem al unei opere imense, tăcute, de care noi nu avem niciun fel de cunoştinţă şi care ţâşneşte de-odată întocmai cum lumina electrică resultă dintr'o întreagă învârtire de maşini puse în mişcare de căderi de apă, iar noi vedem numai lumina aceia clară, cum şi sufletul nostru vine din toate aceste pregătiri neştiute, dar perfect organisate acolo jos. Dacă, azi, munca omenească nu este organisată jos, Statul se găseşte, sus, total neînsufleţit.

Un Stat nu-şi poate trage viaţa decât din munca naţională, iar azi el îşi trage o viaţă aparentă de pe urma tuturor teoriilor cu care se poate juca oricine, fiindcă nu au o basă organică însufleţită.

Aşa încât revoluţionarii de la 1789, cari credeau că fericesc omenirea *atomisând* societatea omenească, aceştia nu au făcut altceva decât tocmai slăbirea şi paralisarea Statului în care ei credeau şi care astăzi are aşa de puţină acţiune. Resultă de aici că toată gândirea noastră trebuie să se îndrepte către societate, pentru ca societatea să poată înlocui ceia ce Statul este incapabil a da.

www.dacoromanica.ro

XII.

Comerţul

Cunoaştem astfel cum a fost găsită industria, cum a fost tratată de Revoluţia francesă, cum s'a desvoltat pe urmă, arătându-se cât de mult rău a adus producţiei industriale amestecul unor idei abstracte şi al unei politice de Stat, căci de sigur că munca omenească trebuie să fie supraveghiată şi încurajată, iar, când apucă pe căi rele, şi înfrânată, dar nicio muncă omenească nu se poate desvolta normal când în fiecare moment se amestecă altă teorie şi când teoria aceasta trece prin capul unora în al altor oameni de guvern. E vorba acum de forma actuală a comerţului.

După obiceiul pe care l-am urmărit şi până aici, o să încep din timpurile cele mai vechi, fiindcă acestea ni dau elementele de comparaţie. E locul să urmărim liniile principale de desvoltare a comerţului.

Noi întrebuinţăm cuvântul acesta de „comerţ", cum întrebuinţăm o mulţime de alte cuvinte într'o credinţă cu desăvârşire greşită; noi credem adecă într'un fel de permanenţă a noţiunii: ceia ce numim astăzi comerţ ar fi fost tot aşa şi altă dată. Cuvântul ne înşeală; fiindcă avem aceleaşi cuvânt, ni închipuim că avem şi aceiaşi noţiune. Şi în materie de comerţ, în materie de industrie, ca şi în materie de administraţie, cuvântul poate fi tot acelaşi, dar lucrul pe care îl acopere acest cuvânt se schimbă, şi se întâmplă să fie deosebiri enorme de la o epocă la alta.

In concepţia curentă pe care o avem despre comerţ, vedem totdeauna reglementarea de Stat a lui; vedem prin urmare anumite forme bine fixate, şi formele a-

www.dacoromanica.ro

cestea ni închipuim că au existat totdeauna. Sântem deprinşi cu asociaţii pentru comerţ cum sânt şi pentru industrie: sau asociaţii care vin de la sine, sau cele impuse de Stat. Avem „concernuri", „trusturi" şi, în acelaşi timp, o întreagă reglementaţie privitoare la comerţ. Un comerţ de iniţiativă, de spontaneitate nu se potriveşte cu ideile noastre. Şi, pe de altă parte, credem că în orice altă societate, antică, medievală, modernă, Statul avea obiceiul de a se amesteca în rosturile de negoţ. Când un ministru de comerţ reglementează, cum este casul azi, Camerele de Comerţ, el vede nu numai realitatea de acum, dar crede că aceasta continuă o realitate mai veche.

Noi nu avem lămuriri asupra comerţului mai vechiu şi mai ales asupra comerţului egiptean, asupra legăturilor lui cu Marea Mediterană, unde era şi Cirenaica şi în acelaş timp exista şi legătura peste Istmul de Suez cu Asia. De un lucru putem să fim siguri: că niciodată un Faraon n'a dat un edict privitor la comerţ. In Egipt, edicte de acestea nici nu cred să fi existat. Avem literatura egipteană, şi nu se găseşte nimic în privinţa aceasta. Ca tendinţă de a supune comerţul din alte regiuni, din Mesopotamia, nu lipsesc arhivele: s'au găsit cărămizile din Haldeia, care, când erau moi, se scria pe ele, şi apoi se întăriau. Din materialul acesta nu resultă însă întru nimic o concepţie comercială care să se prefacă în datină sau să se fi îmbrăcat în regulamentele oficiale.

Egiptul n'a avut, de altfel, niciodată un cod de legi: s'a condus după formule nescrise. Aşa că se poate întâmpla ca originea tuturor legilor să fi fost în Haldeia, de unde au trecut la Evrei, la Greci şi, fără Greci, Romanii nu ar fi redactat legile lor. Avem în Haldeia codul lui Hamurabi, în care se vorbeşte însă doar de tot felul de pedepse: este un cod de drept penal, şi atât.

Vă puteţi închipui situaţia. Prin Tigru şi Eufrat coborau toate bogăţiile la Golful Persic şi, pe de altă parte, Asia Centrală, Arabia, India trebuiau să-şi aducă prinosul pentru comerţul din aceste regiuni. Şi totuşi reglementaţia

www.dacoromanica.ro

comerţului haldeian nu există. O oarecare intelectualitate exista şi în Egipt şi în Haldeia, represintată prin preoţi, dar să-şi închipuie cineva că s'ar fi gândit la problema comerţului şi ar fi îndemnat în felul acesta lumea oficială să se ia măsuri cu privire la comerţ, e absurd. Noi sântem obişnuiţi cu ideile din timpul nostru şi credem că ideile acestea au fost ale tuturor timpurilor, eu vă asigur însă că, precum s'ar fi speriat un om de acum patru mii de ani dacă l-ar fi pus în faţa tehnicei noastre, cu telefon, telegraf, aeroplan, radio, tot aşa s'ar fi speriat omul de atunci dacă i s'ar fi presintat ideile pe care noi ni le le închipuim atât de naturale şi sigure.

Dar pe urmă au venit Grecii, şi, cum am văzut, de multe feluri. Dacă la Sparta nu era decât o viaţă de moşneni, cari se ocupau cu războiul, dar Grecii din Corint, din insulele ce se găsesc pe coasta Mării Ionice şi mai ales Grecii din Atena sânt legaţi de schimbul mărfurilor. Comerţul atenian este foarte bine cunoscut:, avem o mulţime de documente contemporane privitoare la acest comerţ şi avem şi o carte de cugetare privitoare la comerţ. Sânt *Economicele* lui Xenofon, pe care-l cunoaştem mai mult prin povestirea expediţiei Celor zece mii.

Moneda s'a ivit întâiu în Grecia, şi erau două tipuri de monedă cea din Egina şi cea din Eubeia, o concurenţă între cele două monede până s'a ajuns la înţelegere. Avem deci ce ni trebuie ca să ştim până unde şi cu ce marfă pătrunde comerţul acesta atenian. Dar ca Statul atenian să fie influenţat de anume teorii, şi un guvern atenian, un grup de archonţi, să fi pretins a se face o reglementaţie potrivită cu această teorie, era imposibil. Importanţa ca şi bogăţia comerţului atenian este tocmai în libertatea absolută a acestui comerţ, care libertate nu trebuie să ne sperie, pe noi cari de libertate abusăm une ori şi alte ori ne întoarcem furioşi împotriva libertăţii înseşi.

Deci n'a suferit negoţul atenian din lipsa unei teorii şi a unui amestec al Statului.

www.dacoromanica.ro

Urmând această argumentaţie, venim la Roma. Cel d'intăiu negoţ roman a fost extrem de sărac: ceva analog cu ce era în vechea Spartă. Roma a făcut două mari salturi: supt raportul religiei şi a tot ce este în legătură cu religia, cult, ceremonii, a făcut primul salt etrusc şi, după aceia, în ce priveşte organisarea politicei, a vieţii economice, Roma primitivă a făcut saltul cel mai mare în ideile elenice. Romanii, după ce au trecut dincolo de Etrusci, au ajuns astfel la Greci şi resultatul a fost că ei nu au mai fost Romanii primitivi, ci nişte urmaşi cu mult superiori.

Romanii erau organisaţi în ce priveşte industria ca şi în ce priveşte comerţul; aceasta se dovedeşte prin incripţiile ce se găsesc în urma stăpânirii romane în deosebite regiuni.

Am văzut că, în materie de industrie, Romanii sânt organisaţi în aşa-numitele *colegii*, care represintau asociaţii recunoscute şi sprijinite de Stat şi aceste asociaţii cată să le vedem ce erau. Dar să nu ni închipuim că în aceasta era cine ştie ce constrângere. Colegiile samănă foarte bine cu asociaţiile medievale ale breslelor. Breslele, cum am spus, sânt, precum le arată şi numele lor în româneşte, *bratsvo, fraţii*, sau cum li se zicea în Apus, confraternităţi. Ceia ce corespunde în lumea romană breslelor, confraţiilor acestora, avea totdeauna legături, nu numai cu munca făcută, ci şi cu divinitatea, protectoarea acestei munci. Prin urmare ceia ce hotărăşte legătura dintre oamenii cari fac comerţ sau industrie — fiindcă în unele domenii nu poţi să desparţi comerţul de industrie — este *ideia religioasă*, nu concepţia pur materială, şi aceasta înalţă, înobilează, umanisează, ideia acestor colegii. Se adunau — iar am spus-o — într'o anumită zi, la un ospăţ împreună şi era vorba de cultul zeului ocrotitor. Căci este la basă ideia că omul şi zeul umblă împreună, că protecţia divină este necesară pentru orice activitate de ordin material, altfel nu se merge.

Noi avem coduri de comerţ; îndată ce s'a terminat u-

www.dacoromanica.ro

nul, se gândesc juriştii dacă nu ar fi ceva de schimbat. Au existat însă coduri de comerţ la Romani? Când este vorba de cod civil, când este vorba de cod penal, ne sprijinim pe Roma, când este vorba de cod de comerţ, nu. Este mult mai greu să schimbi codul civil şi codul penal, fiindcă se baseasă pe reglementaţia veche a Romei, dar să schimbi codul de comerţ e foarte uşor. Italienii au schimbat codul de comerţ într'o măsură foarte mare; şi legislaţia germană a ţinut samă de necesităţile acestea. Sânt ani de zile de când şi noi sântem cuprinşi de influenţa codului de comerţ italian.

Dar lumea romană, de altminteri, cred că nu ar fi luat măsuri în ce priveşte comerţul şi din alte motive. Statul roman republican nu înseamnă altceva decât presidarea unor lucruri locale care vin din State dispărute: viaţa grecească se continuă, de şi stăpânirea romană se întinde până acolo. Nimic nu este mai interesant decât să vadă cineva cum de la o stăpânire la alta se păstrează tradiţiile vechi: regele persan cuceritor devine un succesor al Faraonului şi guvernează după datina egipteană, iar, când au venit Romanii în Egipt, Impăratul roman era considerat şi el ca urmaş al Faraonului, şi nimic nu este mai comic aproape decât să-l vadă cineva pe Claudiu, de exemplu, înfăţişat ca Faraon.

Imperiul, care avea atâtea tradiţii în domeniul economic, a lăsat ca aceste ramuri din activitatea economică generală să se înţeleagă între dânsele cum au putut.

Pe urmă a venit epoca evului mediu, care este minunată. V'am spus că oamenii de atunci, în afară de domeniul tehnic, au creat mai mult decât noi din causa faptului că viaţa locală a fost totdeauna îngăduită, că ea n'a fost stingherită prin nimic, că în această viaţă locală s'au admis mult mai multe iniţiative decât la noi. La noi omul este supt anumite influenţe din afară; omul din evul mediu trăia în mediul său familiar, făcea şcoala sa de catechism, şi, dacă voia, se ducea la Universitate,

www.dacoromanica.ro

unde auzia discutându-se diferite chestiuni filosofice, teologice. Pe când în timpul nostru avem ziare, iar ziarele creiază şi distrug reputaţii, exprimând anume idei. Noi nu putem să fim astfel ca oamenii din evul mediu.

In această epocă un anume comerţ răsare în toate părţile, răsare fără să existe Statul, conceput altfel decât într'un sens mai restrâns, format, adecă, din cunoaşterea antichităţi romane şi din normele Bisericii catolice, moştenitoarea Statului roman.

Comerţul înfloreşte în toate locurile, dar cu o libertate înfrânată, fără a ţinea samă mai ales de hotarele Statului. Poţi să vorbeşti de comerţ atenian, de comerţ roman, dar nu poţi să vorbeşti de comerţul medieval în Franţa singură. Poţi să înfăţişezi doar mai multe forme în necontenită schimbare care se întâlnesc şi în Franţa.

Tot aşa nu poţi să vorbeşti de o reglementare a comerţului „italian". Căci câte feluri de comerţ nu erau în Italia! Un comerţ al oraşelor, Veneţia, Genova, Pisa, peste care nu erau forme politice superioare, pe când în Italia-de-Sud au fost necontenite forme politice superioare peste viaţa de oraş. Amalfi a avut o viaţă comercială, dar acolo a fost stăpânirea bizantină o mulţime de vreme, stăpânire care a slăbit şi care a revenit apoi. Pe la anul 1000 era încă Bizanţul cu desăvârşire stăpân acolo şi după aceia a venit stăpânirea Normanzilor, care a împiedecat desvoltarea oraşelor libere în activitatea lor economică şi la urmă a venit dinastia de Anjou, şi mai strictă. Nu există deci o singură Italie economică în evul mediu, ci mai multe, care înfăţişează o desvoltare veşnic nouă, variată, potrivit cu localităţile, cu tradiţiile acestor localităţi şi, amestecându-se în ea, şi anumite elemente care vin din Roma veche. Căci tradiţia romană n'a perit cu desăvârşire în Italia şi în Franţa-de-Sud.

In comerţul acesta am spus că sânt două forme mai interesante. Una e represintată de oraşele italiene.

Ce însemnează, în adevăr, comerţul din Veneţia şi din Genova?

Comerţul genoves îl cunoaştem ceva mai puţin decât pe

www.dacoromanica.ro

cel din Veneţia, pe care îl cunoaştem foarte bine în secolul al XIII-lea, dar mai ales în al XIV-lea şi al XV-lea.

Veneţia a fost un Stat de tiranie oligarhică; la început de mai mare libertate populară, aurită cu ceva Bizanţ, apoi, am zice, vechii *răzeşi*, întemeietorii Statului, au reservat puterea pentru dânşii. Reglementaţia interioară a comerţului la Veneţia este, de pe urma lor, de multe feluri, une ori şi un fel copilăresc care nu e determinat de motive economice, ci religioase şi morale.

La noi, doi Domni au luat măsuri împotriva luxului, fiindcă ei puteau să se simtă jigniţi de luxul prea mare al familiilor boiereşti şi, de altfel, cu cât acestea cheltuiau mai puţin pentru îmbrăcăminte, cu atât mai mult aveau bani pentru a-l împrumuta pe Domn. Şi unul şi altul au întemeiat fabrici de postav. Fabrica lui Grigore Ghica, în Moldova, a fost la Chipereşti, unde se aduseseră meşteri germani şi, acum aceştia era protestanţi, s'a amestecat străinătatea; Domnul a apărut într'un moment în Divan îmbrăcat în postav de Chipereşti. In Muntenia, Alexandru Ipsilanti a întemeiat la Afumaţi fabrica sa de postav, în acelaşi timp când, tot supt influenţa ideilor economice din Apus, se întemeia şi fabrica de hârtie al cării nume se păstrează în româneşte cu alt sens „hardughie" („hartughia").

In Veneţia, măsuri de acestea împotriva luxului s'au luat multe, şi unele dintre dânsele ni se par ciudate. Şi, cum Veneţienii erau foarte respectuoşi faţă de „signoria" lor, măsurile se respectau.

Era, astfel, un amestec de Stat în comerţ, dar un *regulament de piaţă* în Veneţia n'a existat.

Dar, la o epocă în care Veneţia era foarte desvoltată economic, să trecem la Bizanţ. Acesta a avut o reglementaţie a târgului de cel mai mare interes, care ar putea să deie materia unui studiu. Avem reglementaţia pieţei bizantine pe la anul 900-1000, datorită Impăraţilor de pe vremea aceia[1].

[1]) Ediţia Nicole, în Geneva: *Le livre du préfet.*

www.dacoromanica.ro

Cum, de altfel, avem şi noi, pentru secolul al XVIII-lea, o reglementaţie foarte strictă a pieţii, pe când, înainte de Domnia Fanarioţilor, Domnii noştri nu dădeau edicte: dacă ar strânge cineva toate măsurile administrative ale Domnilor celor vechi, n'ar putea face din ele decât o broşură.

Domnii cei vechi nu reglementau; ei se îndreptau după obiceiul pământului şi lăsau la bunul simţ al oamenilor şi la tradiţiile pe care le avea fiecare breaslă, fiecare grup de oameni. Dar Fanarioţii sânt „civilisaţi" faţă de tradiţionaliştii noştri. Veniţi din lumea Turcilor, care a păstrat obiceiurile bizantine în care este şi ceva roman, devenit mai pedant, Fanarioţii au hotărît totul în ce priveşte dreptul de a lucra al fiecării bresle. Cojoacele, la breasla cojocarilor, încălţămintea supţire la cizmari supţiri. Toate aceste reglementări sânt cuprinse în condice, care din fericire s'au păstrat. Fostul profesor de Istoria Românilor la Universitatea din Bucureşti, V. A. Urechiă, a adus folos încumetându-se să dea o serie de volume de Istoria Românilor în acest sens. Aceste legături represintă una din cele mai strălucite dovezi de permanenţă ale istoriei: trec anii, secolele şi lucrurile acestea rămân neatinse.

Veneţia nu este un oraş de comerţ intern, ci un mare oraş de comerţ extern; ea se ţine din exploatarea unei lumi întregi. Exploatează o parte din continentul italian, Istria, coasta balcanică a Mării Adriatice; coloniile pe care le întemeiază ea sânt pentru ca să ia materie primă de la dânsele, din care causă munţii Pindului sânt despăduriţi până în momentul de faţă; după cum din Grecia au dispărut pădurile fiindcă se luau de Atenieni, tot aşa la noi, dacă am fi avut mult timp stăpânirea turcească, riscam să nu mai avem lemne prin Valea Bistriţei, fiindcă Turcii luau de acolo lemnul de catarge.

Veneţienii aveau Arhipelagul, aveau insulele Creta, Cipru. Un domeniu maritim extraordinar. De la supuşi se luau materii prime şi li se vindeau produsele ei; mă

www.dacoromanica.ro

întreb dacă unele din costumele păstrate în insulele Arhipelagului nu vin dintr'o influenţă a exportului de stofe de lux din Veneţia. Mai era alt comerţ veneţian, mult mai răsplătitor, care, supt ocrotirea împăratului, se întindea în întreg Imperiul bizantin. Veneţia faţă de Imperiul acesta nu era ceva străin, ci părea că face parte din el; era un fel de burghesie exterioară a Bizanţului. Devenită absolut independentă de pe la anul 900, înainte de aceasta era un oraş bizantin ca oricare altul. Şi, când nu mai era Veneţia bizantină, împăraţii Bizanţului considerau pe Veneţieni ca pe supuşii lor; privilegiile erau date nu ca unor străini, ci ca alor lor: li se zicea Veneţienilor „duli" adecă robi, servi.

Prin urmare, tot Imperiul bizantin era deschis Veneţienilor, cari, pe urmă, au trebuit să lupte pentru drepturile acestea cu nişte concurenţi italieni, Genovesii, şi mai vechi decât Veneţienii pentru comerţul din Constantinopol, erau Amalfitanii, *de fapt* supuşi ai Impăratului.

Dar unele din provinciile Imperiului bizantin au ajuns pe urmă în stăpânirea Musulmanilor. Comerţul veneţian, în aceste regiuni musulmane nu este însă decât continuarea aceluia pe care îl avuseră cu Bizantinii. Astfel ei făceau comerţ la Tripoli în Siria, la Alexandria din Egipt. Veneţienii aprovisionau astfel Europa cu tot felul de mărfuri orientale: „camelota", stofă adusă de departe, foarte trainică, făcută din păr de cămilă, ori „camhă", „camocato" şi, în afară de acestea, unele stofe bizantine, căci Bizanţul lucra în mătasă şi brocart: cele de Genova şi din Apusul Europei, mătasa aceasta „brochée", vin de la produse ale Orientului, a căror artă s'a răspândit foarte târziu, pe la 1100 şi ceva, în Italia-de-Sud prin aceia că o expediţie normandă a prădat tocmai localitatea Teba, unde se lucra mătasa şi s'au luat lucrătorii pentru a fi mutaţi în Sicilia. In nemţeşte, se zice la un fel de mătase „sammet", ceia ce vine de la „examiton'," lucrătură cu şase fire, pe care italienii o numesc „stameto".

www.dacoromanica.ro

Pentru comerțul acesta anume mijloace se întrebuințau de Venețieni, pe care le întâlnim mai târziu și la Genovesi și care sânt de cel mai mare interes, pentru că de acolo pleacă lucruri care trăiesc și până acum.

In timpul nostru cine vrea să facă negoț cu orice regiune din lume, vede care sânt mijloacele sale, el închiriază o corabie, sau are corabia lui proprie, ori se formează Companii de acestea de comerț, a căror origine și desvoltare o să le vedem pe urmă.

Pe vremea aceia însă comerțul cu Orientul, așa-numitele „viagia" (din italianul „viaggio"), se îndrepta în multe direcții: pentru Bizanț (se numiau „viagium Romaniae", pentru Siria, pentru Marea Neagră, unde Veneția aveau o colonie, Tana, care a decăzut pe urmă, din causa concurenței Genovesilor, cari, la sfârșitul secolului al XIII-lea, au întemeiat colonia lor Caffa; alt *viagium*, al patrulea, la Tripoli din Siria și la Alexandria, al cincilea în Apus, spre Flandra, *viagium Flandriae*, până la Bruges, pe lângă acela care se opria la coasta de Sud a Franciei, unde era localitatea care se chiamă și astăzi „Apele Moarte", „Aigues Mortes", „viagium Aquarum Mortuarum".

Când era vorba de un „viagium", intervenia Statul. Anunța că la cutare dată va pleca un număr de vase, de galere de transport, de vase de călători. Se „punea bancă", *ponere bancum*, pentru cine se înscria ca să ia parte în această întreprindere. El punea o sumă care aceasta forma capitalul întreprinderii și după aceia se împărția câștigul, — un vechiu sistem, fără îndoială de origine bizantină

Statul se amesteca, nu fiindcă-i plăcea să supere pe oameni, ci fiindcă intervenția era absolut necesară, aceste corăbii fiind și corăbii de război, pentru care Statul punea la dispoziție un număr oarecare de soldați cu armele necesare. De altminteri lucrul nu este chiar așa de extraordinar, fiindcă anumite nevoi ale societății de astăzi provoacă încă stări de acestea. In Cehoslovacia ma-

www.dacoromanica.ro

terialul de războiu se întrebuinţează curent pentru agricultură în timpul de pace.

Genova a împrumutat sistemul acesta. Şi, atunci, în Genova şi în Veneţia au fost multe bănci, supuse unei legislaţii stricte. Dar n'a existat niciodată o bancă de Stat.

La Genova a fiinţat însă banca Sf. Gheorghe, cunoscută în tot Orientul, având legăturile ei speciale, corespondenţa ei osebită, ridicându-se oarecum peste cetatea în care se formase.

Se întâmplă acolo, la Genova, un lucru care nu s'a intâmplat niciodată la Veneţia. Aceasta, dacă a cucerit ceva, a făcut-o pentru *Signoria*. La Genova e altfel. Particularii se puteau înţelege între dânşii, cum s'a întâmplat apoi în Anglia cu „Compania Indiilor". Puteau să formeze asociaţii care aveau în vedere o cucerire, şi, dacă se cuceria ceva, se ridica steagul genoves, şi Genova avea un rost în ce priveşte administraţia acestei colonii, dar veniturile veniau la particularii cari se învoiseră între dânşii pentru această cucerire. Se făceau societăţi care se chemau „maone" sau „mahone". O *maonă* de această a profitat de neînţelegerea între regele Ciprului şi colonia genovesă din Famagusta şi a luat asupră-şi să răsbune pe Genovesi. Cum Ciprul era un port foarte important, vârful insulei îndreptându-se tocmai către golful de Alexandria, portul cipriot. Famagusta, care era foarte bogat, a fost ocupat, şi *maona* a exploatat Famagusta. Pe urmă au intervenit alte dificultăţi, şi, când a fost ameninţată exploatarea, s'a format o maonă nouă pentru ca să se garanteze ceia ce se cucerise.

Un sistem este deci sistemul de libertate comercială din oraşele italiene, sistemul de libertate permiţând, pe de o parte, amestecul Statului, care pune corăbii de războiu în anumite întreprinderi şi, pe de altă parte, permite particularilor să îndeplinească rosturi de acestea mililitare pentru a-şi asigura coloniile ale căror venituri vor fi împărţite între participanţi.

Dar pe lângă aceasta este sistemul nordic al *Hanse-*

www.dacoromanica.ro

lor. El este în legătură cu exploatarea altei mări. Şi între sistemul mărilor din Nord şi sistemul italian legătura se face de la sine. N'a fost însă niciun economist care să exprime idei, niciun Stat care să ia asupră-şi ideile acestor economişti, ci au apărut diferite elemente cerute de economia generală a timpului.

Hansa înseamnă asociaţia între mai multe oraşe, pentru ca, în afară de orice influenţă a Statului, să exploateze un anumit domeniu. Şi astăzi Hamburg, Brema, Lübeck sânt oraşe hanseatice. Hansa avea legături cu Visby, din insula care păstrează şi astăzi câteva din bisericile de odinioară, şi era în legătură şi cu Londra — şi aici în Anglia era un grup de oraşe privilegiate care puteau să între în relaţii cu oraşele hanseatice, aşa-numitele şi astăzi Cinq-Ports, nu „The five ports". Marele comerţ scandinav pleca de la coasta unde sânt astăzi Statele baltice, Estonia, Letonia şi Livonia, pornind în două direcţii. Una în Rusia, de unde este linia de osebire între izvoarele râurilor de Nord, Dvina ş. a. m. d., şi ale celor care merg spre Sud, Donul, Niprul ş. a. m. d. Ea mergea până la Novgorod, care era în legătură cu drumurile de caravane prin Caucas, prin Poarta de fier a Caucasului, venind de la vestitul oraş Tebris sau Tauris, punct de încrucişare între caravanele care mergeau către Caucas şi între cele care apucau spre Marea Mediterană. Şi, în acelaşi timp, linia scandinavă avea o legătură cu Niprul, şi din causa aceasta Statul rusesc a fost întemeiat de Normanzi, de cei trei eroi normanzi de cari pomeneşte legenda. Cei d'intâiu şefi ai Ruşilor vin din Nordul scandinav.

Pe de altă parte, între sistemul italian şi sistemul Hansei este legătura Rinului, care face ca, până la Basel, să fie un necontenit schimb de produse.

Economia de „autarchie", de care sântem atât de mândri, represintă o profundă barbarie faţă de liniile de comerţ de odinioară, şi aveau mai multă statornicie, mai mult simţ de viaţă economică stăpânitorii mongoli de pe vremuri

www.dacoromanica.ro

Ani văzut cum comerțul venețian s'a desvoltat paralel cu acel al Genovei și am vorbit de regimul Hansei germane care se deosebește de acel italian, în care nu există asociații între orașe. Fiecare din aceste republici italiene are un câmp de comerț, fiecare oraș sfera sa de influență, așa cum, într'o măsură oarecare, o are astăzi Franța și Anglia.

Conflicte ca acelea care au fost pe vremea noastră în Sudan — chestiunea provocată de Marchand în regiunea Fashoda, care era să provoace un război colonial între cele două țeri —, nu au existat în trecut. In zilele noastre, ele vin din faptul că noi nu avem înțelegeri așa de durabile în ce privește sferele de influență. Astfel Francesii, cari sânt în momentul de față în Siria, întâmpină dificultăți pentru că populația, cu tradiții foarte vechi, afirmă pe fiecare zi ce trece un naționalism, la Beirut și aiurea, precum la Ierusalim, unde există un fel de autoritate englesă, Arabii sânt mai numeroși decât Evreii, cari, acum, au venit peste ei.

Ce nu putem face noi astăzi, aceasta se putea face pe tăcutele în evul mediu.

Este adevărat că Veneții, Genovesii și Pisanii s'au bătut de multe ori între ei, și aceasta a adus o scădere a prestigiului lor în Orient, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea. Timp de mai bine de două sute de ani republicile italiene s'au luptat pentru comerțul Levantului, și totuși s'au recunoscut sfere de influențe sigure, bine cunoscute. De exemplu, Veneția nu făcea comerț în Africa de Nord; la Tunis mergeau Genovesii, și, în schimb, Veneții se duceau la Constantinopol, pe timpul când Genovesii nu hotărau acolo, așa că Veneția a avut foarte multă vreme întâiul loc în comerțul cu Bizanțul, și anume până la sfârșitul Imperiului „Latin de Răsărit" (1204-1261). Numai la 1261, când acest Imperiu Latin de Răsărit, care era economicește al Veneților, a căzut și au venit pe tron Paleologii de la Niceia din Asia Mică, numai atunci s'au amestecat sferele de influență. Până atunci se făcea și

www.dacoromanica.ro

comerț pisan și genoves dar se știa că apele sânt în general veneţiene și acum acei cari au ajuns a domina în Marea Neagră au fost Genovesii, Pe când Veneţienii aveau Tana, la gura Donului, rivalii lor erau la Caffa din Crimeia. S'a crezut, un timp, chiar că Giurgiul și Calafatul și-ar avea numele de la Genovesi, ideie greșită, căci Calafat poate fi și de la un calafato grecesc (verbul *calfatar* în italienește), iar Giurgiul e satul lui Giurgiu, întemeietorul. Genovesii nu se suiau pe linia Dunării, care era dominată până la un punct din Ungaria de Florentini.

Pe când orașele germane: Lübeckul, Hamburgul, Brema funcţionează solidar, la Veneţia intervine Statul, dar lucrând împreună cu cetăţenii.

Alături de aceste asociaţii pentru marele comerț, cel mic e servit de bâlciuri, care au jucat odinioară un rol așa de mare și în viaţa noastră economică, pe când astăzi ele sânt numai niște mijloace de petrecere, rămânând doar obiceiul târgului săptămânal.

Odată însă târgul din Lipsca servia tot Orientul. Dar exposiţia de mostre nu este astăzi decât vechile bâlciuri, (astfel la noi exposiţia din Parcul Carol în 1906, în care s'au adunat probe de produsele fabricelor noastre în vederea vânzării). Bâlciurile acestea aveau și o importanţă culturală și e păcat că istoria lor nu s'a scris, căci ar represinta un capitol interesant din evul mediu.

In epoca modernă viaţa orașelor libere dispare. Războiul de o sută de ani, tăind și comunicaţiile normale, le-a sărăcit economic și le-a compromis une ori supt raportul politic. Scene ca acelea din Paris pe vremea când regele Ioan era prisonier în Anglia și fiul său Carol avea regenţa, mișcări ca a lui Etienne Marcel, prepositul negustorilor, le-au stricat cu suveranul. Regimul, de pe la 1400, al măcelarului Caboche (Căpăţână), ajuns stăpân al Parisului în revoluţie, cu ordonanţele lui și vărsările de sânge, a scăzut și mai mult prestigiul Capitalei. Când,

www.dacoromanica.ro

pe vremea regenţei Anei de Beaujeu, fiica lui Ludovic al XI-lea, trimeşii oraşelor în Statele Generale au anunţat idei revoluţionare ca acelea din 1789, aceasta a contribuit şi mai mult la o situaţie încordată între ele şi regalitate.

Dacă s'ar fi păstrat vitalitatea la oraşe în cugetarea şi în acţiunea oamenilor până la 1789, viaţa ar fi fost cu tul alta. Războiul de o sută de ani a împiedecat însă aceasta. Intocmai cum după o crisă de epilepsie individul cade sleit, tot aşa atunci societatea s'a părăsit în mânile regelui, care nu avea, de altfel, niciun program. Regalitatea a cules deci, supt acest raport, moştenirea evului mediu părăsit de el însuşi.

Până în secolul al XVIII-lea o reglementare în materie de comerţ nu există. Până atuncea sânt marile războaie moderne, expediţiile în Italia ale lui Carol al VIII-lea, lui Ludovic al XII-lea şi Francisc I-iu.

Reglementările aparţin lui Colbert, marele ministru al lui Ludovic al XIV-lea şi acţiunea lui asupra comerţului, mai ales în ce priveşte postavul, a fost catastrofală. Anglia captând piaţa pe care comerţul frances supraveghiat şi etichetat o pierduse în Orient.

Burghesia francesă, stingherită, ocupată şi în funcţii, în birouri, n'a putut deci să dea ea însăşi revoluţia de la 1789.

Vechiul sistem comercial local s'a schimbat prin războaiele Revoluţiei francese, războaie care, o spun de la început, nu erau în programul revoluţiei, care a început cu o declaraţie programatică a intenţiei de a nu se amesteca în rosturile nimănui.

Dar această declaraţie era făcută de ideologi şi deci potrivită cu ideologia lor. Practica poate modifica orice ideologie. După practica de câteva luni de zile a revoluţiei, revoluţionarii, găsindu-se înaintea unor ameninţări din partea Austriei, Prusiei, au făcut războiul de ofensivă numai ca să împiedece întrarea aliaţilor, aşa că Franţa s'a găsit, la un moment dat, în faţa unui războiu fanatic şi nesocotit.

www.dacoromanica.ro

Puţin îi păsa ei că era atacată pe mai multe fronturi şi că Anglia avea de răsplătit Franciei pentru războiul din America. Luptele se dau de Prusieni la Rin, pe la Maienţa, de Austrieci în Ţerile-de-Jos, în Alpi, de Spanioli în Pirinei.

Când începe un astfel de război fără termin, căci Iacobinii îşi închipuiau că numai atunci el se va termina când tot restul Europei va fi revoluţionat, tot aşa ca astăzi cu Sovietele, care vroiau să facă o revoluţie internaţională, dar se fac ele însele burghese pe fiecare zi ce trece, orice program ideologic trebuie să cedeze în faţa realităţilor naturrale scormonite. Franţa s'a găsit astfel înaintea necesităţii de a merge pe alte drumuri, necontenit schimbătoare, decât pe acelea pe care revoluţia le voise. Progragramul prim era anulat practic, de oare ce nu mai exista acea veche străinătate, cu monarhii ei absoluţi, cari acum se găsiau în deficienţă.

Se lichida în toate domeniile ceia ce a fost, fără să existe elemente capabile de a înlocui, de a doua zi, trecutul. Acest haos putea deslănţui, în toate domeniile, deci şi în cel comercial, neapărate iniţiative. Iniţiativele acestea ar fi fost un lucru binecuvântat, dar comerţul, ieşit din vechile constrângeri şi devenit liber, ar fi trebuit să dispuie de două mijloace: de *capital* şi de *pregătire*, şi nu exista în societatea francesă în momentul acela cine să poată beneficia de această libertate.

Nu mai erau oraşele evului mediu, pline de iniţiativa secolelor întregi, Companiile de comerţ erau acum privite cu ochi răi şi astfel de hotărîri nu pot să funcţioneze decât numai când este siguranţa în ţară. Dar acum lucrurile se schimbau. Şi, pe de altă parte, legătura între deosebitele State nu mai exista; a trebuit să se ajungă la harta nouă a Europei, iar harta aceasta nouă a Europei nu s'a format imediat, revoluţionarii, biruitori, fiind împiedecaţi un timp de făgăduiala lor că nu vreau să creeze nimic, iar, când a trebuit să se facă în domeniul cuceririi, republici sucursale, ele n'au avut nicio siguranţă.

www.dacoromanica.ro

Statele se angajaseră de fapt într'o serie nesfârşită de cheltuieli cu războaiele împotriva Revoluţiei francese, de la 1791 până la intervenţia decisivă a lui Bonaparte. Devenit Napoleon I-iu, lupta lui e un zbucium continuu pentru a asigura un viitor printr'un *sistem*. Imperiul german a fost înlocuit prin protectoratul lui Napoleon la Rin, prin trimeterea Impăratului german în Austria, printr'o serie întreagă de măsuri care ar fi creat acea Europă nouă, aşa de necesară pentru forme noi de viaţă şi în ce priveşte comerţul.

Dar era cineva în Europa care avea o mare parte din comerţ şi nu voia să audă de această nouă ordine, şi orice încercare de un nou sistem mondial în care să nu se fi cuprins, sincer, şi Anglia nu s'ar fi putut realisa. Anglia, ţara care a folosit aşa de mult de pe urma tradiţiilor ei, la început a fost sprijinul Revoluţiei francese contra regalităţii, de căderea căreia era bucuroasă pentru că vedea în această regalitate scopuri de politică militaristă francesă. Dar, când Franţa nu a mai rămas în anarhie, s'au schimbat lucrurile, tot aşa ca pe vremea noastră, faţă de Nicolae al II-lea şi Soviete.

Atunci a început îndărătnica luptă pentru dărâmarea Imperiului napoleonian. Napoleon I-iu, o minte de Roman, a opus tradiţiei englese noul său sistem: unul de excludere a comerţului engles (blocul continental).

Pentru a pune în locul trecutului ceva nou el avea la îndemână ceia ce de la sine produsese Revoluţia.

In Europa, care toată era supusă influenţei lui, a putut să se gândească la un astfel de sistem şi să creeze un sistem european. A putut să ajungă la acest sistem din două motive: întâiu, că exista acum o clasă de capitalişti, dispuşi să câştige oricum, oameni cari nu aveau scrupule, ca unii cari se căpătuiseră prin cine ştie ce mijloace.

E altceva omul care a adunat bucăţică cu bucăţică şi cu totul altceva aventurierul care apare în toate epocile de tulburări. Pe vremea aceia nu exista intendenţă militară, un organ militar administrativ care să facă soco-

www.dacoromanica.ro

teala unei armate, şi atunci orice armată trebuia să-şi găsească singură modul de aprovisionare.

Nu există în această privinţă nimic mai caracteristic decât acea campanie a lui Napoleon din Italia care s'a purtat supt Directorat.

Directoratul a găsit o Franţă complect ruinată: nu era nici măcar un local mobilat unde să se aşeze membrii noului guvern, de altfel oameni cu un trecut personal foarte prost, plini de schimbări la faţă şi de o viaţă privată stricată, indivizi total discreditaţi. Aşa încât Bonaparte a plecat cu soldaţi desbrăcaţi şi flămânzi, fără nicio posibilitate de a-i hrăni şi îmbrăca.

Astfel, el a ajuns la ideia că, de oare ce *el* a făcut o armată şi *el* o şi hrăneşte din rechisiţii, de aceia el este un *Suveran al armatei sale;* nu răspundea la ordinele primite şi, când i s'a cerut prada de războiu, el a refusat-o, continuând a cere contribuţii foarte grele teritoriilor pe care le ocupase.

Pe de altă parte, cum erau mulţi oameni cu averi necurate, Napoleon i-a supus la împrumuturi forţate în favoarea Statului.

Prin urmare când Napoleon s'a gândit la sistemul său european, el avea două lucruri: oameni la îndemână cu cari să servească sistemul şi teritoriul pe care să-l aplice.

Dar, pentru a stabili un sistem, nu e destul să ai oameni şi teritoriu, trebuie şi drumuri, şi acestea nu existau în Europa în acele timpuri. Tehnica se desvoltase foarte puţin din ştiinţa abstractă a secolului al XVII-lea şi numai la începutul celui de al XIX-lea s'a impus tendinţa către ştiinţa aplicată, tendinţă din care a ieşit şi Şcoala de Poduri şi Şosele, care a creat clasa nouă a inginerilor.

Aşa a început energia neînvinsă a lui Napoleon, sistemul de drumuri noi şi de canale, ca adevărat urmaş al Romanilor, cari au fost nu numai cuceritori, ci şi aceia cari puneau în valoare ţinuturile cucerite.

Când pacea de la Amiens, salutată de toată lumea (1804),

www.dacoromanica.ro

a fost ruptă, Impăratul Francesilor a decretat Blocul Continental.

Criticii îl arată ca un plan foarte îndrăzneț, menit falimentului, dar n'are decât să se uite cineva mai de aproape la situația din Anglia ieșită din războaiele Revoluției francese, ca să vadă dacă a ieșit așa de teafără, ca să se încredințeze că a avut mult și mult timp de suferit de pe urma Blocului.

Sânt încercări care dincolo de ținta urmărită nu produc nimic și sânt încercări nereușite care totuși au mai mult efect decât valoarea țintei înseși. S'au realisat astfel lucruri la care Napoleon nu s'a gândit atunci când a făcut Blocul Continental. Așa, s'a furat secretul mașinii de țesut postavul din Anglia. Regiuni din Franța, care se ocupau până atunci numai cu agricultura, au început să devină industriale. Anglia, oprită o bucată de vreme, a fost adusă la ocuparea altor teritorii și, când nu a mai fost protecționismul lui Napoleon, dacă o fabrică a început să lucreze și oamenii s'au obișnuit cu acel lucru, ei nu se pot lăsa așa de ușor și lucrează pentru a înainta ceia ce începuseră. Intocmai precum, când în Italia pe la 1850 a fost o boală a gândacilor de mătasă, în Muntenia s'a creat pe vremea aceia o crescătorie de pe urma căreia tot a mai rămas ceva.

Ori, în alte proporții, cum America în timpul marelui războiu, avea o mulțime de fabrici, care produceau material de războiu pentru aliați, întrebuințând o mulțime de de oameni, după războiu aceiași oameni au fost întrebuințați în aceleași fabrici pentru a produce alte mărfuri

Tot așa, de pe urma încercării lui Napoleon a rămas *o deprindere în producție* și *s'au deschis noi orizonturi de circulație ale mărfurilor;* industriașul nu s'a mai putut întoarce să fabrice pentru un cerc restrâns: el ajunsese să vadă larg și comerciantul îl urma în această nouă dispositie de spirit.

Este mai bine pentru o țară ca spiritul ei să fie larg,

www.dacoromanica.ro

fie şi într'un teritoriu restrâns, decât să fie teritoriul larg şi spiritul restrâns.

Orizonturile comerciale sânt o creaţie a Blocului Continental al lui Napoleon I-iu, care a deslănţuit o mulţime de noi energii.

Aşa, am spus că Revoluţia grecească din 1821 s'a putut menţinea pentru că în sprijinul ei erau mulţi Greci cari strânseseră bani pe vremea Blocului prin contrabandă.

Când Napoleon a căzut, opera tratatelor din Viena a creat forme politice noi, şi de sigur că împărţirea nu a fost o operă fericită. In ce priveşte comerţul, s'a trecut peste politica lui Napoleon şi s'a revenit la starea de lucruri de dinainte, rămânând ca sistemul lui Napoleon I-iu să învie prin Nopoleon al III-lea.

Dar bancheri ca Lafitte deveniseră puternici, şi tot felul de mici contabili de pe la 1800 erau acum mari mânuitori de bani.

Cum însă oamenii de la Viena închiseseră lumea în vechile compartimente şi reduseseră activitatea lor la margenile teritoriale, neputându-se desfiinţa Statele, trebuia acum să se găsească un mijloc pentru ca *Statele să se acumuleze într'un nou sistem de comerţ european.* Aceasta este problema de la 1830, care a fost resolvată în parte pe vremea când Franţa era guvernată de Ludovic-Filip.

Dar, pe când burghesia aceasta, însufleţită de o putere de muncă admirabilă, trăia fără influenţă socială şi rol politic, avuseră un larg cerc de activitate Companiile comerciale, care sânt diferite de cele din timpul nostru, cărora li se dau nume deosebite, până să se ajungă la forma de astăzi a trusturilor, cartelurilor şi a înţelegerilor şi concernelor.

Pe când sistemul lui Ludovic al XIV-lea făcea să se scadă exportul frances, anume State erau întemeiate pe base religioase şi în majoritate tradiţionale, şi din această causă s'au putut desvolta mult mai mult şi mult mai bine.

www.dacoromanica.ro

Este vorba de Olanda, de Statele Generale ale Olandei. Acestea făcuseră parte din Ţerile-de-Jos spaniole,— ceia ce însemnează că odinioară fuseseră feude, mai mult de limbă francesă, dar, contele de Flandra murind, moştenirea a trecut la un prinţ frances, ducele de Burgundia. Apoi ultimul duce a fost omorît supt zidurile oraşului Nancy în anul 1475, acela în care Ştefan-cel-Mare a câştigat biruiinţa de la Vasluiu, şi, cum el lăsa numai o fată, care a fost măritată cu Maximilian de Austria,—al căror fiu, Filip-cel-Frumos, a luat pe Ioana, fiica regilor iberici Ferdinand şi Isabela, având doi copii, Carol Quintu' şi Ferdinand, care a fost Impărat în Germania—, regiunea a fost reunită cu Coroana spaniolă.

Pe vremea Reformei, locuitorii Ţerilor-de-Jos au devenit calvini, şi Filip al II-lea, care voia să-i catolicească, a dus la despărţirea în două a acestor feude: una care este Olanda, numele oficial fiind: „Provinciile Unite ale Olandei", care au fost recunoscute prin tratatul din Westfalia din 1648, iar de partea cealaltă provinciile catolice, unde este Belgia de astăzi, au rămas spaniole, până în vremea războaielor din secolul al XVII-lea ale lui Ludovic al XV-lea, când s'au despărţit definitiv de monarhia spaniolă şi au trecut la Casa de Austria. Prin urmare prin împărţirea monarhiei spaniole, Ţerile-de-Jos au rămas la partea habsburgică din Viena, şi apoi a venit revoluţia francesă şi numai în urmă s'a creat regatul Ţerilor-de-Jos, în care s'a răsculat Belgia în 1830, şi de atunci este o Belgie şi o Olandă.

Republica aceasta olandesă nu era decât o coaliţie de oraşe care păstrau în mare parte caracterul lor medieval, oraşe care au fost luate din evul mediu, aşa cum le-a găsit monarhia spaniolă. Prin urmare, dacă le-a luat aşa cum le-a găsit în evul mediu, într'un fel guvernează regele în Spania, — acolo direct şi absolut — şi altfel guvernează în Ţerile-de-Jos.

Spania fusese provincia pe care regele o călcase în

www.dacoromanica.ro

picioare, dincolo, regalitatea spaniolă observă vechile privilegii.

In timpul revoluţiei francese, când Impăratul Iosif al II-lea a voit să dea o formă modernă tuturor posesiunilor Casei de Habsburg şi în Ungaria şi în Ţerile-de-Jos, provinciile acestea, obişnuite cu privilegiile şi cu rosturile lor, s'au învierşunat în lupta aceasta îndârjită: vechiul medievalism s'a păstrat altfel decât în oraşele francese, care, supt monarhia absolută, erau conduse de ordonanţe exectate de funcţionari, aşa încât au pierdut orice iniţiativă proprie. Oraşele provinciale olandese erau deci pline de viaţă şi însufleţite de un aprig fanatism calvin.

Devenind libere prin tratatele de la Vestfalia, ele s'au consacrat exclusiv comerţului. Armată olandesă în înţeţelesul armatelor europene nu exista, supremaţia militară Olandesii nu au căutat-o niciodată, niciodată nu s'au gândit a cuceri ceva pentru ei. Pe un teritoriu mic — atunci când Olanda a fost invadată de armatele francese ale lui Ludovic al XIV-lea, s'au deschis zăgazurile şi a fost inundat tot acest teritoriu— se desvolta o activitate inteligentă, care a făcut ca Olanda să-şi creeze un imperiu colonial întins, pe lângă care ţara europeană e aşa de puţin. In posesiuni de întinderi extraordinare este o viaţă economică deosebit de puternică în dauna, fireşte, a indigenilor, atâtea milioane, ale căror suferinţi le-a presimţit patetic un fost funcţionar colonial olandes, Dekker, care iscăleşte „Multa-tuli" („am suferit multe").

Cred că înfiinţarea atâtor Companii din secolele XVII-XVIII este determinată în parte şi de această experienţă olandesă. S'a găsit un grup de capitalişti cari au putut să adune sumele necesare pentru exploatarea în mare a ţinuturilor extra-europene. Şi, pe când în Olanda până la liberarea ei nu exista un sprijin de Stat, dincoace, în Franţa, în Anglia, era o monarhie foarte bucuroasă să acorde privilegii unor particulari cari vor să-şi încerce norocul aiurea, spiritul de aventură fiind foarte mult des-

www.dacoromanica.ro

voltat Alături de asemenea concentrări de capital sânt întreprinderile colonisatorilor în grupe mici, ceia ce înseamnă altceva

Cum se dă în timpul nostru un brevet de invenţie, tot aşa se dădeau atunci privilegii, „cărţi", unui grup oarecare de persoane cu dreptul de a exploata teritorii întinse din cutare sau cutare loc. Aceasta însemnează încă *o aşezare colonială şi nu o companie,* în sensul adevărat al cuvântului.

Mai târziu însă, a luat fiinţă Compania francesă pentru exploatarea Indiilor şi tot aşa „Compania englesă a Indiilor".

Ele au întâlnit în cale opera Portugaliei. Acest Stat de mâna a treia în Europa, cu un sol numai în parte cultivabil pe coasta Oceanului Atlantic — „Riviera" portughesă, pe alocuri mai frumoasă chiar decât aceia italiană—, a putut crea un foarte vast domeniu colonial, din care i-a rămas o parte importantă. El era alcătuit din aşa-numite „contoare", ca acelea care se mai păstrează la Macao, la Goa şi aiurea pe coasta Industanului. „Contoarul" nu se amesteca în interior, spre deosebire de Olandesi, cari creiază provincii întregi. Chiar şi Ragusani, de pe coasta Adriaticei, avându-şi în secolul al XV-lea bancherii la Silistra şi antreprenorii de vămi în ţerile noastre, mergeau până în aceste „contoare"

Deci nu o Companie, ci Statul portughes aşeza un guvernator cu soldaţii lui şi flota care mergea acolo, era o flotă militară; din această situaţie a folosit Statul portughes în toate rosturile sale. Regele Manuel era, astfel, de fapt, pe la 1500 un Impărat.

Compania francesă şi, mai ales, Compania, de mare importanţă, din Anglia, „Compania Indiilor Orientale", represintă cu totul altceva. Se dăduse un simplu privilegiu unui grup oarecare de către rege, şi, mai departe, Statul nu se mai interesa. Şi, dându-se un privilegiu, nu garanta nimic Statul engles. Colonii puteau să fie atacaţi de indigeni şi omorîţi: nu era nicio pierdere pentru Stat,

www.dacoromanica.ro

în faptul că un particular oarecare şi-a încercat norocul şi a perit.

Companiile s'au folosit de luptele dintre indigeni şi au căpătat imense teritorii, ca odinioară Cazacii în Siberia, — ca şi aceştia fără program, lăsându-se ispitiţi tot mai departe—, de la Statul Marelui Mongol, Stat musulman, ca o rămăşiţă din marea expansiune turcească agonisită supt un Aureng Zeb sau Tipu Saib: rasa cea mai veche, pariaşii, din cari vin Ţiganii noştri, stătea alături de elemente ariene, care au fost cea mai nobilă rasă din umanitate. Supt raportul religios, erau trei religii, şi până azi Englesii întrebuinţează antagonismul dintre clase şi dintre religiuni (brahmani, budişti, musulmani), ca să-şi menţie stăpânirea, punând pe rajahii indigeni unii contra altora. Negustorii englesi au ajuns uşor să îndeplinească funcţiunea de arbitri în conflictele acestea continue.

Tot astfel odinioară, pe la 1600, aproape singuri de sine, alţi negustori englesi se presintaseră în Imperiul Otoman şi în Rusia, care într'un moment, sătulă de anarhie, a crezut că poate să găsească un adăpost la această asociaţie de traficanţi.

In acest timp Statul engles avea o sumă de probleme religioase şi economice din interior, plus marea problemă americană, şi astfel el n'a putut să-şi formeze de la început o politică indiană. Dar, în momentul când Compania nu mai putea să ţie situaţia, el a intervenit pentru a lichida şi anexa.

Puternica viaţă comercială din secolele XVII-XVIII nu se găseşte pe teritoriul Europei, unde e numai iniţiativa. De fapt cel mai interesant lucru pe vremea aceia, este acest câştig pentru Europa al Indiei şi al Americii-de-Nord, la care se mai poate adăuga acţiunea latină exercitată în America Centrală în mare parte de călugări franciscani, cari aveau scopurile lor religioase şi, în timpul din urmă, sânt curente care caută să salveze opera pe care a îndeplinit-o rasa latină în atâtea teritorii din America.

www.dacoromanica.ro

Dar în acest timp în Europa continuă vechile focare de viaţă economică şi comerţul întâmpină bariere. Contra acestor bariere se ridică doctrina *fisiocraţilor* din Franţa, agitaţia filosofilor politici cari agitau pretutindeni spiritele în vederea unor reforme radicale şi în acest domeniu.

Acei cari vor crea unitatea comercială francesă, dobândind suprimarea vămilor interioare, aveau în materie de comerţ şi de industrie concepţii tot atât de abstracte cum le aveau în materie politică.

Trecutul întreg trebuia să dispară, o libertate complectă să fie acordată oricării iniţiative. Jocul firesc şi liber al „naturii" să stăpânească întregul schimb de mărfuri, de şi egoismul principilor era pentru acele vămi din care profitau aşa de mult.

Aşa s'a făcut de Revoluţia francesă, şi, cu toate sforţările de organisare ale lui Napoleon I-iu, comerţul cel nou a fost o grandioasă operă de aventură şi de capricii individuale.

A venit momentul acela, dela 1830 la 1840, când începe în interior şi în exterior o altă atmosferă şi un alt mediu pentru comerţ. Ca să înţelegem trebuie să ne întoarcem puţin în urmă şi să vedem cum s'a format la începutul secolului al XIX-lea un fel de mediu general favorabil pentru noul comerţ european.

Aţi văzut că, în secolul al XIX-lea, fiecare ţară avea o viaţă economică internă: legătura prin schimbul de mărfuri se făcea în împrejurări foarte grele şi insuficiente; nu exista nicio clasă de mari negustori, care să aibă orizonturi mai largi. Câţiva bancheri ca Lafitte începuseră foarte modest ca să se ridice aşa de sus, încât deveniseră un factor determinant în viaţa politică.

Revoluţia francesă stabilise noi legături, care au avut şi asupra comerţului o influenţă, şi apoi a venit sistemul napoleonian cu Blocul Continental, şi v'am spus că, neatingându-şi scopul, care ar fi fost sărăcirea complectă a Angliei şi distrugerea industriei englese, totuşi el a influenţat asupra vieţii economice: s'a dat un nou avânt

www.dacoromanica.ro

comerţului european, trecându-se de la monopolul engles la amestecul altor State în comerţul general.

Multă vreme se formulase o nouă teorie economică; economiştii reformatori se întâlnesc mai târziu, nu numai în Anglia, în Statele-Unite, ci şi în Franţa.

Franţa a dat prin Michel Chevallier, pe la 1850, consideraţii generale asupra acestei „economii naţionale", care a avut o influenţă şi asupra cugetării socialiste de mai târziu. O şcoală germană se formează alături, în cap cu Frederic List.

Pe vremea lui Napoleon I-iu nu de la o cugetare scrisă a plecat „sistemul". Spiritul de Roman al Impăratului a creat din însăşi necesitatea de a crea, cu totul altfel decât ce a fost realisat încetul cu încetul, cum vom vedea, pe vremea lui Napoleon al III-lea, care, acesta, *este* un teoretician: el scrisese o serie întreagă de studii, în care se ocupa de chestiunile sociale. Pe vremea lui Napoleon al III-lea, este deci o conştiinţă economică şi o teorie socială. El însuşi a început ca socialist; cu grijă de clasele sărace, şi, pentru a face să scadă pauperismul, a alcătuit el acel plan de a da de lucru masselor care astfel să se poată ridica.

După căderea lui Napoleon I-iu s'au adunat diplomaţii de la Viena şi au început să discute cui îi revine moştenirea. Fiecare prinţ cerea să i se dea kilometri oriunde ar fi.

Dar, în acelaşi timp, în faţă cu Austria lui Metternich, s'a ridicat o altă cugetare, reformatoare, a lui von Stein.

Dar cei de la Viena s'au ocupat şi de situaţia apelor internaţionale, începând cu Rinul. Cu ce presiuni s'au exercitat asupra diplomaţilor, ei voiau un echilibru durabil, şi ei au fost convinşi că fac o operă care avea să ţină. De fapt, înţelegerile încheiate de dânşii s'au păstrat foarte multă vreme. Se hotărâse ca, atunci când se va mai întâmpla o revoluţie, să se adune suveranii garanţi, şi să discute în congres măsurile de represiune. Aşa au fost adunările de la Laibach (Lubliana) şi Verona

www.dacoromanica.ro

Situaţia aceasta a ţinut până la revoluţia grecească din 1821 şi la cea belgiană din 1830, când lumea a încetat să mai fie cârmuită de hotărîrile de la Viena. Sistemul durase, de bine de rău, vre-o douăzeci de ani, cu foarte multe greutăţi.

In acest timp de pace a comerţului, s'au deschis orizonturi noi. Deosebirea între Napoleon şi diplomaţii de la Viena este că, în casul lui Napoleon, avem a face cu creaţiune economică provocată de o necesitate politică, pe când în opera de la Viena sânt numai prevederi pe care viitorul trebuie să le verifice.

Dar s'a mai întâmplat un lucru: au început marile descoperiri tehnice, care au avut o influenţă esenţială asupra comerţului. Vechiul comerţ se făcea pe drumuri nepavate, pe râuri care nu erau regulate şi legate între dânsele.

Navigaţia lucra cu elemente aleatorii: nu se ştia când vasul pleacă şi când ajunge; de la o bucată de vreme s'a căpătat însă siguranţa necesară prin navigaţia cu aburi, care pleacă de la descoperirea lui Fulton şi provoacă apoi întrebuinţarea căilor ferate. Navigaţia aceasta cu aburi à schimbat cu desăvârşire comerţul; anumite planuri au fost făcute numai din causa existenţei ei, care se generalisase.

La noi ea a fost introdusă prin compania creată de Szechényi. In Ungaria erau atunci două curente: unul romantic, care a provocat revoluţia lui Kossuth, altul, al conservatorilor, cari, prin alte mijloace, intelectuale şi economice, căutau să afirme dreptul naţiei maghiare. Meritul lui Szechényi e că nu a căutat să aşeze o naţie maghiară nepregătită în capul celorlalte, ci a vrut să ridice pe Unguri prin creaţiuni materiale în aşa fel, încât să capete primatul la care ei râvniau. Omul acesta, un magnat, s'a amestecat în domeniul economic, şi navigaţia pe Dunăre a luat un foarte mare avânt prin societatea întemeiată de dânsul, având un foarte mare rol şi pentru noi. De aici a resultat mai târziu şi ideia de a înlătura

www.dacoromanica.ro

stavila de la Porţile de Fer. Astfel s'a putut stabili o legătură între navigaţia germană şi a Dunării-de-jos.

Comerţul se desvoltase apoi şi pe lângă ce exista se amestecă de acum din ce în ce mai mult popoarele noi. Istoria lumii era la început mai restrânsă; din secolul al XIX-lea înainte, o mulţime de popoare s'au amestecat în viaţa economică generală şi ceia ce se făcea înainte numai pentru câţiva, acum se face pentru toată lumea. Până atunci agricultura era mai slabă pentru că nu existau debuşeuri şi nu se dădeau preţuri convenabile; indigenul cel mai leneş, când i se oferă un preţ mare, e chemat la o activitate pe care nu i-ar fi bănuit-o nimeni.

Apoi omenirea de până atunci nu se hrănia aşa cum se hrăneşte acuma. De la un timp, pretenţia de hrană, ca şi de îmbrăcăminte, de altfel, s'a ridicat.

De la începutul secolului al XX-lea nu mai apare acea masă nenorocită de muncitori, cari când aveau şi când nu aveau de lucru. Acum, muncitorii sânt solidari şi astfel îşi asigură viaţa în condiţii mai bune, pe când până atunci lucrau oricum şi în orice condiţii, locuiau cu grămada în locuinţe unde ar fi fost imposibil să se desvolte cum se cade o fiinţă umană, şi astfel ei sânt chemaţi la o viaţă cu totul necunoscută înainte.

Muncitorul din Franţa formează azi o *clasă superioară:* el este întrebuinţat numai pentru lucrul delicat; în margenea Parisului sânt o mulţime de case ridicate numai pentru ei, case frumoase şi sănătoase, şi odată cu aceasta se măresc şi nevoile de consumaţie, aducând o înviorare internaţională a muncii pentru căpătarea acestei hrane.

La noi e resultatul tratatului de la Adrianopol, prin care ni s'a atribuit malul stâng al Dunării: toate oraşele noastre, clădite pe dânsul, după sistemul rusesc din Odesa, au ajuns în mânile unui popor din ce în ce mai orientat către Europa occidentală, strâns unit economic cu existenţa navigaţiei pe Dunăre, prin care Galaţii şi Brăila au ajuns la o stare uimitoare de prosperitate, ca nişte porturi europene, în care navigaţia occidentală era bine represintată.

www.dacoromanica.ro

Proprietarii, când au văzut că se cere grâul lor, aşa de de bine cotat, s'au apucat serios de muncă; pentru recoltele lor se aduceau şi muncitori din străinătate: Ruteni. Sârbi, cari veniau periodic să-şi găsească de aici lucru.

Pe vremea lui Vodă-Bibescu în Muntenia, s'au amestecat la noi şi elemente occidentale pentru a pune în valoare bogăţiile acestei ţeri. Francesi, cari nu erau întreprinzători, au luat în exploatare pădurile de stejar pentru doage. S'a făcut acelaşi lucru în Rusia, şi nu numai în Rusia, dar şi în Asia Mică găsim încercări: astfel cu lâna caprelor de Angora şi cu gogoşile viermilor de mătasă.

S'a întâmplat, la 1848, că revoluţia, care trebuia să fie burghesă şi în avantagiul clasei burghese, a fost ameninţată de lucrători, asupra cărora se întinsese o propagandă revoluţionară. La Paris au fost lupte de baricade şi burghesia speriată, care avuse în minte numai republica liberalismului, s'a gândit dacă nu este mai bine să se asigure conducerea unui om de mână tare. Astfel s'a instituit presidenţia lui Ludovic Napoleon, care a devenit apoi Napoleon al III-lea.

Să vedem ce se petrece acum în epoca de la 1850 la 1870.

Aceşti douăzeci de ani de viaţă economică represintă o fasă deosebită din istoria comerţului în epoca contemporană. Napoleon al III-lea, teoreticianul, ajungând stăpânul Franciei, a căutat să aplice teoriile sale. La îndemână el avea o întreagă echipă de ingineri, odată aderenţi ai doctrinei lui Saint-Simon. Prin ei s'au făcut unele din lucrările cele mai uimitoare: canalul de Suez, mai târziu şi cel de Panama, cel de Corint; azi se vorbeşte de legătura între două cursuri de apă, care ar evita pentru comerţul frances încunjurul întregii Peninsule Iberice.

Era de sigur şi influenţa Americei, unde pretendentul frances trăise câtăva vreme. Acolo industria şi comerţul nu represintă numai o anumită categorie de oameni, ci toţi cetăţenii lucrează în acest domeniu. Oamenii poli-

www.dacoromanica.ro

tici nu sânt decât asociaţii producătorilor şi negustorilor.

Sistemul lui Napoleon al III-lea se deosebeşte de al unchiului său. Era vorba acum de un sistem european *fără cuceriri*, care ar fi fost imposibile de realisat; prin urmare nu e vorba de războaie de pe urma cărora să vină anumite situaţii economice, ci aceste situaţii să fie garantate printr'o legătură politică. A vrut să aibă acea Europă politică dominată prin congrese ale Marilor Puteri, care ar fi aplanat astfel orice conflicte.

S'a întrebuinţat pe atunci formula „concertul european", şi ea avea un sens când se credea că orice dificultate poate să fie biruită, fiindcă Marile Puteri se înţeleg între ele. De fapt Bismark şi Wilhelm I-iu nu au făcut altceva decât să copieze acest sistem.

Prima legătură creată a fost aceia dintre cei trei împăraţi, apoi legătura Germaniei cu Austro-Ungaria, la care se mai adaugă Italia şi România, unele fire mergând şi mai departe.

Când Rusia a căutat să desfiinţeze clausele tratatului din Paris, care erau îndreptate contra ei, a trebuit o conferinţă, cea de la Londra; când Rusia putea, la 1877, să între în Constantinopol—şi a putut fi împiedecată numai de trimeterea vaselor engleze spre Dardanele—, s'a adunat congresul de la Berlin.

Şi azi se fac sforţări de pacifism, dar ce înseamnă biata Ligă a Naţiunilor faţă de „Europa" lui Napoleon al III-lea? Ea nu are o armată, pe când Napoleon sau Imperiul german aveau o putere armată, care trebuia să fie respectată. Cu sistemul acesta al lui Bismark, continuat de Wilhelm al II-lea, s'a ajuns la lungi ani de pace în Europa, care a putut desvolta uriaş viaţa ei materială.

Exposiţii periodice o dovediau, Anglia începând cu ele, apoi Franţa, făcând exposiţia din Paris, la care a venit foarte multă lume; a urmat exposiţia de la Viena. în ele se adunau produsele de pretutindeni.

Dar, în acest timp, şi din partea Franciei, care nu mai putea să reclame hegemonia pierdută, s'a început poli-

www.dacoromanica.ro

tica aceia colonială care represintă azi un lucru de cea mai mare însemnătate. Vă puteţi închipui ce debuşeu se deschide în colonii şi ce bogăţii de produse vin de acolo, de pe urma unor oameni cari n'au în fond altă menire decât să muncească pentru metropolă, care plasează capitaluri ce nu aveau până atunci decât o anume întrebuinţare cămătărească.

Ferry, „Tonchinesul", numit aşa pentru că a dat ţerii sale Tonchinul, apoi Freycinet au început o activitate care a adus la întregirea Africei francese, operă continuată de mareşalul Liautey şi de ajutoarele lui.

Mişcarea aceasta e în legătură cu vechile colonisări englese. Când coloniile englese s'au desvoltat, li s'a dat voie să se organiseze după voia lor, aşa încât s'a ajuns la federaţii cu teritorii care mai înainte fuseseră provincii şi acum sânt privite ca „dominioane", dar de fapt nu sânt decât State noi. Londra ne mai fiind decât biroul central al unei imense exploataţii comerciale. Rusia ţaristă a apucat pe aceleaşi drumuri, prin anexarea Turchestanului şi punerea în valoare a Siberiei, cu acea operă a Transiberianului, până la Vladivostoc. Chiar Iaponia, scormonită de negustorii europeni încă din secolul al XVII-lea şi mai ales din secolul al XIX-lea, începe să-şi înlocuiască moravurile vechi, punând un Impărat asemenea cu ce e la noi Papa în locul şefului imperial al feudalităţii şi deprinzând la şcoala europeană ce trebuie pentru o formidabilă producţie. S'a ajuns astfel între Rusia şi Iaponia, de o parte, şi între Iaponia şi America-de-Nord, de alta, la o rivalitate ameninţătoare. Va veni vremea apoi când Sovietele ruseşti vor crea şi la cataractele Niprului o industrie foarte puternică, o producţie agricolă teribilă, în mod mecanic, cu tractoarele.

In momentul de faţă avem o face cu trei formidabile organisaţii materiale: a Statelor-Unite ale Americei de Nord, a Rusiei şi Iaponiei, fiecare întrebuinţând aceleaşi metode. S'au creat astfel noi schimburi comerciale ale tuturor ţe-

www.dacoromanica.ro

rilor din lume. Australia este astăzi unul din Statele cele mai înaintate supt raportul putinţii de comerţ şi a organisaţiei producţiei. Acolo, ca şi în America-de-Nord, toată lumea este interesată, nimeni nu mai e în primejdie de a fi ruinat iremediabil; fiecare trebuie să fie asigurat şi din ce câştigă i se desface ceva pentru asigurarea viitorului.

Dar în aceste condiţii, fixate de noua tehnică, se lucrează furios la mărfuri pe care cine le face nu ştie dacă le poate vinde şi, ceia ce este şi mai rău, materia primă se strică, şi ea nu se mai poate reface. Avem o industrie pentru ea însăşi, cu comerţul care trăieşte pentru comerţ. Milioane de Chinesi vor muri de foame şi în America-de-Nord au să se verse în Mare cantităţi enorme de grâne, numai ca să se menţină preţul. Şi la noi şi în alte ţeri s'a cerut limitarea producţiei pentru aceiaşi susţinere a preţului. In momentul când oamenii mor de foame se discută în America reducerea suprafeţei cultivate.

O adevărată viaţă de civilisaţie este însă atunci când toate domeniile de muncă se leagă între dânsele şi susţin un comerţ care se întinde de la un capăt la celalt al lumii. Pe când autarhia de astăzi, încercuind producţia, a nenorocit comerţul.

www.dacoromanica.ro

XIII.

Finanţele

Arătându-vă ce schimbări s'au petrecut în domeniul comerţului în societatea modernă, am atins şi industria şi finanţele Cu toate acestea sânt anumite lucruri din desvoltarea în vremea contemporană a finanţelor publice şi particulare care merită să le înfăţişez deosebit, pe scurt.

Ca să se înţeleagă, încep foarte de departe; pentru că în domeniul acesta al finanţei sânt lucruri importante în ce priveşte antichitatea şi evul mediu.

Am spus că Revoluţia francesă nu a plecat de la o situaţie de sărăcie generală. Franţa era bogată, şi, de câte ori s'a făcut apel la populaţie, ea a dat, burghesul francez fiind un om admirabil în socotelile sale.

Nobilimea nu era aşa cum este înfăţişată de cele mai multe ori. Nu ea a provocat revoluţia, decât într'un singur fel: pentru că ea nu credea în situaţia de care însăşi se folosia. Şi, atunci când o clasă socială nu mai crede într'însa, ea se condamnă la o neapărată şi răpede peire.

Prin urmare, nu a existat nicio catastrofă economică şi niciun refus de muncă, cele două lucruri care nenorocesc un popor. Revoluţia a venit pentru că budgetul Franciei era rău făcut, pentru că împărţirea sarcinilor fiscale era greşită.

Franţa înainte de revoluţie nu s'a găsit însă înaintea unui desechilibru financiar aşa cum este acela din zilele noastre, între ceia ce incasa şi ceia ce avea să plătească. Azi, cu incasări scăzute, aceia pe cari îi plăteşte Statul

www.dacoromanica.ro

nu se lasă uşor deposedaţi de ce au. Nu erau pe atunci cameni cari să nu poată îndeplini decât o anumită slujbă de birou, oameni pe cari şcoala îi face infirmi, capabili de a îndeplini numai acea funcţie, aşa încât, când se atinge cineva de dânşii, ei protestează şi sânt gata să facă revoluţie. Azi corpul didactic, acel secundar ca şi învăţătorii, când li se zăbovesc salariile şi când nu li se plătesc gradaţiile, se asociază în sindicate, nu ca să facă şcoala mai bună, ci ca să lupte cu guvernul. Nu numai la noi, ci şi Franţa are greutăţi enorme, ca să ajungă apoi la cel mai extraordinar guvern pe care l-a avut ea vreodată, alcătuit din mari notabilităţi politice, în frunte cu un fost preşedinte de republică, d. Doumergue, guvern care, dacă s'ar fi lăsat stăpânit de funcţionari, s'ar fi ajuns la măsuri drastice, aşa cum a făcut în Italia d. Mussolini.

Dar înainte de revoluţia francesă încasările, de alt caracter decât cele de azi, se făceau foarte greu din causa categoriilor numeroase de contribuabili ca şi din causa sistemului de încasări. Foarte mulţi cari ar fi trebuit să plătească un imposit progresiv pe pământul lor, nu-l plătiau; erau şi o mulţime de scutiţi. Secolul al XVIII-lea e al scutirii unor anumite categorii de cetăţeni cari nu contribuiau la sarcinile Statului. In ce priveşte sistemul fiscal de atunci, era o adunare de norme deosebite pe provincii; una cu alta nu se potriviau. In zădar şcoala fisiocraţilor, cu Turgot, a încercat să creeze un sistem care să cuprindă realitatea, iar realitatea în acel moment însemna pământul, capitalul mobil ca factor economic principal fiind de o origine mai târzie.

Pentru strângerea impositelor erau „fermierii generali", cari incasau cum puteau prin agenţii lor, şi nici ei şi nici agenţii lor nu erau obligaţi să aibă certificate de cinste. E sistemul pe care l-am cunoscut şi noi pe vremea Fanarioţilor, când dările se „vindeau" la cochii-vechi. Corespondenţa lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova, explică sistemul.

www.dacoromanica.ro

Astfel încasarea se făcea în condiţii foarte rele: se distrugea trecutul, iar organele noi nu apăruseră încă. In schimb, *Statul frances din secolul al XVIII-lea nu era dator, aşa cum e în toate cele de astăzi, să întreţie un număr foarte mare de funcţionari plătiţi direct de dânsul.* Statul nu făcea greşeala de a plăti un funcţionar şi atunci când nu are nevoie de dânsul şi, dacă se întâmplă ca activitatea comercială sau recolta agricolă dintr'un an să fie slabă, Statul să aibă datoria absurdă de a plăti, cu orice preţ, acelaşi număr de funcţionari cu aceiaşi plată fixă, pe când trebuie să existe o potriveală între ce strânge Statul şi ce are de plătit. In gospodărie este aşa, şi Statul nu este decât o mare gospodărie şi atunci, de ce să nu fie aceleaşi regule de solidaritate şi în el? *In vremea aceia mulţi funcţionari erau plătiţi de aceia cărora li făceau servicii.*

Astfel un judecător era plătit de acei cari veniau în judecata lui, un profesor de aceia cari alergau să-l asculte; în Germania şi astăzi mai este ceva din acest sistem: Statul plăteşte ceva, dar profesorul ia de la fiecare student o anume sumă pentru a face un anume curs care se crede folositor pentru dânşii, şi astfel sânt profesori bogaţi şi profesori săraci, după cum este şi felul lor de a preda. De sigur că este anormal să fie plătit tot aşa un învăţător care are numai treizeci de copii şi unul care se munceşte cu trei sute, un judecător care judecă numai zece procese pe zi, şi altul care judecă de zece ori mai mult.

Prin urmare, nu s'a gândit Statul frances în lipsă decât în ce priveşte anumite categorii de cetăţeni. *Numai anumite cheltuieli se făceau de către Stat:* aşa cele cu diplomaţia,— dar diplomatul era un servitor al Statului, nu ca acum, când adesea Statul ajunge a fi servitorul diplomatului—; şi atunci unii din diplomaţi erau chiar oameni bogaţi, încât luau asupra lor cheltuiala (un duce de Rohan la Viena). Apoi cele cu armata, şi, cum fuseseră multe războaie şi nu toate fuseseră fericite, mai ales acela pe care de curând Francesii îl purtaseră contra Engle-

www.dacoromanica.ro

silor, ajutând pe rebelii din America, războiu care abia se terminase, era un desechilibru în budgetul Statului. Dar aceasta însemna numai o mică parte faţă de cheltuielile din timpul nostru.

Când Statul frances s'a găsit într'o situaţie foarte grea, a chemat, cum v'am arătat de atâtea ori, Adunarea notabililor, apoi aceia care s'a prefăcut în Adunare Naţională.

Inainte de a ajunge aici, au fost încă încercări. Astfel încercarea lui de Calonne, de la care s'a trecut la Necker, marele bancher, care, din nenorocire pentru el, s'a amestecat într'o politică pe care credea că o înţelege.

Calonne nu era nici un prost şi nici un rău socotitor, de şi mai todeauna acel care nu a reuşit este judecat ca rău sau nepriceput. El şi-a zis aşa: într'o societate omenească nu este vorba numai de ceia ce este, ci şi de ceia ce *se crede că este:* e o ilusie pe care şi-o fac oamenii, şi este bine că trăim în astfel de ilusii. De ce-i merge rău deci societăţii francese? Pentru că toată lumea crede că Statul este sărac, că se află în pragul falimentului. Dacă, deci, am face cheltuieli mari, aceiaşi lume va crede că Tesaurul este bogat şi astfel s'ar fi refăcut încrederea. De altfel ceva asămănător, refacerea fiind încredere, s'a mai petrecut şi în timpul nostru acolo, în Franţa.

Acum câţiva ani, ţara se găsia în mare crisă, şi atunci a venit guvernul lui Poincaré, socotit ca un om solid; chiar de a doua zi au crescut încasările. Chiar azi, dacă n'ar exista guvernul care este în Franţa, nu ştiu care ar fi situaţia, căci deficitul este enorm.

Aşa s'a încercat *politica de prestigiu în materie de finanţe* şi înainte de Revoluţie.

Dar în timpul nostru Statele împrumută, şi, când nu li se ajung împrumuturile interne, recurg la împrumuturi externe, adesea fără nicio samă, sarcina lor trebuind să cadă asupra generaţiilor viitoare. Politica de împrumuturi a fost practicată de toate Statele Europei. La noi Take Ionescu, care era un om inteligent, spunea odată în particular, când se discuta chestia unui nou împrumut:

www.dacoromanica.ro

„Nu mă interesează condiţiile, iau acum de unde se găseşte şi apoi acei cari vin vor plăti cum vor şti ei".

Erau mulţi bancheri cari adunau capitaluri din mai multe părţi şi speculau cu ele în acest domeniu şi, înainte de războiu, anume State erau socotite ca foarte solide şi li se împrumuta oricât. Şi Statul nostru era socotit printre acestea.

In momente prielnice apoi se încearcă o ordine prin unificare, *o conversiune*. Mai multe împrumuturi care erau făcute în condiţii diferite se confundau într'unul singur şi din noul împrumut Statul putea să aibă oarecare avantagii.

Dar la 1789 nu existau capitaluri disponibile care să poată merge dintr'o ţară în alta; şi lucrul acesta nici nu s'ar fi putut face cu uşurinţa extraordinară de astăzi, date fiind mijloacele de legătură pe care le aveau.

Necker a fost chemat la rostul de ministru de Finanţe, fiindcă el, personal, era un bancher cu un credit destul de larg şi pe basa acestui credit a ajuns el conducătorul politicii francese. S'a întâmplat că era de origine germană şi că stătuse o mare parte din viaţă prin Elveţia, aşa că la Paris era socotit ca un om foarte solid, ce putea să ajute Statul frances, care pe atunci nu se putea adresa el însuşi la bănci, cum se face astăzi faţă de anumite grupe, înainte de războiu un Bleichröder de la Berlin, fiind un fel de furnisor de împrumuturi pentru România.

Dacă Franţa s'ar fi putut salva printr'un împrumut, n'ar mai fi fost necesară revoluţia. Dar Necker n'a putut opri catastrofa în ce priveşte veniturile Statului, După izbucnirea tulburărilor lumea judeca astfel: de oare ce toţi sântem egali şi însufleţiţi de libertate şi de fraternitate, de ce să mai plătim imposite? Aşa că Statul revoluţionar s'a găsit într'o situaţie foarte grea.

Dar, din fericire, cum am spus, el nu avea funcţionari de plătit, nici o Curte de întreţinut. Diplomaţia de sansculottes era mai ieftenă decât în trecut, iar, în ce priveşte armata, Revoluţia a schimbat sistemul militar; fiecare ve-

www.dacoromanica.ro

nia cum se întâmpla; anumite caricaturi înfățișează pe soldații cei noi ca pe niște bașbuzuci caraghioși, cu pânea în vârful baionetei; unde ajungeau, se hrăniau pe sama locuitorilor.

Era o armată de voluntari, ca vestiții Marseiliesi, cari au câștigat biruința asupra armatelor prusiene și austriece, — bine pregătite și înzestrate — tocmai prin desprețul formidabil al acestora față de adunarea de desbrăcați și de flămânzi, fără a se gândi că avântul ignoranței poate face așa de mult; și astfel o armată improvisată a bătut, cu sistemul, nou, al îndrăznelii necugetate, sau entusiasmului mai mult sau mai puțin cugetat, cele mai vestite lupte din lume.

Napoleon I-iu a apărut ca restaurator al finanțelor. Am văzut că armatele lui, punând contribuții asupra Statelor pe care le atacau și țerilor cucerite — ca șefii barbari din secolul al IV-lea, când umblau prin Imperiul Roman — se întreținеau de sine.

Dar Napoleon a creat o formidabilă ierarhie de funcționari, cari cereau un singur sistem de imposite și de budgete.

Se poate vorbi, după căderea Imperiului, de un început de finanțe internaționale, Burghesia se desvoltase din ce în ce mai mult, și, în același timp Statele, oprite câtva timp de la războiu, nu aveau nevoie decât numai de sumele trebuitoare pentru plata funcționarilor; niciodată nu li-ar fi trecut prin minte că, dacă se întâmpla o catastrofă, sânt datoare să susțină populația, cum se face astăzi.

Mai târziu numai, astfel de sarcini sociale au devenit strivitoare pentru Stat. Aceasta a ajuns să finanțeze din banii tuturora despovărările unor anumite categorii

Dar marile lupte de la începutul secolului lăsaseră tesaure goale. Austria avea două feluri de monede: florinul de hârtie și florinul de argint, și mult timp guvernele s'au luptat cu problema acestei duble valute.

Statele sânt slabe pe un timp când influența lanțului de

www.dacoromanica.ro

legături financiare se ridică peste dânsele. Se va ajunge apoi la *organisaţia bancară întinsă peste o mulţime de ţeri*, stăpână peste ele toate.

Sovietele au desfiinţat comerţul de bancă, dar şi ele au ajuns tot la Banca internaţională, singura pe care o mai respectă, şi din causa aceasta moneda lor are valoare.

Câtă deosebire între 1789 şi 1934! Pământul împărţit şi neglijat, valoarea lui scăzută, producţia redusă numai ca să se menţină anume preţuri, şi, când preţul nu se menţine, se aruncă în Mare cantităţi de cereale, ca să se salveze preţul, capitalul e scăpat de supt angrenajul politic, pe când în materie de producţie ţerile sânt îngrădite cu garduri de sârmă ghimpată; finanţele internaţionale, formidabil organisate, domină totul.

De sigur că azi realisările în domeniul tehnic sânt mari, dar nu ştiu dacă sufletul omenesc este măcar la nivelul de la 1789. Şi nu ştiu iar dacă poate fi un lucru mai periculos decât forţa unor nevăzuţi şi necontrolaţi capitalişti cari au scăpat de supt controlul organelor Statului şi fac ce vor.

www.dacoromanica.ro

XIV.

Şcoala

Să vedem cum a evoluat şcoala în vremea contemporană. Trebuie să facem o sforţare de imaginaţie ca să ni închipuim o vreme, cu totul deosebită de ce avem noi astăzi, adecă de primirea copilului de la o anumită vrâstă în şcoală pentru a face clasele primare şi apoi să continue la liceu şi la Universitate, iar, atunci când omul este numai bine obosit, să-l transmită societăţii ca să facă o operă activă şi creatoare.

Din nenorocire şcoala de astăzi nu e o deschizătoare de orizonturi, ci se presintă aşa: acei cari au primit în sama lor un suflet omenesc exercită asupra lui o anumită influenţă pentru ca apoi să-i dea certificatul şi produsul şcolii să caute să-şi găsească în viaţă cât mai multă fericire se poate. A se întreba pe sine, acesta este marele secret al unei vieţi omeneşti; numai înlăuntrul sufletului propriu se poate găsi răspunsul la toate întrebările, de acolo pot porni toate îndemnurile la toate acţiunile, iar şcoala spune: nu te întreba pe tine, ci primeşte răspunsul gata făcut, acelaşi pentru toţi.

Şcoala nu a fost însă totdeauna aşa. Intr'o serie de lecţii pe cari le-am făcut acum câteva vreme la Universitate, spuneam pe larg ceia ce pot numai să resum aici[1].

In trecutul cel mai depărtat nu exista şcoală, ci numai

[1] Apărute în foiletonul ziarului *Neamul Românesc* şi in curs de retipărire în revista *Cuget Clar.*

www.dacoromanica.ro

pregătire profesională; erau oameni cari trebuiau să ştie anumite lucruri şi nu le puteau învăţa singuri, ci trebuiau să le ia de la cineva, căci, dacă ar fi stat să le înveţe singuri, ar fi pierdut prea mult timp.

De exemplu, ca să ajungă cineva preot în Egipt, trebuia să ştie bine ritualul cu cea mai mare siguranţă şi precisiune.

Acesta este un domeniu în care şcoala are rost şi chiar în vremea cea mai veche se putea face şcoală, dar pentru alte domenii nu exista şcoală decât aceia pe care şi-o făcea cineva şi, ca să întrebuinţez termini de acum, „în particular". Anume, te duceai să vezi ce face un anumit om, că să înveţi astfel metoda lui, dar aceluia nimeni nu-i impunea obligaţia să înveţe pe alţii a face ce făcea el, aşa cum e astăzi, când un anume om primeşte un număr de copii pe un timp mai lung sau mai scurt ca să-i aibă supt mâna lui şi să-i înveţe ceva. Nimeni nu s'a putut gândi la faptul de a crea o *şcoală oficială,* care să predea *anumite materii* într'o *anumită formă* şi apoi să dea un *certificat,* iar *societatea în schimbul acestui certificat să dea de lucru.*

Când s'a trecut de la societatea asiatică fără şcoală, care avea numai dascăli recunoscuţi pentru biserică, la societatea grecească, această societate avea *un anumit scop,* şi *şcoala trebuia* să-l servească pe acela. Aceasta deosebeşte şcoala veche de aceia de astăzi.

Pe când trebuie să se ştie în orice societate la cutare moment de ceia ce are ea nevoie, de ce grupă de oameni are nevoie şi cum poate să ajungă să aibă grupa de oameni de cari are nevoie, E de o simplicitate elementară punerea problemei în acest fel.

Grecii *aşa* au făcut. Evident că au fost între ei mari filosofi, dar niciodată Pericle nu a primit lecţii de filosofie de la cineva şi Platon n'a avut o catedră. Erau mari artişti; dar niciunul nu ieşise din şcoala de „bele arte" a Atenei, căci, când zicem Greci, aceasta înseamnă Greci din Atena.

www.dacoromanica.ro

La Sparta tebuia să se crească războinici, cari să fie fie cât se poate mai viteji şi destul de imbecili ca să nu-i turbure niciun gând mai înalt, pe când la Atena nu era nevoie să se fabrice războinicul, de oare ce cetăţeanul mergea la război şi prin alţi oameni şi, apoi, Atena nu trăia din războaie, ci pentru comerţ. Dar, cu toate acestea, niciodată nu s'a creat acolo o Academie de Comerţ; pentru aceasta fiecare se ducea singur şi învăţa comerţul din practica lucrurilor.

Deci, acolo în Grecia o pregătire pentru război la Sparta şi o pregătire pentru comerţ la Atena, după caracterul fiecărui oraş: nu se căuta *formarea specialistului*, ci a omului întreg, care să fie bun de orice, în orice împrejurare, orice s'ar întâmpla; o astfel de formă armonioasă este scopul cel mai înalt al învăţământului.

Oricât ar fi o societate de compartimentată, punând pe fiecare într'un compartiment fără dreptul de a intra în altul, se poate întâmpla ca împrejurările să ceară a se face altceva decât ce se făcuse până în momentul acela.

Dar pregătirea aceasta ateniană nu se căpăta într'o şcoală. Greşeala noastră este aceia că noi credem cum că toate lucrurile de care avem nevoie trebuiesc căpătate din şcoală şi în margenile şcolii, pe când atunci pregătirea se căpăta în mai multe locuri, găsindu-se în fiecare unul din elemente.

Tânărul Atenian trebuia să se ducă să asculte pe un Pericle sau Focion şi Demostene în piaţă. Pentru retorică era piaţa publică, precum pentru poesie, pentru dramă era teatrul. Nu se făcea alegerea între teatrul bun şi cel rău; nu exista decât *un singur teatru* care represinta tragedia şi comedia. Se găsiau acolo scene de iubire şi scene de crimă, dar trebuia ca fiecare să ştie alege ce e bine şi ce era rău.

Teatrul era *cetăţenesc*. Cine voia să înveţe filosofie, ştia că prin grădinile lui Akademos la un anumit timp se plimbă Platon şi, când tăcea altă lume, putea să-i puie

www.dacoromanica.ro

şi el o întrebare, fără ca el să se informeze întâiu,— cum se face astăzi — ce vrâstă are întrebătorul, de unde vine şi câte certificate are. Niciodată Platon nu s'ar fi gândit să întrebe despre studii făcute. Dar în acelaşi timp vroiau şi trebuiau să fie oameni întregi supt raportul fisic, lăsând la o parte în goliciunea lor orice ipocrisie. Deci, tot tineretul la palestră, la *gimnasiu.*

Câtă deosebire între o palestră din Atena şi un studiu de la noi, cu „gimnastica suedesă", recomandată de adevăraţi anatomişti, cari învaţă să se facă anume mişcări într'un timp determinat şi într'un anume fel...

Acolo jocul şi întrecerea serioasă erau strâns legate şi nu se putea gândi nimeni ca exerciţiul fisic să fie un scop pentru a ieşi la iveală vanitatea. Un joc ca aruncarea discului dovedia toate însuşirile corporale. Aceasta era pregătirea ateniană, şi, când Xenofonte s'a gândit la un mare program de viitor, el a scris *Ciropedia,* cartea despre creşterea pe vremea lui Cir cel vechiu.

Fireşte, nu o operă de istorie reală, ci un simplu desiderat personal, cu unele observaţii culese când Xenofonte servia într'o armată persană.

Acolo toate vrâstele formează o mare şcoală, cu colaborarea tuturora: una din cele mai mari opere pe care trebuia să le îndeplinească şcoala.

A venit Roma, căreia nu-i trebuiau filosofi şi nici artişti; înainte de toate ea avea nevoie de ostaşi şi meşteşugul acestora îl învăţa fiecare de la părinţi, la el acasă; el se trecea din tată în fiu fără amestec de şcoală. Când au venit în ţeri dascălii greci, şi au început să vorbească de filosofie, ei au fost pur şi simplu expulsaţi, pentru că ar strica moravurile. Căci Romanul trebuia să cunoască numai *o anumită morală,* nu mai multe morale,— ceia ce este bun pentru capetele tari nu este şi pentru capetele slabe.

După aceia arta şi literatura Greciei au fost primite în Roma la patricieni, pentru a se adăugi ca o podoabă la ceia ce putea să deie Roma însăşi.

www.dacoromanica.ro

Mai târziu s'a întemeiat Biserica creştină, cu doctrina ei, nu de forţă, ci de pace între oameni. Ceia ce înainte fusese pace impusă, acuma trebuia să fie una ieşită din sufletul omenesc. Insuşi creştinismul nu era ca religiile din antichitate, care erau formale şi nu cuprindeau o dogmă, o doctrină filosofică, aşa cum e aceia a Bisericii, o astfel de dogmă care trebuie învăţată, — şi aşa s'a născut *şcoala de catechism*. Mai târziu, când se desvoltă societatea medievală, anume nevoi au creat Universitatea din Paris, care era o şcoală teologică, având numai aceasta destinaţie: a apăra credinţa contra duşmanilor ei. Se ţineau lecţiuni de un nivel foarte înalt, de multe ori de atâta formalism, că ne face să surâdem, dar aceasta pentru că oamenii trăiau în *acest* fel.

Dar, alături de aceasta, în Bizanţ, unde era tot viaţa romană, unită cu amintirea vechii Grecii, şcoala avea un caracter civil. Imperiul avea nevoie de funcţionari cari să ştie vorbi şi scrie frumos şi să fie cunoscători ai legilor. Prin urmare, aceştia nu puteau fi pregătiţi decât într'o şcoală de Stat. Deci avem aici şcoala de Stat. Era şcoala de gramatică, şcoala de retorică şi poetică; dar mai era ceva: o şcoală pe care noi din nenorocire n'o avem decât în anumite domenii.

Aşa sânt unii pictori cari primesc un număr de persoane, care asistă şi învaţă de la dânşii ceia ce ei ştiu. Tot aşa era la Bizanţ un număr de persoane care ţineau uşa deschisă şi toţi acei cari veniau la dânşii şi vroiau să înveţe se deprindeau să facă acelaşi lucru pe care îl făcea învăţătorul.

Când s'a încheiat evul mediu şi a venit în Apus ceia ce numim noi monarhia absolută, aceasta avea un ideal; *să facă un bun cetăţean ascultător,* şi pentru aceasta nu e nevoie de un om integral, ci de unul care să fie docil, să asculte, să fie disciplinat, „der gute Unterthan", supus Suveranului şi ascultând de şefii lui.

Când era dorinţa ca societatea să aibă astfel de oameni, s'a întâmplat că s'a născut Ordinul Iesuiţilor, care

www.dacoromanica.ro

vine de la Spaniolul Iñigo sau Ignaţiu de Loyola. Ordinul întemeia şcoli prin care omul era pregătit să rămână în catolicism, să nu alunece în alte părţi. Tot aşa, adversarii, protestanţii îşi fac imediat şcoala lor.

Monarhia absolută era mulţămită că a putut găsi şcoala iesuită, unde se putea învăţa ce avea să servească la anumite scopuri. Acesta e *colegiul*, unde se pregătiau nobilii, ca astăzi Englesii, căci niciun ţeran frances nu putea să aibă aspiraţia de a ajunge la şcoala aceasta. Erau câteva burse, dar excepţionale.

Acolo se învăţa latineşte, greceşte, matematici, ceva din istoria dinastiei stăpânitoare a ţerii, şi cu aceasta se isprăvia totul.

Se făceau şi exerciţii fisice; se cultiva puţin teatru de societate. Şcoală primară nu exista, ci numai anumite alte ordine bisericeşti îşi luau în samă pregătirea copiilor, acele ordine care au fost persecutate, pentru că liberalismul nu vroia să-i scape sufletele în formaţiune. Acum, în Franţa, clădirile cultului sânt proprietatea comunelor, şi, ca să facă serviciul, preotul trebuie să plătească o sumă comunei.

Universitatea era în serviciul teologiei, acum îmbătrânită, şi la care mai mergeau tot mai puţini. Facultate de drept nu exista: învăţa cineva dreptul de la altul; în loc de Facultate de medicină era o şcoală practică. Nimeni nu se gândia că trebuie să fie o Universitate cu toate despărţirile ei.

Revoluţia francesă a voit *să creeze cetăţeni*. Dar Francesii nu au făcut ceia ce au făcut întâiu Ruşii sovietici, când au socotit fiecare şcoală ca un mijloc de răspândire al doctrinei sovietice şi au impus atâta doctrină sovietică până ce s'au săturat şi ei şi, acum câteva luni, s'a dat o ordonanţă în care se cerea să nu se mai înveţe atâta politică, pe lângă care nu se mai adăugia nimic.

In dorinţa arătată mai sus, Revoluţia francesă a făcut un nou învăţământ, îndreptat împotriva Bisericii şi a Or-

www.dacoromanica.ro

dinelor călugăreşti, cărora nu li s'a mai lăsat pregătirea tinerilor. Sistemul a trecut şi în ţerile celelalte.

Napoleon I-iu doria să aibă altceva decât Iacobinii: *oameni disciplinaţi*, oameni de întrebuinţare pentru o funcţie bine determinată. Şi de aceia el a făcut o nouă şcoală, ca o casarmă de mare, pe care a organisat-o pe aceleaşi base ca şi ale pregătirii militare.

In sistemul nostru, conducătorul de Universitate se alege de profesori pe cinci ani; în sistemul lui Napoleon, rectorul, numit pe viaţă, nu este numai al Academiei, ci are supt el un grup de mai multe şcoli. El face foarte mult administraţie şi nu mai poate funcţiona în specialitatea sa de profesor. Orariul este întreg şi strict. Se adaugă iubirea de uniformă şi de musică şcolară, ca în schiţa lui Chanpfleury, *Les souffrances du professeur Delteil*.

Când s'a „restaurat" vechiul regim, şcoala aceasta a fost primită şi păstrată bucuros. Căci şi noul regim avea nevoie de oameni molâi, cari să nu reacţioneze, oameni fabricaţi în anume scop, şi pe de-asupra a mai venit şi Biserica pentru a stropi cu aghiasma vechiului regim.

In timpul lui Ludovic-Filip, s'a înlăturat contribuţia clerului. E singura schimbare. Universitatea nu avea niciun fel de acţiune asupra societăţii; ea era oficială şi formală, pe când în evul mediu nu erau siliţi studenţii să se ducă la cursuri, ci mergeau la profesorii pe cari-i vroiau ei şi cari li conveniau.

Altfel e în America. Acolo e o mare libertate în care şcoala se poate desfăşura. Nu se face un tip unic, omul după program, ci programul se schimbă după şcolari.

In cutare loc sânt fabrici, acolo vin copiii muncitorilor, şi de aceia educaţia se face în *acest* sens. Invăţământul este comunal, iar Universităţile sânt adesea instituţiuni particulare, aşa că unele sânt foarte sărace şi altele foarte bogate, după cum au fost înzestrate; unele au un statut, altele altul.

www.dacoromanica.ro

In ce privește locuințile studenților, ele sânt model de sănătate și simplicitate; fiecare își mobilează camere cum poate și cu ce mijloace are. Iată de ce o țară s'a schimbat, necesitatea dând singură direcția necesară, pe când dincoace, în Europa, se găsește învățământul tot așa cum l-au făcut cei doi Napoleoni. In loc de a reforma în mijloc, se adăugia pe alături. Un ministru frances inteligent, Victor Durny, a creat Școala de Inalte studii. S'a format o școală de documente, „L'école des chartes", pentru arhivari și bibliotecari. Pe lângă marea școală din timpul lui Francisc I-iu, „*Collège de France*", întemeiat pentru studii de grecește și latinește și care se transformă necontenit; profesorii sânt liberi pentru oameni liberi, tot felul de oameni, învățați și neînvățați. Acolo poate fi chemat orice specialist în materii încă neadmise la Sorbona. Și, pe lângă acestea, pretutindeni sânt conferințile, care formează un alt, și atât de larg, învățământ liber.

Iată prin urmare ce se întâmplă în timpul nostru; avem un învățământ ierarhisat și supraveghiat de Stat, dar care nu mai corespunde nevoilor societăților actuale. El e nepractic: nu e cu totul liber cine pleacă de la Facultatea de medicină: el are nevoie adesea de timp ca să poată profesa; cine pleacă de la Facultatea de Drept trebuie să facă ani de stagiu, în loc ca acești ani să se facă la Universitate chiar. In Anglia, care nu a trecut prin aceste schimbări, la Universitate sânt catedre studențești, unde se discută chestii practice; studenții de acolo fac *școală de politică*, discutând teoriile; de exemplu, dacă e bine sau nu să se facă războiu; un Gladstone s'a format în aceste condiții.

Noi trăim cu așezăminte care nu sânt făcute pentru noi și nu avem curagiul să le înlocuim cu ceia ce ar trebui să fie. Avem o școală moartă în care nu există un adevărat contact între profesor și elevi.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

		Pag.
Înştiinţare		1
Observaţii preliminare		3
I.	Ce e istoria contemporană?	6
II.	Există monarhie absolută?	11
III.	Ce e monarhia constituţională?	22
IV.	Republica	35
V.	Guvernarea prin miniştri	51
VI.	Administraţia	60
VII.	Parlamentul	70
VIII.	Partidele	82
IX.	Dreptul	95
X.	Opinia Publică	102
XI.	Formele economice	122
XII.	Comerţul	133
XIII.	Finanţele	165
XIV.	Şcoala	172

www.dacoromanica.ro